

T.C.
İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE AMARTYA SEN'İN KAPASİTE YAKLAŞIMI:
TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKAN YILMAZ
1918111008

Maliye Anabilim Dalı
Maliye Tezli Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Musa GÖK

ARALIK / 2022

T.C.
İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YOKSULLUKLA MÜCADELEDE AMARTYA SEN'İN KAPASİTE YAKLAŞIMI:
TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKAN YILMAZ
1918111008

Maliye Anabilim Dalı
Maliye Tezli Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Musa GÖK

ARALIK / 2022

ONAY METNİ

İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 1918111008 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Türkan YILMAZ ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "Yoksullukla Mücadelede Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı: Türkiye Değerlendirmesi" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı:

Unvan Adı SOYADI

Üniversite Adı

Jüri Üyeleri:

Unvan Adı SOYADI

Üniversite Adı

Unvan Adı SOYADI

Üniversite Adı

Unvan Adı SOYADI

Üniversite Adı

Teslim Tarihi:

Savunma Tarihi:

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Yoksullukla Mücadelede Amartya Sen’in Kapasite Yaklaşımı: Türkiye Değerlendirmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla beyan ederim.

Tarih

Türkan YILMAZ

İmza

(Faint watermark text: YILMAZ)

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca bana yeni ufuklar açan ve yol gösteren, bu konuyu seçmemde yardımcı olan başta danışman hocam Doç. Dr. Musa GÖK olmak üzere, değerli katkılarıyla tezimi geliştirmemi sağlayan sayın Doç. Dr. Ufuk GENÇEL'e, Doç. Dr. A. Zafer YALÇIN'a ve Dr. Öğr. Üyesi R. Kutlu KORLU'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bana okulu ve kitap okumayı sevdiren ilkokul öğretmenim Müjgân DOĞAN'a, her zaman beni destekleyen ve yanımda olan aileme, dostlarım İ. Merih KANGAL'a, Seçil YAPICI'ya, Rahmi ER'e ve Gamze CEYLAN'a çok teşekkür ederim.

Aralık, 2022

Türkan YILMAZ

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE AMARTYA SEN’İN KAPASİTE YAKLAŞIMI: TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ

ÖZET

Yoksulluk geçmişte var olan ve hâlâ varlığını sürdüren önemli bir sorundur. Ülkeler çeşitli politikalar ile bu soruna çözüm bulmaya çalışmaktadır. Yoksulluğu gelir yetersizliği olarak tanımlayan geleneksel yaklaşımların yanı sıra Amartya Sen tarafından geliştirilen Kapasite Yaklaşımı, yoksulluğu yoksunluk ile ilişkilendirmektedir. Yoksulluğun, “kapasitelerden yoksun olma” olarak tanımlandığı bu yaklaşımda eğitim, adalet, özgürlük gibi konuların önemli bir yeri vardır. Yaklaşımına göre, bireylerin gelirinden daha çok kapasitelerine önem verilmektedir.

Bu çalışmada, kapasite, işlevsellik ve özne kavramları çerçevesinde temel kavramlar açıklanarak kapasite yaklaşımına yer verilmiştir. Bireyin refahını gelire dayandıran yaklaşımların aksine bu yaklaşım, bireylerin “yapabilecekleri” ve “olabilecekleri” şeylere odaklanmaktadır. 1990 yılından beri, Kapasite Yaklaşımı temel alınarak, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından İnsani Gelişme Raporu yayınlanmaktadır.

Çalışmada, bu raporlarda yer alan insani gelişme endeksi sıralamasına göre ilk ve son beş sırada yer alan ülkeler ve Türkiye ile ilgili değerlendirilme yapılmıştır. Çok yüksek ve az gelişmiş ülkelerin uyguladığı gelir, vergileme ve harcama politikalarına yer verilmiştir. Endekse göre, çok yüksek gelişmiş ülkelerin özellikle eğitim seviyesinin yüksek ve nitelikli olduğu, yoksulluğun daha az, bireylerin yaşam kalitesinin yüksek olduğu görülmektedir. Refahı yüksek olan ülkelerde bireylerin kapasiteleri de olumlu bir gelişim göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Kapasite Yaklaşımı, Amartya Sen, İnsani Gelişme Endeksi

AMARTYA SEN'S CAPABILITY APPROACH IN THE FIGHT AGAINST POVERTY: AN ASSESSMENT OF TURKEY

ABSTRACT

Poverty is an important problem that existed in the past and still continues to exist. Countries are trying to find solutions to this problem with various policies. In addition to the traditional approaches that define poverty as lack of income, the Capacity Approach developed by Amartya Sen associates poverty with deprivation. In this approach, where poverty is defined as “deprivation of capabilities”, subjects such as education, justice and freedom are important. According to the approach, the capacity of individuals is more important than their income.

In this study, basic concepts are explained within the framework of poverty and capability, functioning and agency and the capability approach is included. Unlike approaches that base an individual's well-being on income, this approach focuses on what individuals “being” and “doing”. Since 1990, the Human Development Report has been published by the United Nations Development Program (UNDP), based on the Capacity Approach.

In the study, an assessment was made on the human development index data from these reports and the countries in the first and last five rankings and Turkey. Income, taxation and expenditure policies implemented by very high and underdeveloped countries are included. According to the index, it is seen that very high developed countries have a high and qualified level of education, poverty is less, and the quality of life of individuals is high. The capabilities of individuals in countries with a high level of well-being are also develop positively.

Key words: Poverty, Capability Approach, Amartya Sen, Human Development Index

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
TABLolar LİSTESİ	xiv
GRAFİKLER LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	2
1. YOKSULLUĞUN ÇERÇEVESİ	2
1.1. Yoksulluk Kavramı	2
1.2. Yoksulluğun Türleri	3
1.2.1. Mutlak yoksulluk ve görelî yoksulluk	4
1.2.2. Objektîf yoksulluk ve sübjektîf yoksulluk	5
1.2.3. Gelir yoksulluğu ve insani yoksulluk	5
1.2.4. Kentsel yoksulluk ve kırsal yoksulluk	6
1.2.5. Geçici yoksulluk ve kronik yoksulluk	6
1.2.6. Yapabilirlikten yoksunluk	6
1.2.7. Çalışan yoksulluk ve küresel yoksulluk	7
1.2.8. Yeni yoksulluk	7
1.2.9. Karma yoksulluk	8
1.2.10. Nöbetleşe yoksulluk	8
1.2.11. Sosyal imkânlar yoksulluğu	8

1.2.12. Ultra yoksulluk	8
1.3. Yoksulluğun Ölçümünde Kullanılan Yöntemler	9
1.3.1. Yoksulluk oranı (Kafa sayım endeksi / Head count poverty index).....	9
1.3.2. Yoksulluk açığı endeksi (Poverty gap index)	9
1.3.3. Yoksulluk açığının karesi endeksi (Squared poverty gap index)	10
1.3.4. Foster-Greer-Thorbecke yoksulluk endeksi	10
1.3.5. İnsani yoksulluk endeksi ve çok boyutlu yoksulluk endeksi	11
1.3.6. Sen endeksi.....	11
1.4. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk İlişkisi	11
1.5. Yoksulluğun Nedenleri.....	13
1.6. Yoksullukla Mücadele Politikaları.....	16
1.7. Yoksullukla Mücadelede Yaklaşımlar.....	18
1.7.1. Dolaylı yaklaşım.....	18
1.7.2. Doğrudan yaklaşım.....	18
1.7.3. Klasik yaklaşım	19
1.7.4. Sosyalist yaklaşım	19
1.7.5. John Rawls yaklaşımı	20
1.8. Yoksulluk ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi	20
İKİNCİ BÖLÜM	23
2. KAPASİTE YAKLAŞIMI.....	23
2.1. Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı	23
2.1.1. Kapasite yaklaşımında temel kavramlar	23
2.1.1.1. İşlevler (Functionings)	24
2.1.1.2. Kapasite (Capability).....	24
2.1.1.3. Özne (Agency)	25
2.1.2. Kapasite yaklaşımının teorik çerçevesi.....	26

2.1.2.1. Kapasite yaklaşımı ve özgürlük	29
2.1.2.2. Kapasite yaklaşımı ve gelir	30
2.1.2.3. Kapasite yaklaşımı ve eğitim	32
2.2. Amartya Sen'in Yoksulluk Yaklaşımı	32
2.3. Kapasite Yaklaşımının Uygulanması	34
2.4. Yaklaşımla İlgili Literatür Taraması	36
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	38
3. AMARTYA SEN'İN KAPASİTE YAKLAŞIMI AÇISINDAN TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ	38
3.1. İnsani Gelişme Endeksi Tanımı	38
3.2. İnsani Gelişme Endeksine Göre Ülkeler	42
3.2.1. Çok yüksek gelişmiş ülkeler	43
3.2.1.1. Norveç	43
3.2.1.2. İrlanda	49
3.2.1.3. İsviçre	57
3.2.1.4. Hong Kong	61
3.2.1.5. İzlanda	63
3.2.2. Az gelişmiş ülkeler	67
3.2.2.1. Burundi	67
3.2.2.2. Güney Sudan	68
3.2.2.3. Çad	70
3.2.2.4. Orta Afrika Cumhuriyeti	70
3.2.2.5. Nijer	71
3.3. Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi Verileri	71
3.4. Türkiye'de Yoksulluğun Durumu	75
3.5. Kapasite Yaklaşımı Bağlamında Türkiye'de Yoksulluk	81

SONUÇ	91
KAYNAKÇA	94
ÖZGEÇMİŞ.....	105

KISALTMALAR LİSTESİ

BSMV	: Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi
CSO	: Central Statistics Office (Merkezi İstatistik Ofisi)
ECOSIT	: Chad Household and Informal Sector Consumption Survey (Çad Hane Halkı ve Kayıt Dışı Sektör Tüketim Araştırması)
EUROSTAT	: Statistical Office of the European Union (Avrupa İstatistik Ofisi)
FAO	: Food and Agriculture Organization of the United Nations (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
FGT	: Foster- Greer- Thorbecke
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	: Gayri Safı Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safı Yurtiçi Hâsıla
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
İGR	: İnsani Gelişme Raporu
İYE	: İnsani Yoksulluk Endeksi
KDV	: Katma Değer Vergisi
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
SAGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UNDP	: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
WHO	: World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

ŞEKİLLER LİSTESİ

Denklem 1: Yoksulluk Oranı	9
Denklem 2: Yoksulluk Açığı Endeksi	9
Denklem 3: Yoksulluk Açığı Endeksinin Karesi	9
Denklem 4: Foster-Greer- Thorbecke Yoksulluk Endeksi.....	10
Denklem 5: Sen Endeksi	11
Şekil 1: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri	21
Şekil 2: Kapasite Yaklaşımının Şematik Gösterimi	28
Şekil 3: İnsani Gelişme Endeksi Göstergeleri.....	39

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Güncellenmiş Endeks Kategorisi.....	40
Tablo 2: İGE Göstergeleri: 2010 Yılı Öncesi ve Sonrası.....	41
Tablo 3: Seçilmiş Bazı Ülkelerin 2020 İGR Verileri	42
Tablo 4: Norveç: Vergilerin GSYİH'deki Payı (%), 2010-2020	47
Tablo 5: İrlanda: Gini Katsayısı	50
Tablo 6: İrlanda: Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Yoksulluk Riski ve Oranı.....	51
Tablo 7 : İrlanda: Vergilerin GSYİH'deki Payı (%).....	53
Tablo 8: İzlanda: Gini Katsayısı, 2007-2017	64
Tablo 9: İzlanda: Vergilerin GSYİH İçindeki Payı (%)	66
Tablo 10: İGE Hesaplama Örneği	72
Tablo 11: 2010 Yılı İGR'de Güncellenmiş İGE Puanları.....	73
Tablo 12: Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Hesaplanan Yoksul Sayıları, Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Açığı, 2010-2021	76
Tablo 13: TÜRK-İŞ Verilerine Göre 2010-2021 Açlık ve Yoksulluk Sınırları.....	77
Tablo 14: TÜRK-İŞ 2022 Açlık ve Yoksulluk Sınırları	78
Tablo 15: Eğitim Durumuna Göre Göreli Yoksul Sayıları ve Yoksulluk Oranları.....	80
Tablo 16: Türkiye: Alınan Vergilerin GSYİH ve Toplam Vergiler İçindeki Payı.....	86

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Norveç: Kişi Başına GSYİH ve GSYİH (SAGP ABD Doları): 2011-2021	44
Grafik 2: GSYİH: OECD ve Norveç (ABD Doları)	44
Grafik 3: Norveç: Gini Katsayısı, 2009-2019	45
Grafik 4: Norveç: İşsizlik (Toplam İşgücünün Yüzdesi), 2011-2021	45
Grafik 5: Norveç: Cinsiyete Göre İşsizlik Oranı (%), 2014-2021	46
Grafik 6: Norveç: Harcamaların Sınıflandırılması, 2019 (%)	48
Grafik 7: Norveç: Kamu Harcamalarının GSYİH'deki Payı (%)	49
Grafik 8: İrlanda: Kişi Başına GSYİH ve GSYİH (SAGP ABD Doları)	50
Grafik 9: İrlanda: İşsizlik Oranı, 2010-2020	52
Grafik 10: İrlanda: Cinsiyete Göre İstihdam Oranları, 2010-2020	52
Grafik 11: İrlanda: Harcamaların Sınıflandırılması (%), 2019	54
Grafik 12: İrlanda: Harcamalarının GSYİH VE GSMH İçerisindeki Payı (%), 2010-2020	54
Grafik 13: İrlanda: Eğitime Yönelik Kamu Harcamaları (Milyon €)	56
Grafik 14: İrlanda: Sağlık Hizmetlerine Yönelik Mevcut Kamu Harcamaları, 2009-2019	56
Grafik 15: İsviçre: Kişi Başına GSYİH ve GSYİH (SAGP ABD Doları), 2011-2021	57
Grafik 16: İsviçre: İşsizlik Oranı (İşgücünün Yüzdesi), 2011-2021	58
Grafik 17: İsviçre: Gini Katsayısı, 2008-2018	58
Grafik 18: İsviçre: Vergilerin GSYİH'deki Payı (%)	59
Grafik 19: İsviçre: Harcamaların Sınıflandırılması (%), 2019	60
Grafik 20: Eğitime Yönelik Devlet Harcamaları (%): 2010-2020	60
Grafik 21: İsviçre: Harcamaların GSYİH İçerisindeki Payı	61
Grafik 22: Hong Kong: GSYİH ve Kişi Başına GSYİH (SAGP ABD Doları), 2011-2021	62
Grafik 23: Hong Kong: İşsizlik (İşgücünün Yüzdesi), 2011-2021	62
Grafik 24: Hong Kong: Eğitime Yönelik Kamu Harcamaları, 2010-2020	63
Grafik 25: İzlanda: Kişi Başına GSYİH (SAGP ABD Doları), 2011-2021	64

Grafik 26: İzlanda: İşsizlik Oranı (İşgücünün Yüzdesi), 2011-2021	65
Grafik 27: İzlanda: Kamu Harcamalarının GSYİH'deki Oranı (%), 2014-2020	66
Grafik 28: Burundi: Kişi Başına GSYİH (Cari ABD Doları), 2011-2021.....	68
Grafik 29: Güney Sudan: GSYİH ve Kişi Başına GSYİH (Cari ABD Doları), 2008-2015	69
Grafik 30: Güney Sudan: İşsizlik Oranı, 2011-2021	69
Grafik 31: Türkiye: İGE Puanı, Sıralaması ve Ülke Sayısı, 2011-2019	73
Grafik 32: Türkiye'nin Ortalama Yıllık İGE Büyümesi (%)	74
Grafik 33: Türkiye: GSYİH, 2011-2021	81
Grafik 34: Türkiye'nin Gini Katsayısı, 2009-2019	82
Grafik 35: Türkiye'nin İşgücü Verileri.....	82
Grafik 36: Türkiye: Vergilerin Sınıflandırılması.....	84
Grafik 37: Vergilerin GSYİH İçerisindeki Payı (%): OECD ve Türkiye, 2010-2020	85
Grafik 38: Türkiye: Toplam Harcamaların GSYİH'ye Oranı, 2011-2021	87
Grafik 39: Genel Yönetim Harcamalarının Fonksiyonel Sınıflandırılması (Bin TL)	87

GİRİŞ

2000 yılında yayınlanan Dünya Kalkınma Raporu'nun önsözü şöyle başlar: "Bolluk içinde yoksulluk dünyanın en büyük sorunudur."¹ Yoksulluk hem geçmişte hem de günümüzde ülkeler için en önemli sorunlardan biri olmuştur. Ülkeler insanların yaşadığı olumsuz koşulları iyileştirebilmek ve yoksulluk sorununa çözüm üretebilmek için çeşitli politikalar uygulamaktadır.

Gelir odaklı geleneksel yaklaşımların aksine Amartya Sen tarafından geliştirilen Kapasite Yaklaşımı yoksulluk konusuna farklı bir perspektif katmaktadır. 1990 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Raporları (İGR) bu yaklaşımdan yararlanmaktadır. Raporda yer alan insani gelişme endeksi sıralaması ülkeler hakkında çıkarımlar yapılmasına yardımcı olmaktadır.

Tezin ilk bölümünde yoksulluk kavramının tanımına, çeşitli yoksulluk türlerine, yoksulluğun ölçümünde kullanılan yöntemlere yer verilmiş, yoksulluğun nedenleri, yoksullukla mücadelede kullanılan çeşitli politikalar ve yaklaşımlara, yoksulluk ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisine değinilmiştir.

İkinci bölümde, kapasite yaklaşımındaki temel kavramlara ve yaklaşımla ilgili teorik bilgilere, kapasite yaklaşımı bağlamında yoksulluk yaklaşımına ve yaklaşımın uygulanabilirliğine yönelik konulara yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise insani gelişme endeksi kavramı ve bu endeksin Türkiye verileri yer almaktadır. Bu endeks sıralamasında çok yüksek gelişmiş ülkeler arasında en iyi değerlere sahip ülkelerin gelir dağılımı, vergileme ve harcama alanlarına yer verilmiş, kapasite yaklaşımı bağlamında Türkiye'ye yönelik değerlendirme yapılmıştır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YOKSULLUĞUN ÇERÇEVESİ

Bu bölümde öncelikle yoksulluk kavramından bahsedilecek daha sonra yoksulluk türlerine, yoksulluğun ölçümünde kullanılan yöntemlere ve yoksulluğun nedenlerine yer verilecektir. Daha sonra ise yoksullukla mücadelede kullanılan politikalar ve yoksullukla mücadeleye yönelik çeşitli yaklaşımlar açıklanacaktır.

1.1. Yoksulluk Kavramı

Yoksullukla ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Yoksul, sözlük anlamına bakıldığında, yeterli miktarda parası olmayan ya da rahat bir yaşam sürdürebilmek için gerekli olan araçlara sahip olmayan kişi olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk ise yaşamın gerektirdiği imkânlardan yoksun olma halidir (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 61).

Rowntree, yoksulluk kavramının ilk kesin tanımını yapmış ve yoksulluğu bir birey ya da aile biriminin kabul edilebilir asgari yaşam standardını sürdüremeyecek parasal durumu olarak tanımlamıştır (Hashim, 1995: 79-80). Marshall (1999: 825) ise yoksulluğu, *“Genellikle maddi kaynaklardan, bazen de kültürel kaynaklardan yoksun kalındığını ifade eden bir durum.”* olarak tanımlamaktadır. Gelir ve tüketimi yoksulluğun göstergesi kabul eden Dünya Bankası belirlenen bir parasal sınırın altında kalan gelir ya da tüketime sahip bireyleri yoksul kabul etmektedir (Arabacı, 2019: 125).

Yoksullukla ilgili bu yorumlara bakıldığında ortak noktanın yoksulluk sınırı olduğu görülmektedir. Yoksulluk sınırı, bir kişinin yaşamak için ihtiyacı olan tüm kaynakları satın almaya gücünün yetmediği asgari gelir ya da tüketim eşiği düzeyidir. Bu sınır altında geliri olan kişiler tanıma göre isteğe bağlı harcanabilir gelire sahip değildir. Genel olarak bakıldığında pratikte farklı ülkeler farklı yoksulluk sınırlarına sahip olsa da ülkelerin ve bölgelerin ekonomik refah düzeylerini karşılaştırmak için yalnızca bir yoksulluk sınırının kullanılması daha yaygındır (Makoka ve Kaplan, 2005: 6).

Yoksulluk yalnızca açlık ya da yeterli beslenememe gibi dar anlamda tanımlanmamalıdır. Bireylerin barınma, yiyecek, eğitim, sağlık gibi çok çeşitli ihtiyaçları vardır. Yoksulluk genellikle bu temel ihtiyaçlardan yoksun olmaktır. Yoksul insanlar sağlık sorunlarına, ekonomik sorunlara ve doğal afetlere karşı savunmasız kalmaktadır (World Development Report, 2000:1). Yoksul olmak, yeterli düzeyde beslenememek,

barınma ve giyinmeden yoksun olmak, hasta ve bakıma muhtaç olmak, okuma yazma bilmemek ve eğitilmemek olarak nitelendirilmektedir. Yoksul insanlar için yoksulluk içinde yaşamak bunlardan daha fazlasını ifade etmektedir. Bu yoksunluklar Amartya Sen'in "bir kişinin sahip olduğu kapasiteleri yani değer verdiği yaşamı sürdürmek için sahip olduğu maddi özgürlükleri" sınırlandırmaktadır (World Development Report, 2000: 15).

Amartya Sen'e göre ise yoksulluk, belirli bir asgari yeteneğin karşılanamamasıdır. Sen'in tanımında yoksulluk, sahip olunan maddi ve manevi varlıklar, eğitim, sermaye, beceri ile kişilerin yaşam kalitesinden duyduğu tatmine bağlıdır (Yaşar ve Taşar, 2019: 121).

Yoksulluk, çeşitli şartlarda genel olarak ihtiyaç, zorluk ve kaynak eksikliği ile ilişkilendirilen günlük yaşamın gerekliliklerinden yoksun olma hali olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, gelir eksikliği olarak nitelendirilen ekonomik yoksunluk çoğu yoksulluk tanımında standart bir özelliktir. Bu durum ise kendi içinde sayısız olgunun sosyal, kültürel ve politik yönünü hesaba katmamaktadır. Yoksulluk yalnızca ekonomik veya maddi kaynaklardan yoksunluk değil bununla birlikte insan onurunun da ihlalidir. Bununla ilgili olarak, Birleşmiş Milletler eski Genel Sekreteri Kofi Annan'ın, "Nerede bir kişi yoksulluktan kurtarılsa insan hakları savunulmuş olur ve bu misyonda ne zaman başarısız olunursa insan hakları konusunda da başarısız olunur." sözü oldukça önemlidir (Makoka ve Kaplan, 2005: 5).

Özetlemek gerekirse, yoksulluk, insani koşulların fiziksel, ahlaki ve psikolojik olmak üzere birçok yönünü etkilemektedir. Bu nedenle yoksulluk kavramının özlü ve evrensel olarak kabul görmüş bir tanımının yapılması zordur. Bu ise yoksulluğun kavramsallaştırılmasında farklı kriterler kullanılmasına neden olmaktadır. Çoğu analiz, gelirin yetersiz olmasının bir sonucu olarak geleneksel yoksulluk görüşünü ortaya koymakta, diğer yoksulluk görüşleri ise yoksulluğu kısmen eğitim, sağlık, yaşam beklentisi, çocuk ölümleri vb. faktörlerin bir işlevi (fonksiyonu) olarak görmektedir (Ajakaiye ve Adeyeye, 2001: 13).

1.2. Yoksulluğun Türleri

Literatürde çeşitli yoksulluk türleri ve bunlara dair birçok tanım bulunmaktadır.

1.2.1. Mutlak yoksulluk ve görelî yoksulluk

Yoksulluk mutlak ve görelî olarak görülebilir. Mutlak yoksulluk, bireylerin veya hane halkının, yaşamlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaçları olan beslenme, barınma ve sağlık hizmetleri gibi temel ihtiyaçlarını karşılamada gerekli olan asgari gelir ve harcama düzeyleri olarak tanımlanmaktadır (Aksan, 2012: 12).

Benzer bir diğer tanıma göre, bireylerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan asgari tüketim düzeyinin altında kalınması mutlak yoksulluk olarak tanımlanmaktadır (Yaşar ve Taşar, 2019: 121). Mutlak yoksulluk seviyesini, aile büyüklüğü ve en düşük düzeyde tüketilecek mal ve hizmet ihtiyaçları ile bu ihtiyaçları karşılayacak olan harcama miktarını belirleyen mal ve hizmet fiyatları olmak üzere iki unsur belirlemektedir. Burada para birimi olarak ifade edilen miktar yoksulluk çizgisini oluşturmaktadır. Geliri belirlenen yoksulluk çizgisinden az olan bireyler yoksul, fazla olanlar ise yoksul olmayanlar olarak nitelendirilmektedir (Öztürk ve Çetin, 2009: 2666).

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ) tarafından Kasım 2022’de yapılan araştırmaya göre dört kişilik bir ailenin beslenme için yapması gereken aylık gıda harcaması tutarı (açlık sınırı) 7.786,85 TL, gıda harcamasıyla birlikte giyim, eğitim, ulaşım gibi diğer ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer aylık harcama tutarı (yoksulluk sınırı) 25.364,35 TL olarak belirlenmiştir (TÜRK-İŞ, 2022). Açlık ve yoksulluk sınırının aynı yıl ve ay için 5.500 TL olan asgari ücretten fazla olduğu görülmektedir. Açlık ve yoksulluk sınırı altında geliri olan tüm bireyler yoksul sayılmaktadır.

Görelî yoksulluk ise yoksulluğu ölçmede asgari kalori ihtiyacının yanında barınma, sağlık, eğitim, kültürel ve toplumsal ihtiyaçları da dikkate almaktadır (Coşkun ve Tireli, 2010: 43). Altay ise gelir ve harcaması toplumun genel düzeyine göre belirlenmiş bir sınırın altında olan birey ya da hane halkını görelî yoksul olarak tanımlamaktadır (Altay, 2005: 159).

Adam Smith’e göre temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesine rağmen kişisel kaynakları yetersiz olan, bu nedenle toplumun genel refah düzeyinin altında kalmış ve sosyal bakımdan topluma katılmaları engellenen bireyler görelî yoksuldur (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 63).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Mayıs 2022’de yayınlanan 2021 yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması’na göre, eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50’si dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına bakıldığında, görelî

yoksulluk oranı 2021 yılında %14,4, medyan gelirin %60'ı dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre görelî yoksulluk oranının ise %21,9 olduğu görölmektedir (TÜİK, 2022).

Amartya Sen'e göre yoksulluk, hem mutlak hem de görelî yoksulluk yaklaşımıyla tanımlanabilmektedir. Yapabilirlikler olarak yoksulluk mutlak bir kavramken, mallar ve özellikleri bağlamında yoksulluk görelî olarak ele alınmaktadır (İncedal, 2013: 22).

1.2.2. Objektif yoksulluk ve sübjektif yoksulluk

Objektif yaklaşıma (refah yaklaşımı) göre yoksulluk, yoksulluğun nedenleri ve kişilerin yoksulluktan kurtulması için gereken şeyler hususunda önceden belirlenen değerlendirmeleri kapsamaktadır. Bir diğér yoksulluk türü olan sübjektif yaklaşım, yoksulluğu tanımlarken kişisel tercihlere önem vermektedir. Kişiler tarafından elde edilen faydanın hesaplanmasında güçlüklerle karşılaşılması genel olarak objektif yaklaşımın benimsenmesinde etkili olmaktadır (Aktan ve Vural, 2002: 6).

Sübjektif yoksullukta ise büyük ölçekli anketler kullanılarak bireylerin mevcut olan öznel koşulları dikkate alınmakta, kendilerini yoksul olarak görüp görmedikleri ortaya koyulmakta ve bir öznel yoksulluk çizgisi tespit edilmektedir (Topgöl, 2013: 281).

1.2.3. Gelir yoksulluğu ve insani yoksulluk

Yaşamı devam ettirebilmek veya asgari yaşam standardını karşılayabilmek için birey ya da hane halkının temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yeterli gelir düzeyinin elde edilememesi gelir yoksulluğu olarak tanımlanmaktadır. Hesaplamalarda genel olarak asgari bir yaşam düzeyinin sağlanmasında gerekli olan gelir yoksulluk sınırı olarak ifade edilmekte, geliri bu yoksulluk sınırının altında olanlar yoksul olarak nitelendirilmektedir (Aktan ve Vural, 2002: 6).

UNDP tarafından yayınlanan 1997 İnsani Gelişme Raporu ile ilk kez ortaya konulan “insani yoksulluk” kavramı, okur-yazar olma, yetersiz beslenme, yaşam süresinin kısa olması, önlenebilir hastalıklara yakalanmak gibi temel insani kapasitelerden yoksun olma olarak tanımlanmaktadır (Taş ve Özcan, 2012: 425).

İnsani yoksulluğu İnsani Yoksulluk Endeksi (İYE) ölçmektedir. Bu endeks, 40 yaşından önce ölmesi beklenen insanların yüzdesi, okuma yazma bilmeyen yetişkinlerin yüzdesi, sağlık hizmetlerine ve sağlıklı içme suyuna erişimi olmayan kişilerin yüzdesi ve

beş yaşı altındaki düşük kilolu (yeterli beslenemeyen) çocukların yüzdesi olmak üzere çeşitli değişkenler kullanılarak hesaplanmaktadır (UNDP, 1997: 14).

1.2.4. Kentsel yoksulluk ve kırsal yoksulluk

Yoksulluk türlerinden bir diğeri ise kentsel ve kırsal yoksulluktur. Kentte yaşayanların eğitim, sağlık, barınma, güvenlik gibi hizmetlerden yeteri kadar yararlanamaması ve kentin belirli kaynaklarından yoksun kalması kentsel yoksulluk olarak tanımlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde tarım sektöründe gizli işsizliğin açık işsizliğe dönüşmesi ise kırsal yoksulluğa neden olmaktadır (Ak, 2016: 303). Siyasi dalgalanmalar ve iç çatışmalar, kırsal alanlarda yaşanan ikilik, yönetimin kötü olması, kırsal kesimin dışlandığı ekonomi ve sosyal politikalar kırsal yoksulluğu artıran temel faktörler arasında en baştaadır (Ak, 2016: 304).

Kentsel ve kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin tüketim alışkanlıklarının, yaşam biçimlerinin, gelenek ve göreneklerinin farklı olması, kent ve kırsal tüketilmesi gereken kalori miktarı, yoksulluk çizgileri, gelişmişliğe göre kişilerin tüketim tercihleri ve kişisel zevk ve alışkanlıklar, kırsal alanda üretimi kendilerinin yapmaları gibi nedenler kırsal ve kentsel yoksulluk tanımlamalarında farklılık göstermektedir (İncedal, 2013: 26).

1.2.5. Geçici yoksulluk ve kronik yoksulluk

Geçici yoksulluk, kısa süreli ya da dönemsel yoksulluk olarak da adlandırılmaktadır. Bireylerin yaşam standartlarında yaşanan düşüşler nedeniyle refah düzeylerinde bazı dönemlerde ortaya çıkan dalgalanmalar sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ekonomik ve finansal krizler, dışsal şoklar, enflasyon, doğal afetler, mevsimlik işsizlik gibi faktörler geçici yoksulluğa neden olabilmektedir (Kaya, 2011:40).

Kronik ya da kalıcı yoksulluk ise bireylerin yaşamlarını önemli bir süre veya nesiller boyunca etkilemektedir. Mevsimsel yoksulluk dönemleri de tekrarlanırsa kronik olabilir. Kronik yoksullar genellikle birkaç yıl boyunca sürekli olarak yoksul olan kişiler olarak tanımlanmaktadır (Barrientos ve Shepherd, 2003: 3). 2022 yılında yayımlanan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasına göre, 2021 yılı anket sonuçlarında Türkiye’de sürekli yoksulluk oranı bir önceki yıla göre 0,1 puan artarak %13,8 olmuştur (TÜİK, 2022).

1.2.6. Yapabilirlikten yoksunluk

Yoksulluğun “kapasite yoksunluğu” olarak tanımlandığı yapabilirlikten yoksunluk, geleneksel yoksulluk ölçütü olan gelirin az olmasından çok temel kapasitelerden yoksunluk

olarak kabul edilmektedir. Sen'e göre, temel kapasitelerden yoksunluk, ölümlerin erken gerçekleşmesi, beslenmenin yetersiz olması, hastalıkların devam etmesi, okuryazarlık oranının düşük olması gibi durumlarda oluşabilmektedir (Topgöl, 2013: 283).

1.2.7. Çalışan yoksulluk ve küresel yoksulluk

1980'lerde yayılan küresel sermaye ile birlikte, sanayi toplumlarının yapısında farklılıklar ve yapısal değişimler meydana gelmiş, işsizlik, yaygınlaşan gecekondulaşma ve aile yapısında farklılıklar gibi yeni sorunlar oluşmuş ve bu nedenle küresel yoksulluk ortaya çıkmıştır. Genellikle gelişmiş ülkelerde görülen küresel yoksulluk mevcut küresel sistemin kapsamı içerisinde olamayan sosyal, siyasal ve ekonomik olarak önemsenmeyen kişilerden oluşmaktadır (Olgun, 2018: 33).

Çalışan yoksulluk en genel şekliyle ifade edilecek olursa, çalışan kişilerin harcanabilir net gelir bakımından yoksul olmasıdır (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 69). Bir diğer tanıma göre ise çalışan yoksul, bir işte çalışmasına rağmen elde ettiği geliri yoksulluk sınırının altında kalan ve bu nedenle yaşamını devam ettirebilmek için asgari ekonomik ve sosyal faydadan faydalanamayan kişi olarak ifade edilmektedir (Kahraman, 2015: 53).

Devletin çalışmayanlara yönelik maddi ve manevi olarak destek vermesi, yoksullar için gıda, ev, sağlık vb. hizmetler sunması, çalışan yoksulların ise bu yardımlardan mahrum kalması gibi sebepler bu kişilerin işsizlerden daha düşük yaşam düzeyine sahip olmasına neden olabilmektedir (Olgun, 2018: 34).

1.2.8. Yeni yoksulluk

Yeni yoksulluk kavramı, Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkmış ve yeni üretim ve tüketim kalıplarıyla beraber gelişmiştir. Bu kavram (Güneş, 2009: 11);

- artan istihdam sorunları,
- formel sektörde zorlaşan istihdam, istihdam olsa dahi geçim şartlarında yaşanan zorluklar,
- enformel sektörde iş imkânlarının azalması,
- gecekondulaşmanın mümkün olmaması,
- deprem sonrasında inşaat sektöründe yaşanan olumsuzluklar gibi birçok nedenden ortaya çıkan yoksulluk türüdür.

1.2.9. Karma yoksulluk

Görelî ve mutlak yoksulluk yaklaşımlarının yoksulluk kavramının açıklanmasında yeterli olmadığı fikri üzerine karma yoksulluk kavramı ortaya çıkmıştır. Bourguignon ve Atkinson tarafından yeni bir yaklaşım olarak ortaya atılan bu kavram ile görelî ve mutlak yoksulluk seviyeleri aracılığıyla dünyada yalnızca bir yoksulluk göstergesi kullanılması önerilmektedir (Kaya, 2011: 30).

Bu yaklaşıma göre üç grup yoksulluk çeşidi bulunmaktadır. Birinci grup yoksulluk çeşidini tüm ülkelerde görelî ve mutlak yoksulluk olmak üzere her iki yoksulluk sınırının altında olanlar, ikinci grubu ise mutlak yoksulluk sınırının altında kalan, görelî yoksullukta ise kendi ülkelerinin sınırı üzerinde olanlar oluşturmaktadır. Üçüncü grubu ise kendi ülkelerinin görelî yoksulluk sınırının altında kalanlar, mutlak yoksulluk sınırının ise üzerinde olanlar oluşturmaktadır. İkinci grup genellikle yoksul ülkelere, üçüncü grup daha çok zengin ülkelere özgüdür (Kaya, 2011: 31).

1.2.10. Nöbetleşe yoksulluk

Nöbetleşe yoksulluk kavramına göre, eşit olmayan güç ilişkileri esasında kentte yaşayan yoksul kesimden bir grup diğerleri üzerinden zenginleşmekte ve refahını arttırmaktadır. Bu kavram yoksulluğu bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bu süreçte yoksullar sistemin eksiklerine ulaşarak dayanışma ve birbirleri üzerinden refahlarını arttırmakta ve yoksulluktan kurtulmaktadır. Yoksullar bir süre sonunda yoksulluktan kurtularak yoksulluklarını yeni gelen yoksullara aktarmaktadırlar (Kocatepe, 2011: 28).

1.2.11. Sosyal imkânlar yoksulluğu

İlk kez UNDP İnsani Gelişme Raporu'nda yer alan sosyal imkânlar yoksulluğu kavramı, yoksulluğu yalnızca maddî açıdan değil bireylerin insani gelişme için gerekli olan temel ihtiyaçlara ne ölçüde ulaşabildiği bakımından incelemektedir. UNDP sosyal imkânlar yoksulluğunu “sağlıklı üreme”, “sağlıklı büyüme ve yeterli beslenme” ve “okuma-yazma” olmak üzere üç temel kriter ile ölçmektedir. Sosyal imkânlar yoksulluğu, bu kriterler için yüzdelerin hesaplanıp tek bir yüzdeye dönüştürülmesiyle oluşmaktadır (Pire, 2011: 8).

1.2.12. Ultra yoksulluk

Bir diğer yoksulluk türü de ultra yoksulluktur. Bu yaklaşıma göre “ultra yoksul”, tüm gelirini harcamasına rağmen mutlak yoksulluk yaklaşımında esas olarak belirlenen günlük

asgari kalori miktarının sadece %80'ini karşılayabilen kişiler olarak adlandırılmaktadır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından geliştirilen bu kavram Dünya Bankası tarafından “olağanüstü yoksul” olarak kullanılmaktadır. Bireylerin ekonomik kaynaklarının asgari gıda-enerji ihtiyaçlarını karşılayamaması olağanüstü yoksul olarak tanımlanmaktadır (İncedal, 2013, s. 30).

1.3. Yoksulluğun Ölçümünde Kullanılan Yöntemler

Yoksulluğu ölçmek için kullanılan çeşitli yöntemler vardır. Bu başlık altında bu ölçüm yöntemlerinden, bu yöntemlerin olumlu ve olumsuz yönlerinden kısaca bahsedilecektir.

1.3.1. Yoksulluk oranı (Kafa sayım endeksi / Head count poverty index)

Yoksulluk oranı ya da kafa sayım endeksi, yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranının yüzdesidir (Kaya, 2011: 50). Bu endeks, yoksulluğun azaltılması için ortaya konulan politikaların elverişli olup olmadığını ölçmek için kullanılmaktadır. Bu oranda düşüş gerçekleşmesi yoksulluğa yönelik iyi yönde çıkarımlar yapılmasını sağlamaktadır (Eker, 2021: 24). Yoksulluk oranının H, yoksul kişi sayısının Q, toplam nüfusun ise N olarak ifade edildiği bu endeks şu şekilde hesaplanmaktadır (Kan ve Oğuz, 2016: 21):

$$H=Q / N \quad \text{Denklem 1}$$

Yoksulluk oranı basit bir şekilde hesaplanmakta ve kolay anlaşılmaktadır. Aynı zamanda yoksulluğun azaltılması konusunda ilerlemelerin değerlendirilmesi için uygun bir ölçüdür. Bununla birlikte, bu endeksin dezavantajları da vardır. Birincisi; tüm yoksulların aynı durumda olduğunu varsayarak farklı yoksul haneler arasındaki refah farklılıklarına önem vermemektedir. İkinci olarak; bu endeks, yoksulluk sınırı altında kaldığı sürece bireylerin refahlarındaki değişikliklere duyarlı değildir. Üçüncü dezavantaj ise; endeks yoksulluğun yoğunluğunu dikkate almamaktadır (Makoka ve Kaplan, 2005: 18).

1.3.2. Yoksulluk açığı endeksi (Poverty gap index)

Yoksulluğun ikinci ölçüm yöntemi yoksulluk açığı endeksidir. Yoksulluk açığı endeksi, yoksulların ortalama gelirinin yoksulluk sınırından az olmasını ifade etmekte ve derinlik ölçütü olarak da adlandırılmaktadır. Yoksulluk açığının artması yoksulluğun gittikçe derinleştiğini göstermektedir. Bu oran yoksulluğun derinliğini gösterse de yoksullar arasında gelir eşitsizliği değişimlerine karşı duyarsızdır (Dağdemir, 1999: 27). Yoksulluk açığı endeksi aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$P1 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^Q \left(\frac{z-y_i}{z} \right) \quad \text{Denklem 2}$$

P1 yoksulluk açığı endeksini, Q yoksul kişi sayısını, N toplam nüfusu, z yoksulluk sınırını, y_i i-inci bireyin gelirini ifade etmektedir (Doğan, 2014: 15). Bu endeks 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Yoksulluk arttıkça değer 1'e, azaldıkça 0'a yaklaşmaktadır (Alemdar vd., 2012: 327).

1.3.3. Yoksulluk açığının karesi endeksi (Squared poverty gap index)

Yoksulluğun bir diğer ölçüm yöntemi yoksulluk açığının karesi endeksidir. Bu endeks, yoksullar arasındaki gelir düzeyleri farklılıklarını göstermektedir. Aynı zamanda Yoksulluk Şiddeti Endeksi olarak da adlandırılan bu endeks şu şekilde hesaplanmaktadır (Makoka ve Kaplan, 2005: 19):

$$P2 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^Q \left(\frac{z-y_i}{z} \right)^2 \quad \text{Denklem 3}$$

Bu endeks yalnızca yoksulluk açığını değil, aynı zamanda yoksullar arasındaki eşitsizliği de hesaba katmaktadır. Örneğin, yoksulluk sınırının hemen altındaki bir bireyden en yoksul kişiye nakit transfer etme etkisi olan bir politika uygulanırsa, yoksulluk açığı endeksinin ortaya koyamayacağı bu değişikliği yoksulluk açığının karesi endeksi yansıtabilecektir. Bu endeksin yorumlanması kolay olmadığı için yaygın olarak kullanılmamaktadır (Makoka ve Kaplan, 2005: 19).

1.3.4. Foster-Greer-Thorbecke yoksulluk endeksi

Yoksulluğun ölçüm yöntemlerinden diğeri Foster-Greer-Thorbecke (FGT) yoksulluk endeksidir ve bu endeksin formülü şu şekildedir (Kan ve Oğuz, 2016: 23):

$$P\alpha = \frac{\sum_{i=1}^Q \left(1 - \frac{y_i}{z} \right)^\alpha}{N} \quad \text{Denklem 4}$$

Yoksulluk oranı, yoksulluk açığı oranı ve yoksulluk açığının karesi endeksi, FGT endeksinden elde edilebilmektedir (Doğan, 2014: 16). Endeksin yoksulluğa olan duyarlılığını ölçen α , 0'a eşit ise yoksulluk oranı, eğer $\alpha=1$ ise yoksulluk açığı oranı, $\alpha=2$ ise yoksulluk açığı karesi endeksi elde edilmektedir. Yoksul bir kişinin geliri azalırsa ya da yoksul kişiden daha yoksul bir kişiye gelir transferi olması durumunda FGT endeksi artmaktadır. Bunun yanında, $\alpha>1$ olunca endeks daha yoksul grupların gelirinde artış olması halinde diğer grupların gelirindeki artışa oranla daha fazla azalır ve yoksulluğun

şiddetine duyarlılık gösterir. Bu duyarlılık α 'nın aldığı değer arttığı sürece artış göstermektedir (Doğan, 2014: 17).

1.3.5. İnsani yoksulluk endeksi ve çok boyutlu yoksulluk endeksi

UNDP tarafından geliştirilen, mutlak ve göreceli yoksulluk tanımlarını da içerdiği gibi bu kavramlardan daha geniş bir kapsamı olan insani yoksulluk kavramı, gelir yoksulluğu yerine kabul edilebilir bir yaşam sürebilmek için gerekli olan imkân, fırsat ve seçimlerin yoksunluğuna odaklanmaktadır. UNDP, 2010 yılında yayınlanan İnsani Gelişme Raporu'nda, 2009 yılına kadar insani yoksulluğun ölçülmesi için kullanılan insani yoksulluk endeksi yerine Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksini sunmuştur. Bu endeks yoksulluğun ölçümünde insani gelişme endeksi gibi eğitim, sağlık ve yaşam standardı olmak üzere üç boyutu kullanmaktadır (Doğan ve Tatlı, 2014: 118).

1.3.6. Sen endeksi

Sen endeksi yoksulluk oranı, yoksulluk açığı oranı ve gini katsayısının birleşiminden oluşmaktadır. Bu ölçüm yöntemi yoksulluğun boyutunu ve yoksullar arasında var olan gelir dağılımı farklılıklarını dikkate almaktadır. Bu endeksin formülü ise aşağıdaki gibidir (Pire, 2011: 17):

$$S = HI + H(1-I)Gp \quad \text{Denklem 5}$$

S Sen endeksini, H yoksulluk oranını, I yoksulluk açığı oranını, Gp yoksullar arasındaki gelir dağılımını (gini katsayısını) ifade etmektedir. Yoksul bir bireyin gelirinde azalma görüldüğünde yoksulluk ölçütü artış göstermektedir. Yoksulların durumunda görülen değişim yoksulluk oranında da değişime neden olmaktadır (Pire, 2011: 17). Bir ülkede yoksul kişi oranı, yoksulluk açığı oranı ve yoksullar arasındaki adaletsizliğin de yüksek olması Sen endeksinin de yüksek olmasına neden olabilmektedir (Duran, 2015: 91).

Gp=1 ise yoksullar arasında tam eşitsizlik olmakta ve Sen endeksi yoksulluk oranına yani kafa sayım endeksine eşit olmaktadır. Gp=0 ise, yoksullar arasında tam eşitlik olmakta ve bu endeks yoksulluk açığı oranına eşit olmaktadır (Doğan, 2014: 18).

1.4. Gelir Dağılımı ve Yoksulluk İlişkisi

Yar'a göre gelir dağılımı, *“Bir ülkede belirli bir dönemde üretilen milli gelirin bireyler, hane halkları, toplumsal gruplar, bölgeler ya da üretim faktörleri sahipleri arasında bölüşümünü ifade eder.”* (Yar, 2015: 11). Gelir dağılımı bir ülkenin refah

seviyesini göstermektedir ve bir toplumda refahın olması kişiler arasında adaletin sağlanmasıyla mümkündür (Asandaş, 2019: 22).

Gelir eşitsizliği, esasında iktisadi bir sorun olduğu gibi sosyal ve siyasal bazı sorunlara da neden olmaktadır. Ülkelerde gelir adaletsizliğinin yüksek olması kültür ve eğitim düzeyinin düşük olmasına, yetersiz beslenmeye, sağlık standartlarının düşük olmasına neden olduğu gibi hırsızlık, kapkaç, gasp gibi olayların artmasına da neden olur. Bu durum toplumda sosyal barışın sağlanmasını güçleştirmektedir (Çalışkan, 2010: 103).

Dünyada ve Türkiye’de gelir dağılımı adil değildir ve gelir dağılımı adaletsizliği ülkelerin başta yoksulluk olmak üzere birçok sorunla karşı karşıya olmasına neden olmaktadır. Yoksulluk oranları gelir dağılımında eşitsizliğin önemli göstergelerindendir. Genellikle gelir eşitsizliği yüksek olan ülkelerde yoksulluk oranı da yüksektir. Ülkelerin gelişmişlik seviyesi arttıkça gelir eşitsizliği azalmakta ve yoksulluk oranları düşmektedir (Çalışkan, 2010: 125).

Gelişmişlik seviyesi farklı olan Burundi ve Norveç karşılaştırıldığında, Burundi’de yoksulluğa; yetersiz beslenmek, evsiz kalmak, sağlık imkânlarının eksikliği, eğitimsizlik, işsizlik gibi nedenler; Norveç’te ise yoksulluğa, lüks evlerde yaşayamamak veya tatile gidememek gibi nedenler örnek verilebilir (Asandaş, 2019: 21).

1950’li yıllarda Nicholas Kaldor, Simon Kuznets ve Arthur Lewis gibi iktisatçılara göre, eşitsizlik büyümeye neden olmakta ya da eşitsizlik büyümenin bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu görüş büyüme hızlandıktan sonra yoksulluk sorunlarına eğilimin mümkün olacağını ifade etmektedir (Uzun, 2003: 166). Simon Kuznets, bir makalesinde, ülkeler arasında kişi başına düşen gelir ve eşitsizlik arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Ters U adını verdiği hipotezinde, bir ülkenin kalkınma sürecinde kişi başına düşen gelir arttıkça eşitsizliğin önce arttığını sonra azaldığını öne sürmüştür. Kuznets’in hipotezi yıllar boyunca çok sayıda eleştiriye maruz kalmıştır (Bigsten ve Levin, 2000: 10).

Gelir dağılımı eşitsizliğini ölçmede Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı kullanılmaktadır. Lorenz Eğrisi, ülkedeki toplam gelirin ne kadarını kaç kişinin aldığını yüzde olarak ifade etmekte, diğer bir ifade ile gelirin nasıl paylaşıldığını göstermektedir. Gelir dağılımında eşitlik olması durumunda, tüm bireylerin gelirden eşit bir şekilde pay aldığını ifade etmek için eğri “tam eşitlik doğrusu” olarak adlandırılmaktadır (Pire, 2011: 16). Gini Katsayısı ise 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Değerin 0’a yaklaşması gelir dağılımında adaletsizliğin azalmakta olduğunu, 1’e yaklaşması ise gelir dağılımında adaletsizliğin

arttığını ifade etmektedir. Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'nın 2021 yılı verilerine göre bir önceki yıla bakıldığında gini katsayısı 0,009 puan azalmış ve 0,401 olarak tahmin edilmiştir (TÜİK, 2022).

1.5. Yoksulluğun Nedenleri

Yoksulluğa birçok faktör neden olmaktadır. Yoksulluğun nedenleri arasında ekonomik büyümenin düşük olması, göç, işsizlik, eğitim seviyesinin düşük olması, sağlık sorunları, suç ve şiddetin artması gibi nedenler yer almaktadır. Bunlar aşağıda incelenmektedir:

Ekonomik büyüme: Ekonomik büyüme, gelir dağılımı ve yoksulluk birbirleriyle ilişkili kavramlardır. Büyüme ve yoksulluk ilişkisi özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemlidir (Pire, 2011: 18). Büyüme ile yoksulluk arasında bazı tartışmalı noktalar bulunmaktadır. Bu tartışmalı noktalardan birincisi, büyüme sürecinde gelir dağılımının nasıl değişim gösterdiğiyle ilgilidir. Kuznets hipotezine göre, büyüme sürecinde eşitsizlik önce artmakta, belirli bir kişi başına gelir seviyesine ulaşıldıktan sonra azalmaktadır (Şenses, 2006: 150).

İkinci nokta ise, büyümenin yoksulluk üzerindeki etkisinin hangi nedenlerden kaynaklandığıyla ilgilidir. Burada büyümenin gelir dağılımı ve işgücü piyasaları üzerindeki etkileri öne çıkmaktadır. Farklı ülke deneyimlerine bakıldığında, büyüme sürecinde gelir dağılımında var olan eşitsizliklerin azalması, gerçek ücretlerin artması ve ücret eşitsizliklerinin ve işsizliğin azalması bu sürecin yoksulluk düzeyinin azaltılmasında etkili olduğunu göstermektedir (Şenses, 2006, s. 151).

Makroekonomik şoklar ve politika başarısızlığı: Birçok ülkede yoksulluğun önemli nedenlerinden biri makroekonomik şoklar ve politika başarısızlığıdır. Bu faktör, yoksulların en büyük varlıkları olan “emeği” kullanmalarını engellemekte bu nedenle genel olarak yoksulluğa neden olmaktadır. Özellikle yoksulların ağırlıklı olarak faaliyette bulunduğu, örneğin tarım gibi, ihracatı artırıcı bir döviz kuru politikası yoksulluğun azaltılmasında yardımcı olacaktır (Ajakaiye ve Adeyeye, 2001: 32).

Nüfus artışı: Nüfusun hızlı artışı, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun önemli bir nedenidir. Yoksulluğun yüksek olduğu ülkelerde bebek ölüm oranının yüksek olması bebek doğum oranlarının artmasına neden olmaktadır. Nüfus artışı bireylerin refahını etkileyerek kalkınmanın yavaşlamasına neden olmakta bu ise yoksulluğu arttırmaktadır (Eker, 2021: 31).

Enflasyon: Fiyat düzeyinde sürekli artışlar nedeniyle paranın değerinin düşmesi enflasyon olarak tanımlanmaktadır. Enflasyon, ekonomik büyümeyi negatif olarak etkilemekte bu nedenle yoksulluğu arttırmaktadır (Asandaş, 2019: 62). Mal ve hizmet fiyatlarındaki sürekli artış geliri düşük olan bireylerin alım gücünün ve tüketimin azalmasına yol açmaktadır. Örneğin, gübre fiyatlarındaki artış çiftçinin masraflarının artmasına, maliyetleri dahi karşılayamaması çoğu çiftçinin üretimden vazgeçmesine neden olabilmektedir.

Göç: Göç ve yoksulluk arasında karmaşık bir ilişki bulunmaktadır. Toplumdaki farklı kesimlerin göç edebilme eğilimleri önemli farklılıklar göstermektedir. Örneğin, yoksulların diğer kesimlere göre mekânsal hareketliliği daha az olabilir. Kırdan kente göçlerin kentsel yoksulluğa neden olduğu konusunda belli başlı iki tez vardır. Birinci teze göre, kırsal kesimdeki yoksullar düşük gelirleri nedeniyle kentlere adeta itilmekte, kent-kır kazanç farklılıklarının büyüklüğüne göre göçler artmakta ve bu yoksullaşma sürecinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Şenses, 2006: 161). İkinci tez ise, yoksulluğu göçü kısıtlayan bir faktör olarak görmekte ve kırsal alanda yaşayan toprağı olmayan ya da küçük toprak sahibi ve ücretle çalışan yoksulların göç maliyetini karşılayamaması nedeniyle göçten en az faydalanan kesim olduğunu ifade etmektedir (Şenses, 2006: 162).

Aynı zamanda yoksulluk da göçe neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk işsizliğe, ekonomik krizlere, eğitimsizliğe neden olmakta ve bu etkenler işsiz ve eğitimsiz kesimlerin göç etmesine yol açmaktadır. Bu ise göç edilen ülkelerde sosyal dışlanma, şiddet, gettolaşma, marjinalleşme ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortaya çıkarmaktadır. Yoksulluk bir döngü içerisine girerek aynı yoksul kesimi etkilemektedir (Karadağ, 2018: 491).

İşgücü piyasaları ve işsizlik: İşsizlik, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin mücadele ettiği en önemli toplumsal sorunlardan biridir. Ülkeler özellikle teknoloji konusunda gelişim gösterirken üretim sistemleri değişim göstermekte ve işgücü bu gelişmelere ayak uydurmada zorlanmaktadır. Nüfusun artmasıyla birlikte işgücü de artmakta bu ise istihdama yer açma konusunda sorun oluşturmaktadır (Aydemir, 2013: 117).

İşsizlik, istihdam imkânları ve istihdamın niteliği yoksulluğun belirlenmesinde önemli bir faktördür. Yoksulluk, daha az çalışan olan hanelerde daha fazla hissedilmektedir.

İstihdam niteliği bakımından ise yarı zamanlı çalışan bir kişi görece az bir gelir elde edebilir (Ökten ve Kale, 2009: 62).

Sağlık: Sağlıklı olmak insan refahının temelidir ve toplumsal ve ekonomik kalkınmanın temel bir hedefidir. Hastalıklar beşeri sermayeyi zincirlemekte, öğrenme verimini azaltmakta, girişimcilik faaliyetlerini, büyümeyi ve ekonomik gelişmeyi engellemekte ve yoksulluğa neden olmaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde yoksulluğa neden olan başlıca hastalıklar Sıtma, HIV ve diğer enfeksiyon veya hastalıklardır (Ajakaiye ve Adeyeye, 2001: 35). Örneğin Afrika’da temiz su kaynaklarına erişimin güç olması sağlık sorununu beraberinde getirmektedir. Sağlık sorunları hastalıkların ve ölüm oranlarının yüksek olmasına neden olmakta bu ise daha çok yoksul kesimler arasında görülmektedir.

Eğitim: Yoksulluğun nedenlerinden bir diğeri de eğitimidir. Yoksulluk araştırmalarına göre, toplumun eğitim durumu ile yoksulluk yakın bir ilişki içerisinde. Eğitim seviyesi arttıkça gelir artmakta, bu ise eğitim ve yoksulluk arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Türk ve Ünlü, 2016: 94).

Geliri yüksek olan aileler eğitim için daha çok harcama yapabilmekte bu ise çeşitli hizmet ve imkânlar sayesinde bireylerin daha çok gelişim göstermesini sağlamaktadır. Düşük gelirli ailelerin çocukları, eğitim masrafi açısından karşılaştırıldığında baştan önemli bir fırsat eşitsizliği ile karşılaşmaktadır. Aynı zamanda ebeveynlerin eğitim durumu yoksullukla yakın bir ilişki içerisinde. Hane halkı reisinin eğitim düzeyinin artması yoksulluk oranının genellikle düştüğünü göstermektedir (Şenses, 2006: 160). TÜİK tarafından yayınlanan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2021’e göre eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %50’si dikkate alınarak hesaplanan yoksulluk oranı; okur-yazar olmayan bireylerde %24,1, bir okul bitirmeyenlerde %24,4, lise altı eğitimlilerde %13,8, lise ve dengi okul mezunlarında ise %7,5’dir. Yükseköğretim mezunları ise %2,5 ile en düşük yoksulluk oranının olduğu gruptur (TÜİK, 2022). Buradan görülmektedir ki eğitim seviyesinin artması yoksulluk oranını azaltmaktadır.

Cinsiyet: Cinsiyet ayrımcılığı yoksulluğun nedenlerinden biridir. Yoksulluk sorunu kadınları daha çok etkilemektedir. İstanbul’da gecekondu bölgelerinde yapılan bir araştırmada erkeklerin geçim masraflarını karşılamadan, kadınların ise ev işlerinden sorumlu olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışmanın %71’inde görülmektedir ki beklenmedik aile harcamaları, çocukların eğitimi ve iş seçimi ile ilgili kararlar erkekler tarafından

alınmaktadır. Ankara'nın gecekondu bölgesinde yapılan bir araştırmaya göre yoksulluğa en çok yoksul hanelerde yaşayan kadınlar maruz kalmaktadır. Aynı zamanda kadınların işgücüne katılım oranı ve eğitim düzeyi çok düşük olarak belirlenmiştir. Kadınların yarısından fazlası bebek bakımı ve ev temizliği gibi düşük vasıflı ve düşük ücretli işlerde çalışmaktadır (Saatçi ve Akpınar, 2007: 630). Kırsal bölgelerde de kadın ve erkek işçiler eşit saatlerde çalışmasına rağmen kadınlar erkeklerden daha düşük ücret almaktadır.

Hane halkı büyüklüğü: Hane halkı büyüklüğü ve yoksulluk birbiriyle yakın ilişkilidir ancak yoksulluk araştırmaları bu ilişkiye yönelik kesin bir sonuç ortaya koymamaktadır. Aile yapılarındaki değişiklikler ve sosyoekonomik değişikliklerle ortaya çıkan yeni hane halkı türleri yoksulluk düzey ve profilinde değişiklikleri belirlemektedir. Az gelişmiş ülkelerde nüfusun hızlı artması, bununla birlikte ailedeki çocuk sayısının artması, boşanmaların artmasıyla beraber aile yapısında değişikliklerin meydana gelmesi, çekirdek aileye yönelim, aile reisinin eğitim durumu yoksullukla ilgili değişikliklere neden olmaktadır (Şenses, 2006: 157).

Gelişmiş ülkelerde, farklı hane halkı oluşturan yaşlılar, boşanmaların artması, çocuğu olmayan veya tek yaşayan bireylerden oluşan hane halkı türünde görülen artışlar çocuğu olan eşlerden oluşan hane halkı türünün öneminin gittikçe azalmasına neden olmuştur. Farklı hane halkı türleri, genel makroekonomik ve özellikle işgücü piyasalarına ilişkin değişikliklerden farklı derecede etkilenmektedir. ABD'de yapılan bir çalışma, uzun dönemli yoksullukta aile bileşimindeki değişikliklerin önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır (Şenses, 2006: 158).

1.6. Yoksullukla Mücadele Politikaları

Yoksulluğun azaltılması ve bireylerin refahının artmasında yoksullukla mücadele politikaları önemlidir. Ülkeler çeşitli politikalar uygulayarak yoksulluk ve yoksulluğun meydana getirdiği çeşitli sorunları azaltmaya çalışmaktadır. Reeves'e göre yoksullukla mücadelede iki stratejik yaklaşım vardır (Reeves, 2015):

- Birinci Yaklaşım: Düşük gelirli bireylerin gelirlerini artırmak,
- İkinci Yaklaşım: Düşük gelirin barınma, eğitim, güvenlik, sağlık veya sağlık hizmetleri üzerindeki zincirleme etkilerini azaltmak.

Birinci yaklaşımda, genellikle gelir doğrudan aktarılarak gelir yoksulluğu içindeki kişi sayısını azaltmaya çalışan politikalar uygulanmaktadır. Bu yaklaşıma sosyal güvenlik, engelli sigortası veya vergi kredisi gibi gelir eki şeklindeki politikalar örnek verilebilir.

İkinci yaklaşımda ise gelir yoksulluğunun genel yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini azaltmaya yönelik politikalar uygulanmaktadır. Bu yaklaşımda temel husus, dezavantajları ortadan kaldırmaktır. Birinci yaklaşımda geliri az olan bireylere daha fazla gelir sağlanırken ikinci yaklaşımda hizmet sunulmakta, bu ise iki politika arasındaki temel farkı oluşturmaktadır. İkinci yaklaşımdaki politika hedeflerine ilişkin birkaç örnek aşağıda verilmektedir (Reeves, 2015):

- Düşük gelirli mahallelerde okulları iyileştirmek,
- Düşük gelirli çocukların daha iyi okulların olduğu daha güvenli mahallelere taşınmasını sağlamak,
- Kaliteli ve uygun fiyatlı konutlara yatırım yapmak,
- Yoksul çocukların üniversite eğitimleri için mali yardımda bulunmak,
- Özellikle yoksul bölgelerde toplu taşımayı iyileştirmek.

Ulaşım, eğitim, sağlık gibi alanlara yönelik hizmetler yoksul kişiler için önemlidir. Türkiye’de yoksullukla mücadelede GAP projesi önemli bir rol oynamaktadır. Genel olarak ülkenin ekonomik büyümesi aracılığıyla yoksulluğun önüne geçileceği kabul edilmektedir. Türkiye’de çeşitli kurum ve kuruluşların sosyal yardımlar ve hizmetler konusunda önemli sorumlulukları vardır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Belediyeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü yoksullukla mücadelede sorumluluk alan kurumlardandır. Bu kurumlar aile yardımları, eğitim ve burs yardımları, gıda yardımları gibi birçok faaliyette bulunmaktadır (Yıldırım, 2019: 25-27).

Barınma, yiyecek, yakacak gibi çeşitli aile yardımları, eğitim yardımları, doğal afetler, aşevi, yangın gibi özel amaçlı yardımlar, sağlık yardımları, istihdam ve konut projeleri, mikro kredi uygulaması, belediyelerin çeşitli sosyal yardım faaliyetleri yoksullukla mücadelede önemlidir (Türk ve Ünlü, 2016: 99-100). Örneğin, birçok ilde “Askıda Fatura”, “Askıda Destek”, “Askıda Kitap” gibi çeşitli kampanyalarla ihtiyaç sahibi kişilere destekte bulunmaktadır.

Türkiye’de yoksullukla mücadele programlarının uzun vadeli ekonomik ve sosyal politikaların parçası olarak ele alınmaması ve dezavantajlı kişilere yapılan sosyal yardımların sınırlı olması önemli bir eleştiri konusudur. Türkiye’de yoksulluk ve gelir dağılımında adaletsizlik artmaktadır. Bu nedenle bu sorunların önemi kabul edilmelidir. Yoksullukla mücadelede bütüncül ve kapsamlı bir yaklaşım aracılığıyla etkin, verimli

politikalar üretilmeli, kuruluşlarının kurumsal kapasitesi arttırılmalıdır (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 74).

1.7. Yoksullukla Mücadelede Yaklaşımlar

Ülkeler için önemli bir sorun olan yoksullukla mücadelede çeşitli politikalar uygulanmakta bu politikalar farklı yaklaşımlar ile açıklanmaktadır.

1.7.1. Dolaylı yaklaşım

Dolaylı yaklaşıma göre ekonomik büyüme yoksullukla mücadelede önemli bir faktördür. Dolaylı yaklaşımın amacı, kaynakların büyümenin hızlanması için kullanılması ve büyüme ile yoksulların gelir ve yaşam standartlarında iyileşmelerin yaşanmasını sağlamaktır (Şenses, 2006: 219).

Hızlı büyüme hane halkının gelirlerini arttırmanın yanında sosyolojik, eğitim, sağlık gibi alanlarda da gelişim sağlayarak yoksulluğun azaltılmasına dolaylı olarak katkı sağlamakta ve “insani yoksulluk” göstergelerini olumlu yönde etkilemektedir (Eker, 2021: 65).

Büyüme sürecinde gelir dağılımında eşitsizliklerin artması, büyümenin yoksulluğun azaltılmasında sağlanan olumlu etkilerinin azalmasına neden olacaktır. Bu yüzden büyüme süreci öncesinde uygulanan gelir dağılımını düzeltici politikalar büyümenin sağlayacağı olumlu etkilerin artmasında bir ön koşuldur (Şenses, 2006: 226).

1.7.2. Doğrudan yaklaşım

Doğrudan yaklaşımda, yoksulluğun azaltılması ve gelir dağılımının daha adil hale getirilmesi için devlet kurumları ya da diğer kuruluşlar tarafından doğrudan strateji ve politikalar geliştirilerek uygulanmaktadır. Genel olarak yoksullar tarafından kullanılan mal ve hizmetlere yönelik sübvansiyonlar, sosyal yardım, asgari ücret, istihdamın arttırılması için çeşitli proje ve tedbirler, yoksullar için kredi programları ve çocuklara yönelik eğitim ve beslenme programları yoksullukla mücadelede uygulanması mümkün doğrudan önlemler arasında ön plandadır (İncedal, 2013: 117).

Doğrudan mücadele programlarının etkin olabilmesi ve yoksulluğun azaltılmasında başarılı olunabilmesi için üç temel koşul sağlanmalıdır. Birinci koşul, kamuoyu yoksullukla mücadele konusunu öncelikli hedef olarak kabul etmeli ve buna yönelik program ve politikalar toplum tarafından desteklenmelidir. İkinci koşul, hedeflenen yoksul

kesim iyi belirlenmelidir. Üçüncü koşul ise uygulamalar şeffaf olmalı ve tüm kademelerde hızlı karar alınmasını sağlayan bürokratik kadrolar var olmalıdır (Doğan, 2014: 25).

Yoksullukla mücadelede dolaylı ve doğrudan yaklaşım birlikte kullanılmalıdır. Bu nedenle yoksullukla mücadele sürecinde dolaylı ve doğrudan yaklaşım birbirine alternatif değil tamamlayıcı olmalıdır (Eker, 2021: 67).

1.7.3. Klasik yaklaşım

Klasik iktisat öncülerinden olan Adam Smith, Say, Ricardo, Mill ve Malthus yoksullukla ilgili farklı düşünceler savunsa da düşüncelerindeki ortak nokta yoksulluğun bölüşümle ilgili ve toplumun yapısını bozan bir sorun olmasıdır. Genel olarak, klasiklere göre yoksulluk kadersel bir durum olarak nitelendirilmektedir. Devletin yoksullara yönelik müdahaleleri olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Bu konuda Mill ve Ricardo farklı düşünmekte, özellikle Mill'e göre yoksulluğun önlenmesi için devlet tarafından müdahale edilmelidir (Akbulut ve Yüce, 2021: 36).

1.7.4. Sosyalist yaklaşım

Sosyalist iktisatçılar bireyciliğe ve piyasa mekanizmasına karşı çıkmaktadır. Her şey toplum içindir ve bu amaç doğrultusunda ekonomi düzenlenmelidir. Ekonomik faaliyetlerin amacı toplumun çıkarlarını sağlamaktır. Bu yaklaşıma göre doğal düzen yoktur bu yüzden devlet toplum düzenini ve ekonomiyi kontrol altına almalı ve adil bir düzen oluşturmalıdır (Pekin, 2014: 266).

Karl Marx yoksulluğun nedenini bireye değil toplumsal etkenlere bağlamaktadır ve yoksulluğun ortaya çıkmasında tüm suçun kapitalizm olduğunu savunmaktadır. Yoksulluk kapitalizmin varlık nedenidir ve kapitalizmin sermaye birikimi ve sınırsız kar amacıyla olması düşük işçi ücretleri politikasını benimsemesine neden olmaktadır. Kapitalizmin düşük ücretli emek bulabilmesi ve sermaye birikimini elde edebilmesi için yoksulluk gereklidir. Diğer bir deyişle, kaynakların adil bir şekilde çalışanlara dağıtılmaması yoksulluğun başka bir nedenidir. Adaletsiz dağıtımın devam etmesi yoksulluğu da devam ettirmektedir (Demirtürk, vd. 2011: 36).

Marksist iktisada göre, yoksulluğu önlemek için ekonomideki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve sömürü mekanizmalarının yok edilmesi gerekmektedir. Gelir dağılımının daha adil bir hale getirilmesi ve yoksulların insanca bir yaşam sürebilmesi için ekonomiye müdahale edilmesi zorunludur (Pire, 2011: 35).

1.7.5. John Rawls yaklaşımı

“Bir Adalet Teorisi” (A Theory of Justice) adlı çalışmasında çağdaş bir sosyal adalet kuramı geliştirmeye çalışan Rawls’ın adalet kuramı, “bilgisizlik peçesi” (veil of ignorance) kavramı çevresinde şekillenmektedir. Refah bir merdiven olarak nitelendirilirse, insanlar kararları sonucunda kendilerini bu merdivendeki basamaklardan birinde bulurlar. Basamak en üst veya en alt basamak da olabilir. Bu yüzden, en alt basamakta bulunan kişilerin durumunu iyileştirmeyi hedefleyen sosyal politika uygulamaları en çok ihtiyacı olan kişilerin refahını yükseltecektir (Sunal, 2011: 291).

1.8. Yoksulluk ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkmasında Batı’daki çevre ve ekonomi ilişkisinin gittikçe olumsuz bir hal alması etkili olmuştur. Ekonomistlerin ve çevrecilerin doğanın mevcut olan ekonomik yapıyı kaldıramayacağı görüşleri sürdürülebilir bir ekonomi modeline yönelimin artmasına neden olmuştur (Kılıç, 2012: 204).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının kökeni 19. yüzyıla dayansa da bu kavram 1987 yılında yayınlanan Bruntland Raporu’yla adını duyurmuştur (Kılıç, 2012: 203). Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan, “Ortak Geleceğimiz” olarak da adlandırılan bu rapora göre sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğinden taviz vermeden bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek olarak tanımlanmaktadır. İnsan ihtiyaçlarının ve isteklerinin karşılanması kalkınmanın temel hedefidir. Dünyada yoksulluk ve eşitsizlik yaygın olduğu sürece ekolojik ve diğer krizler görülmeye devam edecektir (United Nations, 1987: 37).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, doğal kaynak kullanımı nedeniyle oluşan çevresel maliyetlerin azaltılmasından yoksulluktan etkilenen coğrafyalardaki insani kalkınmışlığa kadar geniş bir çerçeveyi kapsamaktadır (Karabıçak ve Özdemir, 2015: 48). Sürdürülebilir kalkınma için dünya lideri ülkeler tarafından 2030 yılına kadar aşırı yoksulluğu sona erdirmek, eşitsizlik ve adaletsizlikle mücadele edebilmek ve iklim değişikliğinin üstesinden gelebilmek için on yedi hedef belirlenmiştir. Sürdürülebilir kalkınma için bu hedefler; yoksulluğa son, açlığa son, sağlıklı bireyler, nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, temiz su ve sıhhi koşullar, erişilebilir ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilikçilik ve altyapı, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehir ve yaşam alanları, sorumlu tüketim ve üretim, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal

yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar ve hedefler için ortaklıklar olmak üzere on yedi başlık halindedir (UNDP, 2022).

Şekil 1: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri içerisinde yoksulluk ile bağlantılı olarak ilk hedeflerden biri 2030 yılına kadar tüm şekliyle yoksulluğu sona erdirmektir. Diğer hedefler arasında; açlığı sonlandırmak, gıda güvenliğini sağlamak ve beslenmeyi geliştirmek ve sürdürülebilir tarımı desteklemek, her yaş için sağlıklı ve kaliteli yaşamı güvence altına almak, kapsayıcı ve nitelikli eğitim sağlamak ve herkes için yaşam boyu öğrenim fırsatlarını teşvik etmek, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadınlar ile kız çocuklarının güçlü olmasını sağlamak, istikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi, tam ve üretken istihdamı ve herkes için insana yakışır bir işi desteklemek, ülkeler içinde ve arasında eşitsizlikleri azaltmak yer almaktadır (UNDP, 2022).

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri içerisinde yoksulluk sorununun tamamen ortadan kaldırılması önemli hedeflerden biridir. Bu çerçevede yoksulluğun tüm bireyler için sona erdirilmesi, yoksul kişilerin sayısının en az yarıya kadar indirilmesi, gerekli kesim için sosyal koruma programlarının uygulanması, cinsiyet ayrımı yapılmadan tüm bireylere temel ihtiyaçlarını karşılayacak kaynakların sağlanması, beklenmedik değişimlere yol açabilecek doğal afetlerle mücadele edilmesi hedeflenmektedir (Didinmez, 2021: 294).

Ekonomik büyüme ve kalkınmada sürdürülebilirlik için mali politikaların öncü bir rolü vardır. Bu mali politikalar ulusal ve uluslararası olmak üzere iki boyuttadır (Yalçın, 2016:

757). Ulusal boyutta kirlilik vergileri ve klasik vergi türlerinden bazıları yeşil ekonomiye geçiş için etkili olabilmektedir. Bu vergilere motorlu taşıtlar vergisi, katma değer vergisi, özel tüketim vergisi ve kirletmeye göre ödenen vergi benzeri harçlar örnek olarak verilebilir (Yalçın, 2016: 762). Hem yeşil ekonomiye geçiş hem de yoksulluğun azaltılması konusunda vergilere yönelik düzenlemeler ortak noktalardan biridir. Özellikle dolaylı vergiler üzerinde yapılacak değişiklikler sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden biri olan yoksulluğun azaltılmasında etkili olabilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAPASİTE YAKLAŞIMI

Yoksullukla ilgili birçok yaklaşım gelire odaklanmaktadır. Nussbaum’a göre (2018: 11), yaşam kalitesini kişi başına düşen GSYİH’nin artmasıyla ilişkilendiren yaklaşımlar nedeniyle ülkeler itibarlarını etkileyen listelere önem vermiş ve bu durum ülkelerin, yoksul vatandaşlarının yaşam standartlarını, eğitim ve sağlık sorunlarını dikkate almadan ekonomik büyümeye odaklanmalarına neden olmuştur. Bu geleneksel yaklaşımların ötesinde yoksulluğa yalnızca gelir açısından bakmayan yeni bir yaklaşım bulunmaktadır. Kapasite Yaklaşımı olarak adlandırılan bu yaklaşım, 1998 yılında Nobel Ekonomi Ödülü alan ve Dünyanın İlk 100 Entelektüeli listesinde yer alan Amartya Sen tarafından geliştirilmiştir (Vikipedi.com, 2021). Nussbaum’a göre (2018: 12), “Yapabilirlikler Yaklaşımı” ya da “İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı” olarak da adlandırılan bu model *“İnsanlar gerçekte neler yapabilir ve ne olabilirler? Önlerinde ne gibi fırsatlar vardır?”* vb. birçok soruyla ilgilenmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak Amartya Sen’in Kapasite Yaklaşımı başlığı altında bu yaklaşımdaki temel kavramlardan bahsedilecek, daha sonra ise bu yaklaşımın teorik çerçevesine yer verilecektir. Ardından geleneksel yoksulluk yaklaşımlarına farklı bir bakış açısı olarak Amartya Sen’in yoksulluk yaklaşımından bahsedilecek, daha sonra ise yaklaşımın uygulanabilirliğine yönelik değerlendirmeler yapılacaktır.

2.1. Amartya Sen’in Kapasite Yaklaşımı

Kalkınma, bireylerin değer verdikleri yaşamları sürdürmek için sahip oldukları seçeneklerin genişletilmesiyle ilgilidir. Bu seçeneklerin genişletilmesinde temel husus, insanların yaşamlarında yapabileceği veya olabileceği şeyleri yani kapasitelerini geliştirmektir (UNDP, 2001: 9).

Kapasite yaklaşımının teorik çerçevesinden bahsetmeden önce yaklaşımda yer alan temel kavramlara yer verilmiştir.

2.1.1. Kapasite yaklaşımında temel kavramlar

Yaklaşımda yer alan temel kavramlar; “kapasite”, “işlevler” ve “özne”dir. Kapasite ve işlev kavramları birbirine benziyor olsa da aşağıda verilen örnekte aralarındaki ayrım belirtilmektedir.

2.1.1.1. İşlevler (Functionings)

“İşlevler” kapasite yaklaşımındaki temel kavramlardan biridir. İşlevler, bir kişinin yapmayı (doings) ya da olmayı (beings) başardığı şeyler olarak ifade edilmektedir (Esmer, 2021: 102). İşlevler, kişinin durumunun bir parçasını ifade etmektedir (Sen, 1993: 30). Bir mal demeti (ekmek veya pirinç gibi) ile bir işleve ulaşmak (örneğin, yeterli beslenmek) çeşitli kişisel ve sosyal faktöre (örneğin, metabolik hız, beden ölçüsü, yaş, cinsiyet, sağlık, iklim koşulları vb.) bağlıdır (Kabaş, 2006: 79).

Başka bir ifadeye göre ise işlevler, insanların refahını oluşturan değerli faaliyetler ve durumlar olarak nitelendirilmektedir. Bu işlevlere sağlıklı olmak ve iyi beslenmek, güvende olmak, eğitilmiş olmak, iyi bir işe sahip olmak, sevdiklerini ziyaret edebilmek gibi örnekler verilebilir (Alkire ve Deneulin, 2009: 31). Nussbaum’a göre (2018: 41), işlevlerin bir hareket halinde olması gerekmemektedir. Bir bireyin huzur içerisinde çimlere uzanması da işlevin bir şekli olarak kabul edilmektedir. Yeterli beslenme, sağlıklı olma gibi bazı işlevler çok temel; öz saygılı olma veya sosyal olarak topluma katılabilme gibi diğer işlevler karmaşık olabilmektedir (Sen, 1993:31).

2.1.1.2. Kapasite (Capability)

Çalışmada “kapasite” olarak yer alan “capability” kavramı yetenek, yapabilirlik veya yetkinlik olarak kullanılmaktadır. Kapasite, bir işi yapabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Şeker, 2009: 262). Ergüngör’e göre kapasite kavramı, bireylerin kişisel özellikleri ve bulundukları siyasal, kültürel, toplumsal ve çevresel koşullar dâhilinde yapabildikleri şeyleri ve ulaşabildikleri durumları ifade eden işlevlerin çeşitli birleşimleri olarak tanımlanmaktadır (Ergüngör, 2010: 135).

Clark’a göre, kapasite kavramı, bir kişinin belirli bir işlevi (yapma veya olma) gerçekleştirme yeteneğidir (Clark, 2006: 4). Gasper ise kapasite kavramını, bir kişinin ulaşabileceği alternatif yaşamların tümü olarak tanımlamaktadır (Gasper, 2007: 336). İnsani gelişme için uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmek, bilgili olmak, iyi bir yaşam standardı için gerekli kaynaklara erişebilmek ve toplum yaşamına katılabilme en temel kapasiteler arasında yer almaktadır (UNDP, 2001: 9). Nussbaum’a göre (2018: 36) Sen, belirli bir kapasiteler listesi tanımlamamaktadır. Bunun yerine kapasite kavramını, kapasite kümesi ile eş anlamlı olarak kullanmaktadır (Clark, 2006: 5).

Bir kişinin kapasitesi, kişinin başarabileceği alternatif işlev kombinasyonlarını ifade etmektedir (Sen, 1993: 30). Bu açıdan bakıldığında kapasite, bireylerin çeşitli yaşam tarzları elde etmesi konusunda bir tür özgürlüktür. Oruç tutan zengin bir kişi ile açlıktan ölmek üzere olan yoksul bir kişi beslenme açısından aynı işleve sahip olsa da oruç tutan kişinin yoksul olduğu için aç olan kişiden farklı bir “kapasite kümesi” vardır. Bunun nedeni birinci kişinin iyi bir beslenme seçeneğine sahip olması ve bunu seçebilmesidir (Sen, 1999: 75).

İşlevler ve kapasite arasındaki ayrımı anlatmak için bir örnekten bahsedelim (Alkire ve Deneulin, 2009: 34). Dünyanın birçok yerinde “ikinci el eşya” ile uğraşan insanlar bu işten bir şeyleri düşük bir fiyata satın alıp daha yüksek bir fiyata satarak kar elde ederler. Örneğin, ev masraflarını tek başına karşılamak zorunda kalan ve ikinci el eşya satıcısı olarak çalışan bir kişinin boğazı ağrıdığı için bağırması ve boğaz ağrısı için ilaç alacak parasının olmaması kişinin satış yapmasının önünde bir engeldir.

Bu örnekte anlatılmak istenen, satıcı kişi, sağlıklı olmak için gereken işlevlere sahip değildir ve bu durum satıcının hizmetlerini tanıtmaya ve iyi bir gelir elde etme imkânını kısıtlamaktadır. Satıcı, daha fazla parası yoksa boğazının iyileşmesi için ihtiyacı olan ilacı alamayacaktır. Buradan çıkarılabilecek temel husus, sağlıklı olma temel işlevinin kişinin kapasite kümesini etkileyebileceğidir (Alkire ve Deneulin, 2009: 34).

Gelişmekte olan ekonomilerde aşırı yoksullukla mücadelede temel kapasitelerle (yeterli beslenme ve barınabilme kapasitesi, önlenbilir hastalık ve erken ölümlerden kaçınabilme kapasitesi vb.) oldukça önemli bir mesafe kat edilebilir (Sen, 1993: 31).

2.1.1.3. Özne (Agency)

Kapasite yaklaşımında bir diğer temel kavram “özne”dir. “Özne” ifadesi bazen ekonomi ve oyun teorisi literatüründe başkasının adına hareket eden (biri tarafından yönlendirilen) ve başarısının başkasının (yönlendirenin) hedefleri doğrultusunda değerlendirilmesi gereken bir kişiyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Sen ise özne kavramını daha kapsamlı anlamda, “eylemde bulunan ve değişimi meydana getiren kişi” olarak tanımlamaktadır (Sen, 1999: 19).

Özne ögesi, bir kişinin kendi refahına göre neler yapabileceğini belirleme konusunda önemlidir. İnsanların istekleri adına hareket etme kapasitesi üretken ve yaratıcı olabilmelerine olanak sağlamaktadır (Alkire ve Deneulin, 2009: 37). Refah ile ilgili işlevler, hastalıktan kaçınma, yeterli beslenme, hareket kabiliyetine sahip olma vb. temel

işlevlerden mutlu olmak, özsaygıya sahip olmak, toplum yaşamına katılmak gibi karmaşık işlevlere kadar çeşitlilik göstermektedir (Sen, 1993: 36-37).

Başarı ve özgürlükler arasındaki ayrım refah ve özne için önemli olsa da yaşam standardına ilişkin tartışmalarda öncelikli odak noktası başarı düzeyleridir. Refah ve özne - özgürlük ve başarı arasındaki ayrım bir örnek ile açıklanabilir (Robeyns, 2005: 102). İki kardeş olan Anna ve Becca'nın aynı refah seviyelerine ulaştığını varsayalım. Her iki kişi de küresel şirketlerin gücünün demokrasiye zarar verdiğine ve devletlerin küresel şirketlerin çıkarları yerine küresel adalete öncelik vermesi gerektiğine inanmaktadır. Anna, G8 toplantılarına karşı gösteri yapmaya karar verirken, Becca bu gösteriye gitmemektedir. Bu durumda Anna bazı siyasi kaygılarını dile getirmek için özne özgürlüğünü kullanmaktadır ancak polisin Anna'yı tutuklayarak siyasi haklarını ihlal etmesi durumunda Anna'nın ulaştığı refah seviyesi önemli ölçüde azalacaktır. Anna'ya aşırı sol bir örgüt tarafından organize edilmiş bir suç işlediğini bildiren bir kağıt imzalaması teklif edilir ve imzalamazsa belirsiz bir süre daha hapiste tutulacaktır. Böyle bir durumda, Anna'nın özne özgürlüğünü daha yüksek refah için takas etme seçeneği vardır. Becca aynı özne özgürlüğüne sahipken elde ettiği refahı özne hedefleri için feda etmek istememiştir.

Böyle bir örnek, Sen'in yaptığı ayrımların önemli olduğunu göstermektedir çünkü değerlendirici işlemlerde ilgili avantaj boyutunun yaşam standardı, elde edilen refah, özne başarısı, refah özgürlüğü veya özne özgürlüğü olup olmadığı sorulmalıdır. Sen'e göre, refah başarıları işlevselliklerle, refah özgürlükleri ise bir kişinin kapasite kümesi ile ölçülmelidir. Özneye odaklanmak işlevler ve kapasiteler açısından bir analizin ötesine geçerek özne hedeflerini hesaba katacaktır (Boz, 2009: 37).

2.1.2. Kapasite yaklaşımının teorik çerçevesi

Kapasite yaklaşımının bazı unsurları Aristoteles, Adam Smith, John Stuart Mill ve Karl Marx'a kadar uzansa da mevcut haliyle yaklaşımın öncülüğünü ekonomist ve filozof Amartya Sen yapmaktadır (Olatokun, 2009: 483). Sen, kapasite kavramına ilk olarak 1979 yılında "Neyin Eşitliği" (Equality of What) adlı çalışmasında yer vermiş, sonraki çalışmalarında da bu kavrama yönelik detaylar ortaya koymaya devam etmiştir (Wells, 2013: 14). Amartya Sen tarafından geliştirilen kapasite yaklaşımının farklı yönleri birçok yazar tarafından tartışılmış, eleştirilmiş ve yaklaşıma katkılar yapılmıştır. Sen'e göre, özellikle değerlendirme ve uygulamada ortaya çıkan bazı yorumsal sorunlar göz önüne

alındığında yaklaşıma yönelik daha açık ve bağlantılı bir açıklamaya ihtiyaç vardır (Sen, 1993:30).

İnsani gelişme yaklaşımının çıkış noktasını oluşturan Sen'in kalkınma teorisine göre, kalkınmanın amacı, bir kişinin yapabileceği ve olabileceği çeşitli şeyleri geliştirerek insan yaşamını iyileştirmektir. Bu açıdan, kalkınma, kişinin yaşamı boyunca yapabileceği şeylerin önündeki engellerin kaldırılmasıyla bağlantılıdır. Bu engellere okuma yazma bilmeme, kaynaklara erişimin yeterli olmaması, medeni veya siyasi özgürlüklerin olmaması gibi örnekler verilebilir (Fukuda-Parr, 2003: 303). Bu gibi engellerin kaldırılmasıyla bireylerin kapasitelerinde yaşanan gelişme refahın artmasını sağlayacaktır.

Kapasite yaklaşımının temel özelliği, insanların gerçekte yapabilecekleri ve olabilecekleri şeylere yani kapasitelerine odaklanmasıdır. Kişilerin kapasitelerine odaklanması teorik olarak fark yaratmakta ve neoliberalist ve faydacı politika reçeteleri ile kıyaslandığında bu politikalardan farklı bir yol izlemektedir (Olatokun, 2009: 483).

Sen'in çalışmalarında insan refahının ve kalkınmanın gelişimi tekrarlanan bir konudur. Sen, ekonomi ve kalkınma çalışmalarının büyüme üzerine yaptığı vurguyu kişisel refah, özne ve özgürlük konularına yönlendirmede önemli bir rol oynamıştır. Bu durum ise Sen'i diğer ekonomistlerin çoğundan ayırmaktadır (Clark, 2005: 1340).

Robeyns'e göre kapasite yaklaşımında üç farklı düzeyde ayrım yapılabilir (Robeyns, 2000: 3):

1. Bir düşünce çerçevesi olarak,
2. Diğer yaklaşımların refah değerlendirmelerine ilişkin bir eleştiri olarak,
3. Refah konusunda kişilerarası kıyaslama yapmak için bir reçete olarak.

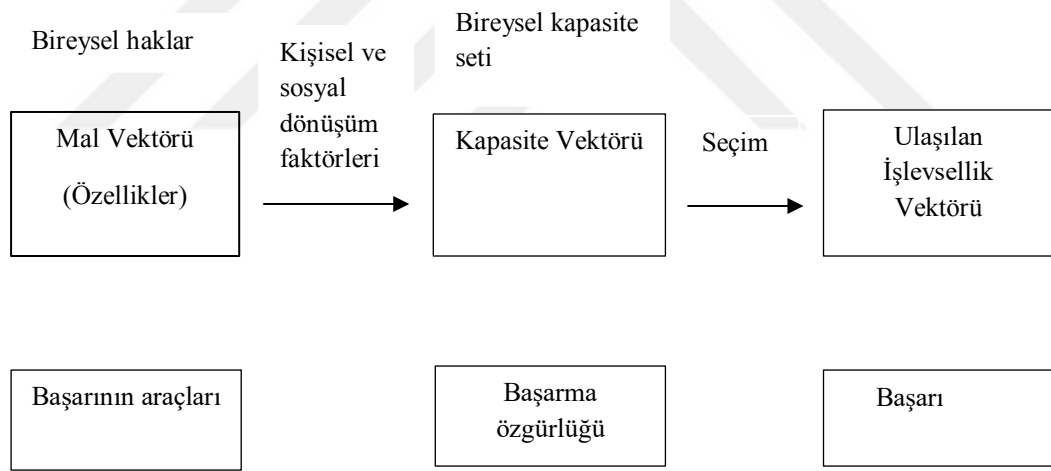
Kapasite yaklaşımı öncelikle ve esas olarak bir düşünce çerçevesi, bir düşünme biçimidir. Sen, kapasite yaklaşımının çok sayıda amaç için kullanılabileceğine vurgu yapmaktadır. İkinci olarak, kapasite yaklaşımı refahçı ve faydacı yaklaşımlara ve Rawlsçı teorilere bir eleştiri niteliği taşımaktadır (Robeyns, 2000: 3). Klasik, Benthamcı faydacı yaklaşımda, bir kişinin "faydası", mutluluk veya hazzın bir ölçüsünü ifade etmektedir. Jeremy Bentham'ın öncü olduğu bu yaklaşım Mill, Jevons, Sidgwick, Edgeworth, Marshall ve Pigou gibi birçok iktisatçı tarafından benimsenmiş ve geleneksel refah ekonomisine ve kamu politikasına uzun bir süre hâkim olmuştur (Sen, 1999: 58).

Sen eşitsizlik dağılımlarının ölçülmesinde gelire aşırı önem verilmesini reddetmektedir. Sen'e göre, eşitsizlik ve yoksunluk konuları tartışılırken bazı önemli noktalar göz ardı

edilmektedir. Birincisi; gelire çok fazla önem verilmektedir. Bu eğilimin düzeltilmesi gereklidir. İkincisi; eşitsizlik ve yoksunluk konularında bilgi kaynağının yalnızca gelirle sınırlandırılması yerine daha kapsamlı bilgi kaynakları dikkate alınmalıdır. Üçüncüsü ise; refah eksikliği yalnızca gelir veya mal yoksunluğu değildir. Sen, aksine, fırsatların, seçimlerin ve özgürlüğün, yoksun, yoksul ve sosyal olarak dışlanan bireyler için en az gelir eksikliği kadar önemli olduğunu tekrarlamaktadır (Nambiar, 2008:4).

Üçüncü ayırımı ise kapasite yaklaşımı, refah kıyaslamalarında ampirik çalışmalar yapmak için bir reçete veya bir algoritma sunabileceği bir formül olarak görülebilir (Boz, 2009: 24). Robeyns'e göre, kapasite yaklaşımı, normatif konular hakkında düşünme ve değerlendirme yapma konusunda bir seçenek sunmaktadır (Robeyns, 2000: 3). Yaklaşım, refah ve yoksulluk, özgürlük, kalkınma, cinsiyet eşitsizliği, adalet ve sosyal etik gibi çeşitli toplumsal sorunları incelemek için kullanılmaktadır (Ergüngör, 2010: 135).

Kapasite yaklaşımında işlevsellikler ve mallar arasındaki ayrım önemlidir. Şekil 2'de ise kapasite yaklaşımının şematik gösterimi yer almaktadır (Robeyns, 2000: 5).

Şekil 2: Kapasite Yaklaşımının Şematik Gösterimi

Bir mal ya da bir hizmet belirli özellikleri nedeniyle önemlidir. Örneğin, bir bisiklet şekli ya da renginden dolayı değil bir kişinin bir yere ulaşımını ya da daha hızlı gitmesini sağladığı için önemlidir. Bu özellikler işlevselliği mümkün kılmaktadır. Kişi, bisiklet aracılığıyla özgürce ve yürümekten daha hızlı bir şekilde hareket ederek ulaşım sağlamaktadır. Bunun yanında, mal ve işlevsellikler arasındaki ilişki iki dönüşüm faktöründen etkilenmektedir. İlk olarak; bir kişinin malın özelliklerini bir işlevselliğe nasıl dönüştürebileceğini metabolizma, fiziksel durum, zekâ gibi kişisel özellikler

etkilemektedir. Bir kişi engelli veya bisiklet sürmeyi öğrenmemişse, ulaşım işlevselliğinin gerçekleşmesi konusunda bisikletin kısıtlı bir yardımı olacaktır (Robeyns, 2000: 5). Kişi bisiklete sahip olsa bile kişisel özellikleri nedeniyle ulaşım işlevini gerçekleştiremeyecektir.

İkinci olarak; altyapı, kurumlar, kamu malları, kamu politikaları, toplumsal normlar, ayrımcı uygulamalar, cinsiyet rolleri, toplumsal hiyerarşiler, güç ilişkileri gibi toplumsal özellikler malların özelliklerinden bireysel işlevselliğe dönüşümde rol oynamaktadır. Eğer asfalt bir yol yoksa veya toplumda kadınların bisiklete binmemesi gerektiği gibi bir sosyal veya yasal norm empoze edilmişse bu durumda işlevselliğe ulaşmak için malların kullanılması, örneğin bisiklete binmek, imkânsız olabilir. Dolayısıyla, kişinin bir işleve ulaşabilmesi için sahip olduğu ya da kullanabileceği malların bilinmesi yeterli değildir. Bu, kişi ve içinde yaşadığı koşullar hakkında daha çok şey bilinmesi gerektiğini göstermektedir (Robeyns, 2000: 5).

Kapasite yaklaşımı bireylerin gerçekten ulaşabilecekleri yaşam kalitesine odaklanmaktadır. Bu yaşam kalitesi, “işlevler” ve “kapasite” gibi temel kavramlar açısından incelenmektedir (Sen, 1993: 31). İşlevler ve kapasite arasındaki ayrımı Sen’in bir örneği ile açıklamak gerekirse, bu örnekte iki kişi iyi beslenme işlevini gerçekleştiremeyecek kadar yemek yememektedir. İlk kişi Afrika’da kıtlıktan dolayı aç kalırken, ikinci kişi Tibet’in işgalini protesto etmek için Çin Büyükelçiliği önünde açlık grevi yapmaktadır. Bu iki kişi iyi beslenme işlevini gerçekleştirememiş olsa da açlıktan kaçınma durumundaki özgürlükleri farklıdır. Açlık grevi yapan kişi aç kalmak istemese yiyebilecekken Afrikalı kişi bu işleve sahip değildir (Boz, 2009: 27). Dolayısıyla işlevler, bir kişinin yaşamında yaptığı şeylerin kümesini; kapasite ise bu kişinin ulaşabileceği ve bir işlev vektörü seçebileceği alternatif işlevlerin birleşimini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, kapasite ile fırsat (avantaj) fikri yakın ilişkilidir. Bu noktada Sen, kapasite kavramını sınırlı geleneksel anlamda değil daha çok (olumlu) özgürlük tipi bir kavram olarak vurgulamaktadır (Robeyns, 2000: 6).

2.1.2.1. Kapasite yaklaşımı ve özgürlük

Kapasite, kişinin yaşamını sürdürme özgürlüğünü ifade eden bir dizi işlev vektörüdür (Alkire, 2005: 121). Sen’e göre, bir kişinin istediği şekilde yaşama özgürlüğü içsel bir değere sahiptir. Bu nedenle bir kişinin oluşunun (being) temel unsurunu oluşturmaktadır. Bu ise ulaşılan işlevlerin değerli olduğu gibi bireylerin olası yaşamlar arasında seçim ve

ayrım yapabilme kapasitelerinin de değerli olduğunu ifade etmektedir. Özgürlük veya kapasite üzerindeki vurgu bir kişinin özne yönünü yansıtmaktadır (Comim, 2001: 4).

Sen, özgürlüğü “fırsat yönü” ve “süreç yönü” olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Özgürlük, hedeflerin gerçekleştirilmesinde bireylere daha fazla fırsat vermektedir. Özgürlüğün “fırsat yönü” yalnızca hedeflere ulaşmadaki başarılar ile ilgilenirken, “süreç yönü” bireylerin yaptığı seçimlerin süreci ve yapıldığı koşullarla ilgilenmektedir. Kapasite yaklaşımında bireyin bir şeyi yapma, isteme ya da seçme özgürlüğüne odaklanılmaktadır (Esmer, 2021: 43).

Bireyler bazen yaşamın bir alanından yoksun kalmayı seçebilmektedir. Kapasite bir tür özgürlüktür. Örneğin, oruç tuttuğu için aç kalan biriyle yoksul olduğu için aç kalan bir kişi düşünüldüğünde oruç tutan kişi yiyebileceği halde yememeyi tercih etmiştir. Benzer bir örnek olarak, bir öğrenci çalışırsa iyi şartlar altında yaşayabilecekken bunun yerine diploma alabilmek için yoksul ve aşırı kalabalık barınma şartlarına katlanabilir. Sen’e göre özgürlük, kişinin değer verdiği şeye ulaşmak için sahip olduğu gerçek fırsat olarak ifade edilmektedir (Alkire ve Deneulin, 2009: 37).

Sen’in kapasite kavramı, “fırsat özgürlüğü” ile ilgilidir. Bir kişi için ulaşılabilir olan değerli yaşam fırsatlarını ifade etmektedir. Süreç özgürlüğü ise kişinin karar verme sürecindeki rolüyle ilgilidir. Sen, süreç özgürlüğünü kapasite yaklaşımının dışında değerlendirmektedir (Gasper, 2007: 347).

2.1.2.2. Kapasite yaklaşımı ve gelir

Yoksulluğun yalnızca gelir yetersizliği olduğuna dair literatürde oldukça yaygın bir görüş bulunmaktadır. Gelirin yapabileceğimiz ve yapamayacağımız şeyler üzerinde önemli bir etkisi vardır. Gelir yetersizliği standart olarak yoksullukla ilişkilendirilen yoksunlukların başlıca nedenidir (Sen, 1999: 72).

Kapasite yaklaşımı, iyi yaşamak için gereken araçları ve kaynakları merkeze almaktadır. Bu anlamda, kişilerin ulaşabileceği gerçek yaşam ya da bunun ötesine geçerek, bireyin değer verebileceği gerçek yaşama ulaşma özgürlüğü üzerine odaklanılmaktadır. Esasında çağdaş ekonomilerde, en azından Pigou’dan beri, direkt olarak yaşam standardı, yaşam standardının temel unsurları ve temel ihtiyaçların karşılanması konusyla birçok kişi ilgilenmiştir (Şeker, 2009: 270).

İnsanların fiilen sürdürdükleri yaşamlarına ilgi duyulması ekonomide yeni bir durum değildir. Yaşam koşullarına ilgi, William Petty, Gregory King, François Quesnay, Antoine-

Laurent Lavoisier ve Jeseeph-Louis Lagrange gibi öncü ekonomik analistlerin ulusal hesap ve ekonomik refah üzerine yazılarına yansımıştır. UNDP, 1990 yılından itibaren, Mahbub ü l Haq'ın öncülüğünde “insani gelişme” konulu yıllık raporlar yayınlamaya, insanların özellikle de görece yoksun olanların fiili yaşamlarına sistematik bir ışık tutmaktadır (Sen, 1999: 73).

Sen, gelir düzeyini yoksulluk konusunda temel bir unsur olarak kabul etmese de yoksulluk üzerinde gelirin var olan etkisini göz ardı etmemektedir. Gelir düzeyi yoksulluğun önemli bir nedenidir. Kapasite yaklaşımının bu konuda savunduğu özgün nokta ise bireyin refahıyla ilgili bilgi edinebilmek için gelir ve servet miktarının yeterli olmamasıdır (Buz ve Aygüler, 2017: 178).

Kapasite yaklaşımı, bireysel kapasite yoksunluğunun gelir yetersizliği ile yakın ilişkisi olabileceğini reddetmemektedir. Sen'e göre düşük gelir, açlığın ve yetersiz beslenmenin yanı sıra okuma yazma bilmeme ve sağlık sorunlarının da önemli bir nedeni olabilmektedir. Daha iyi bir eğitim ve sağlık sisteminin olması daha yüksek gelir elde edilmesinde etkili olmaktadır (Sen, 1999: 19). Yani gelirin az olması bireylerin beslenme, eğitim, sağlık vb. kapasitelerini olumsuz etkilediği gibi iyi bir eğitim ve sağlık sisteminin olmaması da gelirin düşük olmasına neden olmaktadır.

Sen'e göre, yalnızca gelir değil birçok unsur bireylere fayda sağlamaktadır. Örnek vermek gerekirse, çok hasta ancak zengin olan bir kişi geleneksel yaklaşımlara göre yoksul sayılmamaktadır. Kapasite yaklaşımına göre ise yoksun olma bazı kapasitelerden eksik olduğu anlamına gelmektedir. Bu durumda zengin ancak hasta olan kişi kapasite yaklaşımına göre yoksul kabul edilmektedir (Kabaş, 2006: 85). Kişi gelir bakımından zengin olsa da sağlıklı olma kapasitesine sahip değildir. Sağlıklı olmama durumu kişinin çeşitli faaliyetleri gerçekleştirmesine engel olmaktadır.

Gelir, mutluluk ve mallar önemli olsa da politikalar bunlardan yalnızca birini artırmayı hedeflerse bozukluklar (distortion) meydana gelebilmektedir. Bunun nedeni, yalnızca tek bir hedefe odaklanan politikaların diğer şeylere önem vermeme eğiliminde olmasıdır (Alkire ve Deneulin, 2009: 39). Kısaca kapasite yaklaşımı, bireylerin yalnızca sahip oldukları şeylere veya ne kadar gelir elde ettiklerine değil, hayatlarını nasıl yaşayabileceklerine odaklanmaktadır (Frediani, vd. 2014: 4).

2.1.2.3. Kapasite yaklaşımı ve eğitim

Kapasite yaklaşımında merkezi öneme sahip konulardan biri eğitimidir. Nussbaum'a göre (2018: 170), eğitim bireylerin mevcut olan kapasitelerini çeşitli içsel kapasitelere dönüştürmede temel bir unsurdur.

Sen'in kapasite yaklaşımı, bir kişinin gerçekte ne yapabileceği veya olabileceği konusunda bireysel refahı tanımlamaktadır. Bu nedenle eğitim, hem içsel hem de araçsal nedenlerden dolayı kapasite yaklaşımında önemli bir konudur. Bilgili olmak ve bir kişinin gelişimine olanak sağlayan bir eğitime erişebilmek değerli bir kapasite olarak öne çıkmaktadır. Hem eğitim hem de okuryazarlık, insanların seçtikleri ve değer verdikleri bir hayatı yaşamaları için fırsatların etkili bir şekilde planlanmasını sağlayan temel kaynaklar olarak kabul edilmektedir (Singh, vd., 2009: 4).

Nussbaum tarafından belirtildiği üzere (2018: 171-172), temel eğitimli insanların iş bulma, siyasi katılım imkânları ve toplum içinde iletişim kurma kapasiteleri eğitim sayesinde gelişmektedir. Örneğin, okuryazar kadınlar benzer sorunları yaşayan kadınlarla bir araya gelerek politik iletişim kurabilmekte ve yeni imkânlara ulaşabilmektedir. İş imkânı ve politik bir güç kaynağı olarak eğitim, kadınların birçok olumsuz durum karşısında daha güçlü durabilmesine imkân sağlamaktadır. Bir kişinin eğitimden mahrum bırakılması bireyin toplumsal, ekonomik, entelektüel ve psikolojik refahını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum kişinin başarısı önünde büyük bir engeldir. Bu engel bireyin kapasite gelişiminde olumsuz bir etkiye neden olmaktadır.

2.2. Amartya Sen'in Yoksulluk Yaklaşımı

Sen'e göre yoksulluk, yalnızca parası olmamak veya düşük gelirli olmak ve bu nedenle bazı temel ve zorunlu ihtiyaçları karşılayamamaktan daha fazlasını ifade etmektedir (Hatti, vd. 2005: 276). Sen'e göre, yoksulluğun ortadan kaldırılması için bireyler maddi ihtiyaçlarının yanı sıra var olma ve kapasitelerini geliştirebilme hakkına sahip olmalıdır. Kişinin yaşam standardı parayla satın alınamayacak bazı unsurlardan meydana gelmektedir. Örneğin, bir kişinin bisiklete sahip olması onu kullanamadığı sürece bir anlam ifade etmemektedir (Yurdakul, 2010: 294). Bir bireyin yoksulluk durumuyla ilgili bilgi edinmek için kişinin sahip olduğu şeylerle ne yapabildiği önemlidir (Buz ve Aygüler, 2017: 178).

Düşük gelir ve düşük kapasite arasındaki ilişki, amacı eşitsizliği veya yoksulluğu azaltmak olan kamusal politikaların ele alınması konusunda önemlidir. Gelir ve kapasite

arasındaki ilişki bazı faktörlerden etkilenmektedir. Bunlar; kişinin yaşı, toplumsal cinsiyet ve roller, yerleşim yeri, epidemiyolojik ortam ve kişinin kontrol edemeyeceği veya sınırlı kontrol edebileceği diğer değişkenlerden oluşmaktadır. Yaş, sakatlık veya hastalık gibi engeller, kişinin gelir elde etme kapasitesini azaltmaktadır. Bununla birlikte, yaşlı, engelli veya daha ağır hasta bir kişinin aynı işlevleri yerine getirmek için yardım veya tedavi nedeniyle daha fazla gelire ihtiyacı olabileceğinden bu engeller gelirin kapasiteye dönüştürülmesini de zorlaştırmaktadır. Bu, “gerçek yoksulluğun” (kapasite yoksunluğu açısından) gelir yoksulluğundan daha önemli olabileceğini göstermektedir (Sen, 1999: 88).

Aile içindeki dağılım yoksulluğa yönelik gelir yaklaşımı açısından karmaşıklaşabilmektedir. Sen’e göre, aile gelirinin ailedeki bazı kişilerin çıkarları için orantısız olarak kullanılması (örneğin ailede erkek çocuk tercihinin olması) ihmal edilen diğer bireylerin (örneğin kız çocuklarının) yoksunluğunun aile geliri açısından yeterince yansıtılamamasına neden olabilmektedir. Çoğu ülkede aile dağılımındaki cinsiyet eşitsizliği önemli bir konudur (Sen, 1999: 88). Cinsiyet eşitsizliği Türkiye’de de var olan önemli bir sorundur. Eğitim konusunda örnek verilecek olursa, geliri düşük olan aileler kız çocukları yerine erkek çocukları okula göndermeyi tercih edebilmektedir.

Gelirler açısından görelî yoksunluk kapasiteler bakımından mutlak yoksunluk doğurabilmektedir. Zengin bir ülkede görece yoksul olunması, bireyin mutlak geliri dünya standartlarına göre yüksek olsa dahi önemli bir kapasite engeli olabilir. Genel olarak, zenginlik içindeki bir ülkede aynı toplumsal işlevlere ulaşmak için yeterli malları satın almak daha fazla gelire ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır (Boz, 2009: 218-219). Örneğin, bazı insan gruplarının “toplum yaşamına katılma” konusunda yaşadıkları zorluklar, “toplumsal dışlama” ile ilgili herhangi bir çalışma için çok önemli olabilir. Bir toplum yaşamına katılma ihtiyacı, televizyon, otomobil, videokaset kaydedici gibi modern araçların az ya da çok yaygın olduğu bir ülkede bu araçlara talep oluşturabilir. Bu durum, daha az zengin olan bir ülkedeki kişi ile karşılaştırıldığında, kişi çok daha yüksek bir gelir düzeyine sahip olsa bile zengin bir ülkede görece yoksul bir kişi üzerinde bir yük oluşturur (Sen, 1999: 89).

Bir kişinin yaşamındaki gelişmiş kapasiteler, kişinin daha üretken olma ve daha fazla gelir elde etme kapasitesini artıracığı için kapasite gelişimiyle daha fazla kazanma gücü arasında bir bağlantı olduğu düşünülmektedir. İyi bir temel eğitim ve sağlık hizmeti yaşam kalitesini doğrudan iyileştirdiği gibi aynı zamanda kişinin gelir elde etme kapasitesini artırır ve bireyin gelir yoksulluğundan kurtulmasını sağlar (Sen, 1999: 90).

Farklı gelir ve kapasite yaklaşımlarında görülen zıtlık, eşitsizlik ve verimliliğin inceleneceği alan üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Örneğin, yüksek bir geliri olan ancak siyasi katılım imkânı olmayan bir kişi bilinen anlamda “yoksul” değildir ancak özgürlük açısından yoksuldur (Sen, 1999: 93). Kapasite yaklaşımına göre, kişi yüksek bir gelir düzeyine sahip olsa dahi kapasitesini kullanamadığı sürece yoksul olarak nitelendirilmektedir.

Tseng’e göre, yoksulluğun genel olarak gelir yoksulluğu olarak tanımlanmasına yönelik bazı eleştiriler vardır. İlk olarak; bu tanımlama aile içindeki gelir dağılımı konusunda ayrıntılı bilgi vermemektedir. Örneğin, Çinli birçok ebeveyn genellikle oğullarına kızlarından çok daha fazla kaynak ayırmaktadır (Tseng, 2011: 25). İkincisi; Sen’in de ifade ettiği gibi, gelir ve kapasite arasındaki ilişki farklı toplumlarda, ailelerde ve bireylerde farklılık göstermektedir. Bir kişinin gelirini refaha dönüştürme kapasitesi yalnızca zihinsel ve fiziksel koşullardan değil başka faktörlerden de (coğrafi, siyasi kurumlar, toplumsal roller vb.) etkilenebilmektedir. Örneğin, A ve B olmak üzere iki ülke olduğunu varsayalım. A’daki hükümet yolsuzluk yapıyor ve demokrasiden yoksun, B’deki hükümet ise şeffaf ve demokratik olsun. Böyle bir durumda, A ve B’de yaşayan insanlar aynı gelir düzeyine sahip olsa da kişilerin refahı B ülkesinde A ülkesinden daha kolay bir şekilde artacaktır.

Bu iki eleştiri, yoksulluğun gelir yoksulluğu olarak tanımlanmasında bir sorun olduğunu göstermektedir. Sen, esasında, yoksulluğun, kapasiteler bağlamında anlaşılan mutlak yoksunluk olduğunu savunmaktadır (Tseng, 2011: 26).

2.3. Kapasite Yaklaşımının Uygulanması

Kapasite yaklaşımını uygulama yönelik girişimler son yıllarda artmıştır. Yaklaşım yoksulluk, eşitsizlik, refah, sosyal adalet, cinsiyet, toplumsal dışlanma, sağlık, engellilik, çocuk yoksulluğu ve kimliği gibi birçok konunun araştırılması için kullanılmıştır. Bunun yanında insan ihtiyaçları, hakları ve insan güvenliğinin yanı sıra daha geniş anlamda kalkınma ile de ilişkilendirilmiştir (Clark, 2006: 11).

Aynı zamanda yaklaşım birçok eleştiriye de maruz kalmıştır. Yaklaşımın yönelik en çok yapılan eleştirilerden biri yaklaşımın uygulanmasındaki zorluktur. Srinivasan’a göre, operasyonelleşme konusunda yaklaşımı İnsani Gelişim Endeksi temsil ediyor olsa da bu endeks ampirik olarak anlamlı sonuçlar ortaya koymamaktadır (Boz, 2009: 46-47). Örneğin, endekste yer alan ülke sıralamalarının gerçeği yansıtmadığı ve eksiklikler olduğu

görüşü endeksin hesaplamasına yeni göstergelerin dâhil edildiği çalışmalar yapılmasına neden olmuştur (Kanbir, 2020: 13).

Robeyns ise, Sen'in 1985 yılında "Commodities and Capabilities" kitabını yayınlamasına rağmen ampirik uygulamaların sınırlı sayıda olduğunu ve gözden geçirdiği uygulamaların hiçbirinde işlevleri ölçmek için özel olarak oluşturulmuş anketler kullanılmadığını belirtmiştir (Robeyns, 2000: 26).

Comim çalışmasında kapasite yaklaşımının uygulanabilirliği temel düzey, pratik düzey ve kapasite yaklaşımını uygulayabilmeye yönelik seçenekler şeklinde üç düzeyde ele almaktadır. İlk kısım olan temel düzeyde kapasite yaklaşımının uygulanmasını etkileyen değerlendirme temeli, insan çeşitliliği, tarafsızlık (nesnellik) ve gerçekleşmemiş durumlar (counterfactual nature) gibi çeşitli faktörler bulunmaktadır (Comim, 2001: 3-4). Pratik düzeyde ise veri, bütüncülleştirme (aggregation), ağırlıklandırma ve tam olmama olmak üzere üç alt başlık vardır (Comim, 2001: 10).

Sen'e göre, kapasite yaklaşımına yönelik üç alternatif pratik yaklaşım vardır (Sen, 1999: 81-83):

1. Doğrudan yaklaşım: Bu genel yaklaşım, işlev ve kapasite vektörlerini incelemeyi ve karşılaştırmayı içermektedir. Sen, birçok yönden yaklaşımın, değerlendirmeye kapasite konularını dâhil etmenin en doğrudan ve en güçlü yolu olduğunu ifade etmiştir. Yaklaşımın türevleri ise; toplam karşılaştırma; kısmi sıralama, ve seçkin kapasite karşılaştırmasıdır.
2. Tamamlayıcı yaklaşım: Kapasite hususlarının dâhil edilerek geleneksel gelir kıyaslamalarının tamamlanmasıdır. Bu durum geniş bir bilgi alanının elde edilmesine yol açabilir ve gelir ölçümlerinin sağladığından daha kapsamlı bir tablo sunabilir.
3. Dolaylı yaklaşım: Kapasitelere göre ayarlanmış gelirlerin hesaplanmasından oluşmaktadır.

Sen, bu yaklaşımların, uygulamanın niteliğine, bilginin mevcudiyetine ve alınması gereken kararların aciliyetine bağlı olarak değişebilecek değerlere sahip olduğunu söylemektedir (Sen, 1999: 84).

2.4. Yaklaşımla İlgili Literatür Taraması

Sen, kapasite yaklaşımını 1980'lerin başında geliştirmeye başladığında, Brezilya ve Meksika'nın kişi başına GSMH'si, Hindistan, Çin ve Sri Lanka'nın kişi başına düşen GSMH'sinin yedi katından fazla olmasına rağmen yaşam beklentisi, bebek ölümleri ve çocuk ölüm oranları açısından işlevsellik performansı Sri Lanka'da en olumlu, Çin'de Hindistan'dan, Meksika'da Brezilya'dan daha iyi durumdadır. Sen sadece üç temel işlevi kullanmasına rağmen, kişi başına düşen GSMH'ye dayalı ülke sıralamasının seçilen işlevlere dayalı sıralamalardan oldukça farklı olabileceğini göstermiştir (Robeyns, 2006: 361). Örneğin yalnızca gelir odaklı yapılan sıralamada iyi bir değere sahip ülke gelir dağılımı adaleti bakımında eşitsizliğin yüksek olduğu bir ülke olabilir.

Bazı ülkelerin konumu, ülkelerin GSYİH veya İGE kullanılarak sıralanıp sıralanmadığına bağlı olarak önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Örneğin, 2004 yılında Birleşik Arap Emirlikleri kişi başına düşen GSYİH açısından 23. sırada yer alırken, İGE açısından nispeten düşük eğitim performansı nedeniyle yalnızca 46. sıradadır (Robeyns, 2006: 361).

Shelley Phipps, işlevleri kullanarak, Kanada, Norveç ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan 0-11 yaş arası çocukların refahlarını karşılaştırmıştır. Çalışmaya göre ortaya çıkan sonuçlardan biri, Kanada ve ABD'deki işlevsellikler sıralanamamaktadır ancak geliri en alt beşte birlik dilimde olan çocuklardan Norveç ve Kanadalı çocuklar Amerikalı çocuklara göre daha iyi durumdadır (Phipps, 1999: 25). Bir diğer sonuç ise ortalama gelirler üç ülkede benzer olsa da, Norveçli çocuklar Kanadalı çocuklara göre daha iyi durumdadır (Phipps, 1999: 26).

Asghar Zaidi ve Tania Burchardt, engellilerin gelirlerini maddi refaha dönüştürmede dezavantajlı oldukları gerçeğini göz önünde bulundurarak (account for) refah ekonomisindeki standart teknikleri kullanmışlardır. Engelliliğin bu ek maliyetleri dikkate alındığında, engelli bireylerin yaşam standardı tahminleri önemli ölçüde düşmekte ve gelir dağılımının en alt beşte birlik diliminde yer alan kişiler arasında engellilerin görülme oranı önemli ölçüde artmaktadır (% 25'den % 40'a). Böylece Zaidi ve Burchardt, Sen'in engellilerin aynı maddi refah seviyesine ulaşmak için daha fazla gelire ihtiyaç duyduğu iddiasını doğrulamaktadır (Robeyns, 2006: 366).

Sen, kapasite yaklaşımını pratikte nasıl öngördüğüne dair ilk ampirik örneklerinde Hindistan'daki cinsiyet eşitsizliğini incelemiştir. Kadınların, yaşa göre standardize edilmiş

ölüm oranları, yetersiz beslenme ve hastalık dâhil olmak üzere bir dizi işlevde erkeklerden daha kötü başarılarla sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kapasite yaklaşımı, gelişmiş ekonomilerde cinsiyet eşitsizliğini değerlendirmek için de kullanılmıştır (Robeyns, 2006: 367).

Enrica Chiappero-Martinetti, 1994 yılında İtalyan Merkez İstatistik Ofisi tarafından yapılan bir hane halkı anketinin verilerini kullanmıştır. Çalışmasında barınma, sağlık, eğitim ve bilgi, toplumsal ilişkiler ve psikolojik koşullar (refah) olmak üzere beş işleve odaklanmıştır. Nüfusun alt grupları arasındaki sıralamaya bakıldığında, kadınların, yaşlıların (özellikle yalnız yaşıyorlarsa), İtalya'nın güneyinde yaşayan insanların, ev hanımlarının ve mavi yakalı işçilerin genel refahı ne olursa olsun daha az elverişli koşullarda olduğu sonucuna ulaşmıştır (Chiappero Martinetti, 2000: 21).

Avrupa'da toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerine başka bir araştırma daha yapılmıştır. Bunun için, varlıklı toplumlar da cinsiyet eşitsizliğinin değerlendirilmesine ilişkin teorik bir kapasite listesi oluşturulmuştur. Bu liste yaşam ve fiziksel sağlık, zihinsel sağlık, vücut bütünlüğü ve güvenliği, sosyal ilişkiler, siyasi güç, eğitim ve bilgi, barınma ve çevre, boş zaman faaliyetleri (bisiklete binme, golf oynama, yüzme gibi), saygı ve inanç şeklindedir. Bu araştırmaya göre, kadınların fiziksel ve zihinsel sağlık, eğitim, serbest zaman faaliyetleri gibi konularda erkeklerden daha kötü durumda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal ilişkiler ve yardım açısından ise erkekler kadınlardan biraz daha kötü durumdadır ancak en büyük fark ücretli işler ile ev işleri ve bakımda ortaya çıkmaktadır. Kadınlar ev işleri ve bakım konusunda erkeklere göre daha fazla sorumluluk almaktadır (Robeyns, 2006: 367). Türkiye'de de genel olarak kadınlar ev işleri konusunda, yaşlı ve çocuk bakımında daha çok sorumluluk üstlenmektedir.

Kapasite yaklaşımına göre eğitim, kadınların daha geniş seçeneklere sahip olmalarını sağlayan bir güçtür. Mary Arends-Kuenning ve Sajeda Amin, 1996 ve 2000 yıllarında iki köyde yapılan geniş kapsamlı görüşmelerden elde edilen verileri kullanarak, kırsal Bangladeşlilerin kadınların eğitimini nasıl algıladıklarını ve bu algıların kapasite yaklaşımıyla ne ölçüde örtüştüğünü incelemişlerdir. Bu çalışmaya göre, eğitim refah için önemli bir faktör olarak görülse de öncelikli olarak evlilik ve işgücü piyasaları için beşeri sermaye olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır (Arends-Kuenning, 2001: 140).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AMARTYA SEN'İN KAPASİTE YAKLAŞIMI AÇISINDAN TÜRKİYE DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak, ülkelerin gelişmişliğini ölçen ve bir sıralama oluşturan insani gelişme endeksinin tanımına yer verilmekte ve bu endeks sıralamasında yer alan bazı ülkelere ait gelir dağılımı, vergileme ve harcamalar yönünden değerlendirmeler yapılmaktadır. Daha sonra ise Türkiye'nin yoksulluk ve insani gelişme endeksi verileri yer almaktadır.

3.1. İnsani Gelişme Endeksi Tanımı

UNDP tarafından 1990 yılında yayınlanan ilk İnsani Gelişme Raporu'nda insani gelişme, insanların seçeneklerini genişletme süreci olarak tanımlanmaktadır (UNDP, 1990: 10). Bu rapor, kalkınmanın ölçülmesine ilişkin tartışmaları yeniden başlatmıştır ve bu nedenle önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Daha önce kalkınma tartışmalarında gündeme getirilen çeşitli kavramlar birleşik bir “insani gelişme” temasına dönüştürülmüştür (Sagar ve Najam, 1998: 249-250). 1990 İnsani Gelişme Raporu'nda, kalkınmanın araçları ve amaçları arasında temel bir ayrım yapılması gerektiği öne sürülmüştür. Tüm faaliyetlerin asıl amacı insanlardır ve kalkınma insanların başarılarını, özgürlüklerini ve kapasitelerini geliştirmeye odaklanmalıdır. Asıl önemli olan insanların sahip oldukları mallar veya gelirleri değil sürdürdükleri yaşamdır (Anand ve Sen, 1994: 1).

1990 yılında, İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ilk kez ortaya çıktığında, temel hedef gelir üzerindeki odağın daha kapsamlı bir kavram olan insani gelişme üzerine yöneltilmesi olarak ifade edilmiştir. UNDP, kişi başına düşen gelirin bir ülkenin insani gelişme düzeyinin temel belirleyicilerinden biri olduğunu reddetmemekte bunun yerine geliri temel unsur olarak değil sağlık ve eğitim faktörleriyle birlikte ele almaktadır (Neumayer, 2001: 3). Böylelikle ülkelerin insani gelişme düzeyinin ölçülmesinde gelir, sağlık ve eğitim olmak üzere üç faktör etkili olmaktadır.

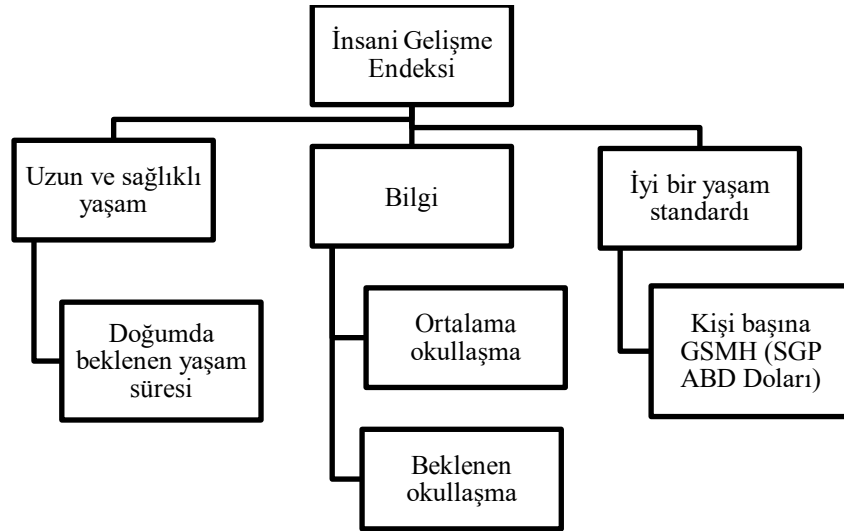
Gelişimin her kademesinde üç temel unsur, insanların uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri, bilgi edinmeleri ve iyi bir yaşam standardı için gerekli kaynaklara erişebilmeleridir. Bu temel seçenekler mevcut değilse diğer birçok fırsata erişilememektedir. Siyasi, ekonomik ve sosyal özgürlükten yaratıcı ve üretken olma, öz saygı ve insan haklarından yararlanma fırsatlarına kadar pek çok kişi tarafından değer

verilen birçok seçenek de mevcuttur. İnsani gelişme kavramına göre gelir önemli olsa da insanların sahip olmak istediği seçeneklerden yalnızca biridir. Bu nedenle kalkınmada odak noktası insanlar olmalıdır (UNDP, 1990: 10).

İnsani gelişme endeksi, bir ülkenin ortalama kazanımlarını sağlık, bilgi ve gelir olmak üzere insani gelişmenin üç temel alanında ölçen özet bir karma endekstir. İlk kez Pakistanlı ekonomist Mahbub ul Haq tarafından, Nobel ödüllü Amartya Sen ve 1990 yılındaki ilk İnsani Gelişme Raporu'nun önde gelen diğer düşünce insanları ile işbirliği içerisinde geliştirilmiştir (UNDP, 2010: 3).

İGE, 0 ile 1 arasında bir endeks olup her bir işlevde en yüksek ortalama başarıya sahip olacak ülke bir puan almaktadır. İGE için seçilen işlevler, doğumda beklenen yaşam süresi, eğitim ve kişi başına düşen düzeltilmiş GSYİH'dir (Robeyns, 2006: 361).

Bu endekse göre bir ülkenin kalkınmasının değerlendirilmesinde dikkate alınacak tek ölçüt ekonomik büyüme değildir. Endeks esas ölçütün kişiler ve onların kapasiteleri olduğunu vurgulamak için geliştirilmiştir. Bu endeks aynı zamanda seçilen ulusal politikaların ve GSMH düzeyi aynı olan iki ülkenin nasıl farklı insani gelişme sonuçlarına sahip olabileceklerinin sorgulanmasında kullanılabilmektedir (UNDP, 2010: 3). İGE'nin üç temel unsuru ve bunların göstergeleri Şekil 3'de gösterilmiştir.

Şekil 3: İnsani Gelişme Endeksi Göstergeleri

İnsani gelişmenin ölçümünde uzun yaşam süresi, bilgi düzeyi ve iyi bir yaşam standardı olmak üzere üç temel unsura odaklanılmaktadır. İlk bileşen, uzun yaşam süresi, doğumda beklenen yaşam süresi ile ölçülmektedir. Uzun bir yaşamın kendi içinde değerli olduğu ve çeşitli dolaylı faydaların (yeterli beslenme ve sağlıklı olma gibi) daha yüksek

yaşam beklentisiyle yakından ilişkili olduğu gerçeği bu unsurun önemini yansıtmaktadır. Bu ilişki, özellikle insanların sağlık ve beslenme durumu hakkında kapsamlı bilgi eksikliği göz önüne alındığında yaşam beklentisini insani gelişmenin önemli bir göstergesi haline getirmektedir (UNDP, 1990: 12).

İkinci temel bileşen olan bilgi düzeyi için okuryazarlık rakamları eğitime, özellikle de gelişmiş toplumlarda üretken yaşam için gerekli olan kaliteli eğitime erişimin yalnızca kaba bir yansımasıdır. Okuryazarlık, bir kişinin öğrenme ve bilgi gelişimindeki ilk adımıdır bu nedenle okuryazarlık rakamları insani gelişimin ölçümünde önemlidir. İnsani gelişmenin üçüncü temel bileşeni ise iyi bir yaşam standardıdır. Bu bileşen belki de ölçülmesi en zor olanıdır. Gelir ve diğer kaynaklara erişim hakkında veri gerektirmektedir ancak sınırlı veriler göz önüne alındığında bir gelir göstergesinden en iyi şekilde yararlanılması gerekmektedir. En kolay ulaşılabilir gelir göstergesi olan kişi başına düşen gelir geniş bir ulusal kapsama sahiptir (UNDP, 1990: 12).

Özetlemek gerekirse, insani gelişme endeksini, uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye erişim ve iyi bir yaşam standardı olmak üzere üç boyut; doğumda beklenen yaşam süresi, ortalama okullaşma ve beklenen okullaşma, kişi başına GSMH olmak üzere dört gösterge; sağlık, eğitim ve gelir olmak üzere üç endeks oluşturmaktadır (Çakmak, 2019: 22).

Ülkeler İGE puanlarına göre dört kategoriye ayrılmaktadır. 2018 İnsani Gelişme Raporu'nda yapılan güncellemeler sonucu ülkelerin endeks grupları ve endeks değerleri sınıflandırması aşağıda verilen Tablo 1'deki gibidir (UNDP, 2018: 3).

Tablo 1: Güncellenmiş Endeks Kategorisi

Endeks Grupları	Endeks Değerleri
Çok Yüksek İnsani Gelişme	0,800 ve üzeri
Yüksek İnsani Gelişme	0,700-0,799
Orta İnsani Gelişme	0,550-0,699
Az İnsani Gelişme	0,550 ve altı

Kaynak: UNDP, 2018

Bu tabloya göre, İGE puanı 0 ve 0,550 puan aralığında olan ülkeler az insani gelişme; 0,550-0,699 aralığında olan ülkeler orta insani gelişme; 0,700-0,799 aralığındaki ülkeler

yüksek insani gelişme ve 0,800-1 aralığındaki ülkeler çok yüksek insani gelişme kategorisinde yer almaktadır.

2010 yılında İGE ile ilgili bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu nedenle bu bölümde 2010 yılı sonrası verilerine yer verilecektir. Aşağıdaki tabloda İGE göstergelerinin değişimi yer almaktadır.

Tablo 2: İGE Göstergeleri: 2010 Yılı Öncesi ve Sonrası

	-Uzun ve sağlıklı yaşam -Bilgiye erişim -İnsana yakışır bir yaşam standardı
2010 öncesi	-Doğumda beklenen yaşam süresi -Yetişkin okuryazarlık oranı -Birleşik toplam kayıt oranı -Kişi başına GSYİH (SAGP ABD \$)
2010 sonrası	-Doğumda beklenen yaşam süresi -Ortalama eğitim süresi/ okullaşma yılı -Beklenen eğitim süresi/ okullaşma yılı -Kişi başına GSMH (SAGP ABD \$)

Kaynak: UNDP, 2010

Önceki insani gelişme raporlarına göre temel boyutlar doğumda beklenen yaşam süresi, yetişkin okuryazarlık oranı ve eğitimde bileşik okullaşma oranı ile kişi başına GSYİH satın alma gücü olarak belirlenmiştir ancak bilgiye ve iyi bir yaşam standardına erişimi ölçen göstergeler 2010 yılı raporunda değişmiştir. Bilgiye erişim, yetişkin eğitiminin ortalama süresi ve okula başlama yaşındaki çocukların beklenen eğitim süresi göstergeleri ile ölçülmeye başlanmıştır (UNDP, 2010).

Yaşam standartları ise Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) olarak kişi başına GSYİH yerine kişi başına Gayrisafi Milli Hâsıla (GSMH) şeklinde hesaplanmaktadır. GSYİH bir ekonomik çıktı ölçüsü olmakla birlikte bir ülkenin harcanabilir gelirini yansıtmamaktadır. GSMH, bir ülkenin gelir düzeyini ölçmek açısından daha iyi bir ölçüdür (UNDP, 2010).

Kanbir (2020)'in çalışmasına göre, insani gelişme endeksi sıralamasının tam anlamıyla gerçeği yansıtmadığı ve eksiklikler bulunduğu düşüncesi ile endeks hesaplanırken kullanılan üç göstergeye Gini katsayısı dâhil edilmiş ve yeni bir endeks ortaya

konulmuştur. Böylelikle gelir dağılımı bu sıralamanın hesaplanmasına dâhil edilmiştir. Çalışma sonucuna göre, yeni ölçüm yöntemi kullanılarak yapılan hesaplamada ülkelerin 2017 yılı İGE sıralamasında değişimler meydana gelmiştir. Bu hesaplama göre Türkiye, 2017 İGE sıralamasında 189 ülke içerisinde 64. sırada iken düşüş göstermiş ve 73. sıraya, özellikle aynı yıl 7. sırada yer alan Hong Kong ise 34. sıraya gerilemiştir. ABD, gelişmiş ancak gelir dağılımı adaletsizliğinin yüksek olduğu bir ülke olarak bu yeni sıralamada düşüş yaşamıştır. Çalışmada, insani gelişme sıralaması ile gelir dağılımı adaletinin doğru orantılı olduğu ortaya konulmaktadır. Gelir dağılımı adaleti yüksek olan bir ülke bu sıralamada üst sıralarda yer alacaktır (Kanbir, 2020: 13). Mevcut durumdaki hesaplama yöntemine göre sıralamada gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkeler diğer göstergelerden dolayı üst sıralarda yer almaktadır.

3.2. İnsani Gelişme Endeksine Göre Ülkeler

Bu başlıkta insani gelişme endeksi verilerine göre çok yüksek ve az gelişmiş kategorilerde yer alan ülkelere yer verilecek, daha sonra ise belirlenen ülkeler ve Türkiye karşılaştırılacaktır. Tablo 3’de, 2019 yılına ait verilerin yer aldığı 2020 İnsani Gelişme Raporu’na göre, çok yüksek ve az gelişmiş kategorilerde ilk ve son beş sırada yer alan ülkelerin sıralamaları verilmektedir.

Tablo 3: Seçilmiş Bazı Ülkelerin 2020 İGR Verileri

	Sıra		Ülke	İGE 2019 verisi (2020 raporu)
	2019 verisi (2020 raporu)	Önceki yıla göre değişimi		
Çok Yüksek Gelişmişlik	1	-	Norveç	0,957
	2	↑(1)	İrlanda	0,955
	2	-	İsviçre	0,955
	4	-	Hong Kong	0,949
	4	↑(1)	İzlanda	0,949
	54	↑(5)	Türkiye	0,820
Az Gelişmişlik	185	-	Burundi	0,433
	185	↑(1)	Güney Sudan	0,433
	187	-	Çad	0,398
	188	-	Orta Afrika Cumhuriyeti	0,397
	189	-	Nijer	0,394

Kaynak: UNDP, 2020.

Tabloya göre, 2019 yılına ait 0,957 İGE puanı ile ilk sırada yer alan ülke Norveç'tir. Bu sıralamayı 0,955 İGE puanı ile İrlanda ve İsviçre, 0,949 puan ile Hong Kong ve İzlanda izlemektedir. Bu ülkeler çok yüksek gelişmişlik kategorisinde yer almaktadır. Türkiye ise 0,820 İGE puanı ile 54. sırada ve bu ülkeler ile aynı kategoride bulunmaktadır.

İGE sıralamasında Burundi, Güney Sudan, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Nijer az gelişmiş ülkeler kategorisinde yer almakta ve sıralamada son beş ülkeyi oluşturmaktadır. Burundi ve Güney Sudan 0,433 İGE puanı ile 185'inci sırada, Çad 0,398 puan ile 187'nci, Orta Afrika Cumhuriyeti 0,397 puan ile 188'inci, Nijer ise 0,394 puan ile 189'uncu ve sıralamada en sonda yer almaktadır.

Norveç, İsviçre, Hong Kong, Burundi, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Nijer bir önceki yıla göre sıralaması değişmeyen ülkelerdir. İrlanda, İzlanda ve Güney Sudan bir önceki yıla göre bir sıra yükselmiş, Türkiye ise tablodaki ülkeler arasında beş sıra yükselerek sıralamada en çok değişim gösteren ülke olmuştur.

3.2.1. Çok yüksek gelişmiş ülkeler

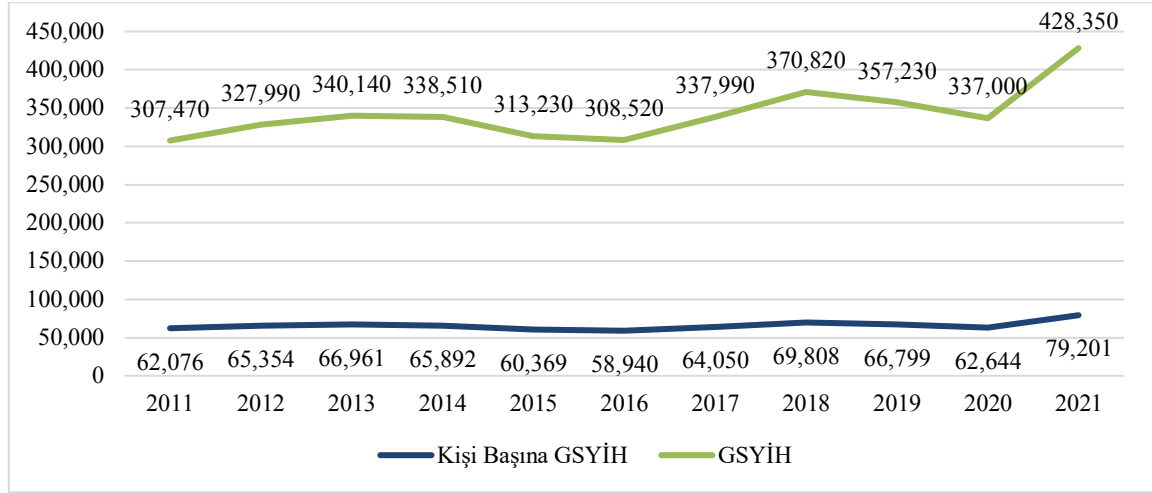
3.2.1.1. Norveç

Kapasite yaklaşımını temel alan İnsani Gelişme Raporları'nda ülkeler insani gelişme endeksi sıralamasına göre değerlendirilmekte ve bu sıralamada Norveç ilk sırada yer almaktadır. Norveç, 2022 yılı verilerine göre 5.4 milyon nüfuslu bir ülkedir (OECD, 2022). Yüz yıl önce Avrupa'nın en yoksul ülkeleri arasında yer alan Norveç günümüzde dünyanın en zengin ülkeleri arasındadır (Küçükoğlu ve Ercan, 2019: 2277).

Norveç refahı yüksek bir ülkedir ve ülkenin gelişiminde uygulanan politikalar önemlidir. Norveç'te kişi başına düşen GSYİH ve GSMH yüksek, yoksulluk oranı düşük, istihdam oranı yüksek ve gelir dağılımı adildir. Gelir, vergileme ve harcama alanlarına yönelik yıllara ait veriler aşağıda verilen grafik ve tablolar ile açıklanmaktadır.

Grafik 1'de, Norveç'in 2011-2021 yılları arasındaki satın alma gücü paritesine göre GSYİH ve kişi başına GSYİH verileri yer almaktadır.

Grafik 1: Norveç: Kişi Başına GSYİH ve GSYİH (SAGP ABD Doları): 2011-2021

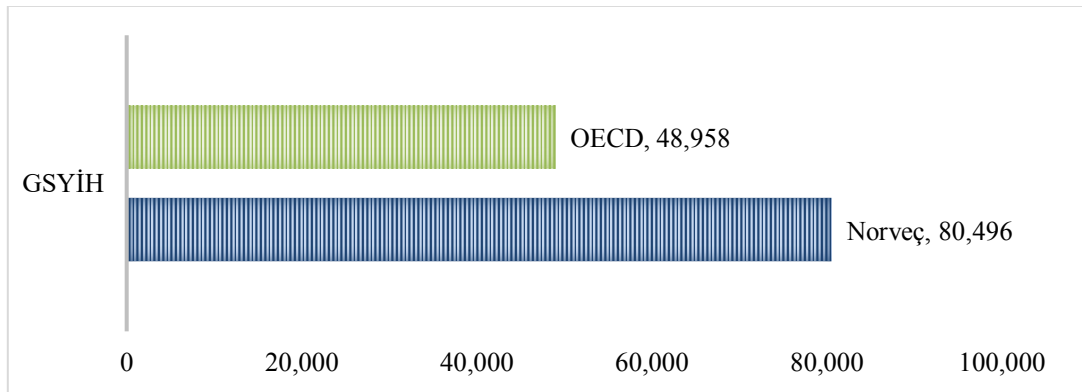

Kaynak: World Bank, 2022

Grafiğe göre, Norveç'in 2011 yılı kişi başına satın alma gücü paritesine göre GSYİH'si 62.076 ABD dolarıdır. 2021 yılında ise kişi başına GSYİH 79.201 ABD doları ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. GSYİH ise 2011'de 307.470 ABD doları iken 2021'de 428.350 ABD doları olmuştur. GSYİH'nin yüksek olması refahın yüksek olduğunun önemli bir göstergesidir.

Grafik 2'de ise Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Norveç'in kişi başına GSYİH verileri yer almaktadır.

Grafik 2: GSYİH: OECD ve Norveç (ABD Doları)

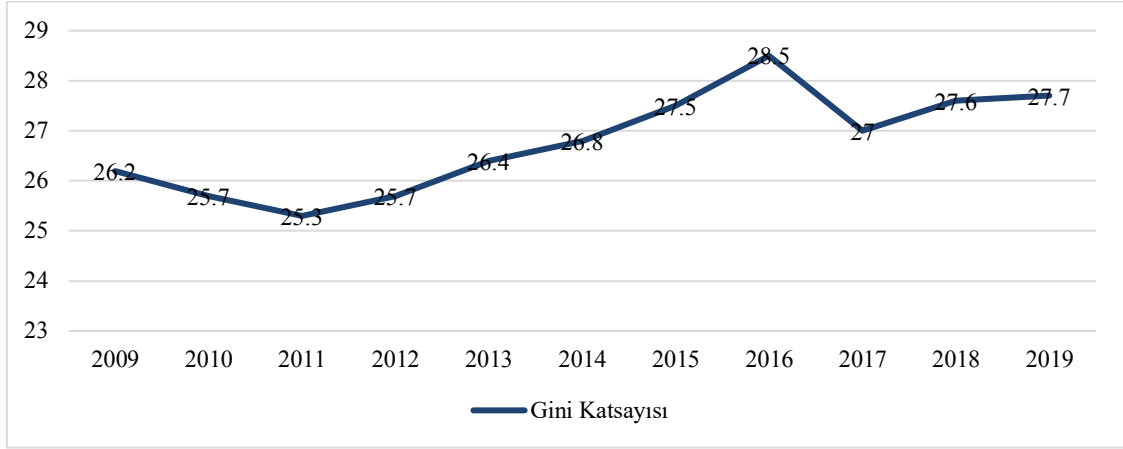

Kaynak: OECD, 2022

Norveç'in GSYİH'si 2021 yılı için kişi başına 80.496 ABD dolarıdır. OECD ortalamasına bakıldığında bu miktar kişi başına 48.958 ABD dolarıdır. OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında kişi başına düşen GSYİH Norveç'te ortalamanın üzerindedir.

Grafik 3'de, Norveç'in 2009-2019 yıllarına ait gini katsayıları yüzde olarak yer almaktadır.

Grafik 3: Norveç: Gini Katsayısı, 2009-2019

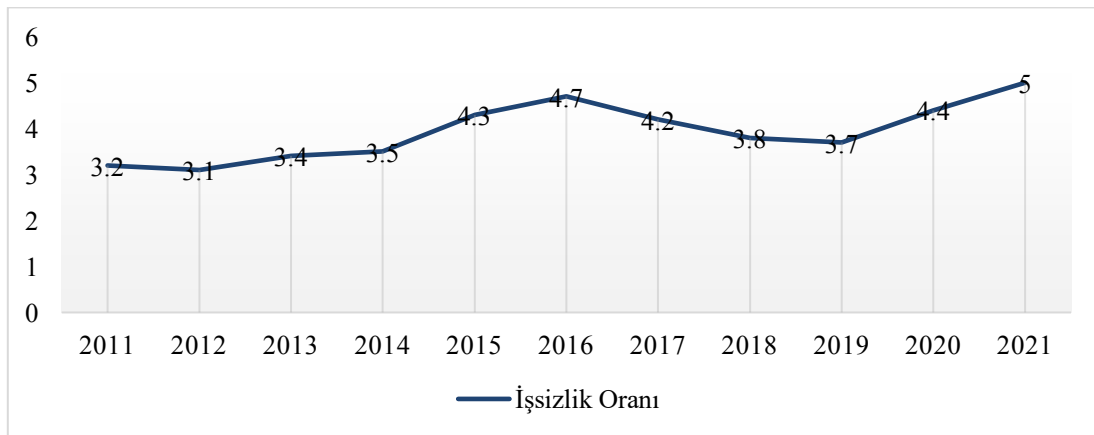
Kaynak: OECD, 2022.

Gini değerinin 0'a yakın olması gelir eşitsizliğinin az olduğunu göstermektedir. Norveç'in 2009 yılı gini katsayısı 0,26'dır. Bu değer 2011 yılında 0,25'e düşmüş, gelir eşitsizliği azalmıştır. 2012 yılında 2010 ile aynı değere gerileyerek 2016 yılına kadar artış göstermiştir. Bu gelir eşitsizliğinin arttığını göstermektedir. 2017 yılında 0,27'ye düşüş yaşansa da 2018 ve 2019 yılında eşitsizlik artmıştır.

Norveç'in gini katsayısı yükseliyor olsa da genel olarak bakıldığında bu değerin sıfıra yakın olması gelir dağılımında adaletin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Bu değer, ülkede refahın yüksek olduğunu göstermekte, refahı yüksek olan bireylerin kapasiteleri de olumlu anlamda gelişme göstermektedir.

Grafik 4'de, Norveç'in 2011 ile 2021 yılları arasındaki toplam işgücü yüzdeleri verilmektedir.

Grafik 4: Norveç: İşsizlik (Toplam İşgücünün Yüzdesi), 2011-2021

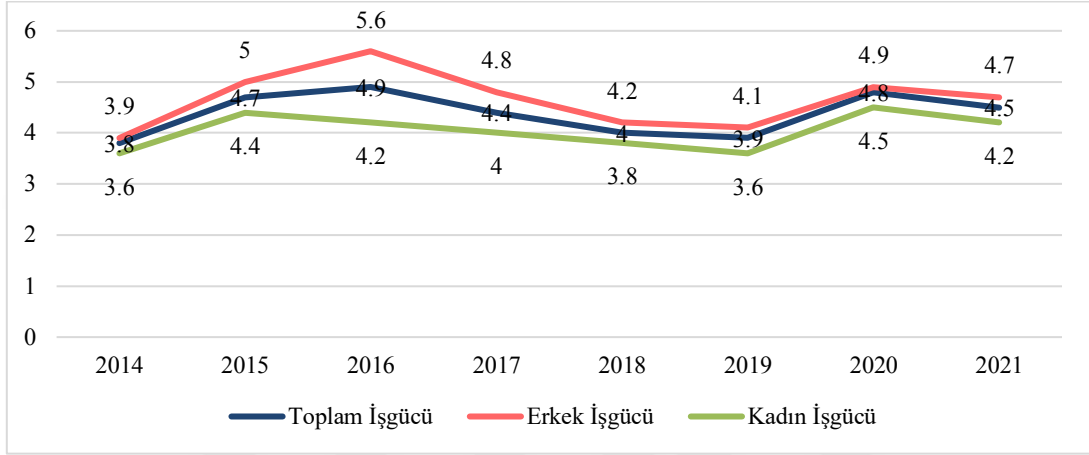

Kaynak: World Bank, 2022.

Grafiğe göre, 2011 yılı işsizlik oranı %3,2'dir. Bu oran 2016 yılında %4,7'ye yükselmiş, 2020 yılına kadar düşüş göstermiştir. 2021 yılı işsizlik oranı ise %5 olmuştur. Bu oran 2011 yılına göre artış göstermiş olsa da işsizlik oranının düşük olması ülkedeki refahın yüksek olduğunun ve gelir dağılımında adaletin göstergesidir.

Grafik 5 ise Norveç'in 2014 ile 2021 yılları arasındaki kadın, erkek ve toplam işgücünü yüzde olarak göstermektedir.

Grafik 5: Norveç: Cinsiyete Göre İşsizlik Oranı (%), 2014-2021

Kaynak: OECD, 2022

Norveç'in işsizlik oranları incelendiğinde, kadınların işsizlik oranı 2014 yılında %3,6 iken 2021 yılında %4,2'ye yükselmiştir. Erkeklerin işsizlik oranı ise 2014'de %3,9 iken 2021'de %4,7 olmuştur. Her iki işgücü oranı bir önceki yıl olan 2020'ye göre azalma göstermiştir.

Toplam işgücüne bakıldığında ise 2016 yılında işsizlik oranı %4,9 ile en yüksek seviyededir. 2014 yılında %3,8 olan oran 2021 yılında %4,5'e yükselmiştir. İşsizlik oranı bazı yıllarda artış göstermiş olsa da genel olarak bakıldığında Norveç'te işsizlik düşüktür. İşsizlik oranının düşük olması Norveç'in gelişmiş bir ülke olduğunun göstergelerinden biridir.

Norveç'te doğrudan ve dolaylı olmak üzere birçok vergi bulunmaktadır. Doğrudan vergiler arasında kişisel gelir vergisi, kurumlar vergisi, servet vergisi, emlak vergisi ve sosyal güvenlik katkı payları yer almaktadır. Kişisel gelir vergisi ve kurumlar vergisi en önemlileridir (Armağan ve Dikmen, 2015: 72). Dolaylı vergiler ise Katma Değer Vergisi, Özel Tüketim Vergisi, Çevre Vergisi ve Gümrük Vergisidir (Armağan ve Dikmen, 2015: 73).

OECD ortalamasına göre vergi gelirleri GSYİH'nin %33,5'ini oluşturmaktadır. Norveç'te ise bu oran 2019 yılı için %39,1, 2020 yılı için %38,61 olmuştur. OECD ile karşılaştırıldığında vergi gelirleri Norveç'te ortalamanın üzerindedir (OECD, 2002).

Aşağıdaki tabloda, Norveç'teki dolaylı ve doğrudan vergilerin GSYİH içerisindeki payı ile ilgili bilgi verilmektedir.

Tablo 4: Norveç: Vergilerin GSYİH'deki Payı (%), 2010-2020

	Dolaylı Vergiler	Doğrudan Vergiler
2010	11,8	20,8
2011	11,4	21,5
2012	11,2	21,1
2013	11,3	19,2
2014	11,4	17,5
2015	12,0	16,2
2016	12,6	15,8
2017	12,5	16,2
2018	12,1	17,4
2019	12,3	17,3
2020	13,0	14,4

Kaynak: European Commission, 2022.

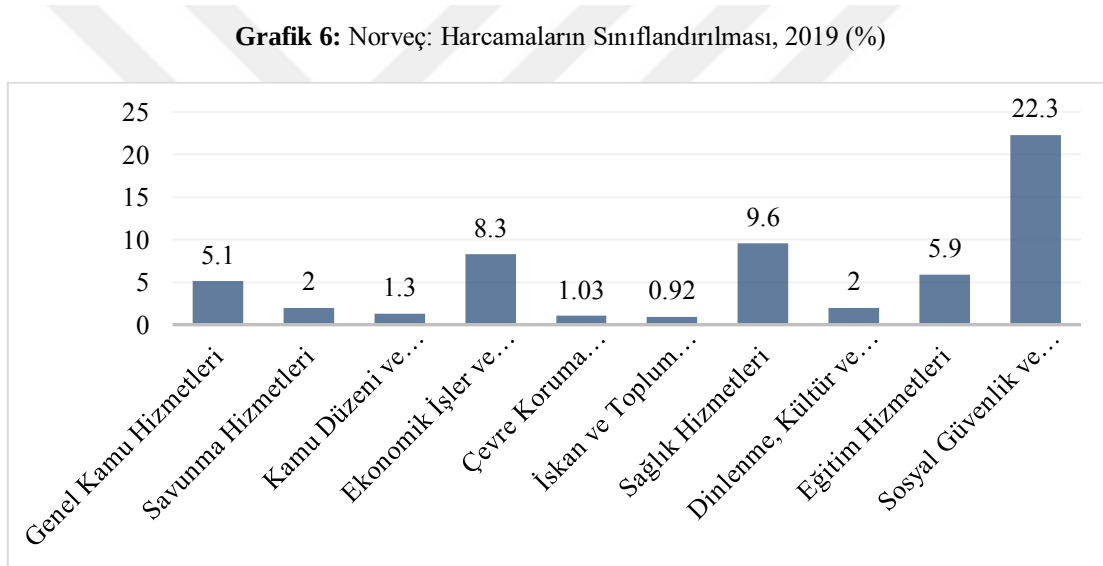
Yukarıdaki tabloya göre, Norveç'te dolaylı vergiler 2010 yılında GSYİH'nin % 11,8'ini, 2020 yılında % 13,0'ını kapsamaktadır. Dolaylı vergilerde yıllar itibarıyla artış gerçekleşmiştir. Doğrudan vergiler ise 2010 yılında GSYİH'nin % 20,8'ini kapsarken yıllara göre azalma göstermiş ve 2020 yılında doğrudan vergilerin GSYİH içerisindeki payı % 14,4'e düşmüştür. Dolaylı vergilerin payının az olması bireylerin refahının artmasında etkili olmaktadır.

Norveç'te ikili gelir vergisi modeli uygulanmaktadır. Bu model vergi tabanını genişletmek, emek gelirlerinde artan oranlılığı benimsemek, sermaye gelirlerinin düşük oranlı vergilendirilmesi gibi ilkeler üzerine oluşturulmuştur. Yani bu sisteme göre, sermaye gelirleri düşük ve sabit oranlı vergiye; emek ve transfer gelirleri yüksek ve artan oranlı vergiye tabi tutulmaktadır (Armağan ve Dikmen, 2015: 72).

Dolaylı vergilerin azaltılması, Sen'in refah yaklaşımında, gelir ve servet üzerindeki doğrudan vergilerin azaltılmasından daha fazla refah artışına neden olmaktadır. Bunun nedeni, azalan dolaylı vergilerin eşitlik üzerindeki nispeten olumlu etkisidir (Aasness vd., 2002: 10).

İGE değerinin yüksek olmasında Norveç'in gelir dağılımının adaletli olması, mal ve hizmet üzerinden alınan vergilerin az olması, artan oranlı vergileme gibi etkenlerin önemli bir yeri vardır. Dolaylı vergilerin azaltılması eşitsizliğin azaltılmasında önemli bir faktör olarak, kapasite yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde bireylerin kapasite gelişiminde olumlu bir gelişim göstermesini sağlamaktadır.

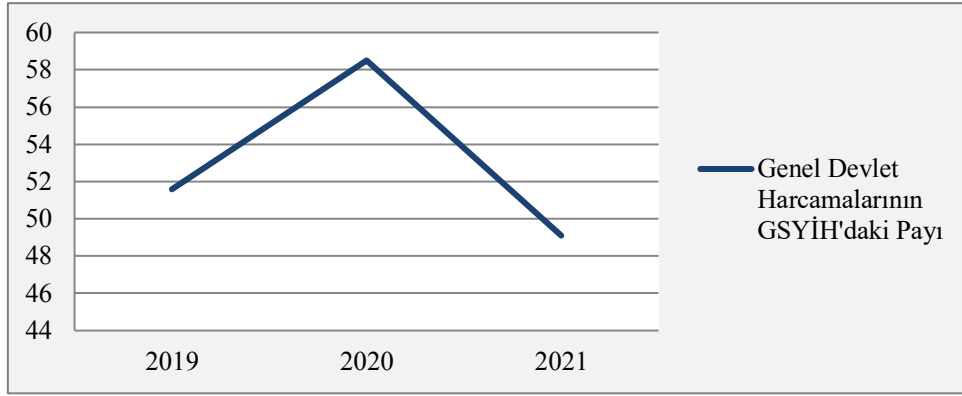
Harcama alanına bakıldığında aşağıdaki grafikte, Norveç'in 2019 yılına ait çeşitli hizmetlere göre sınıflandırılmış harcamaları yüzde olarak yer almaktadır.

Kaynak: OECD, 2022.

Grafiğe göre, Norveç'te 2019 yılında en fazla harcama yapılan alanlar %22,3 ile sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri, % 9,6 ile sağlık hizmetleri, %8,3 ile ekonomik işler ve hizmetler, % 5,9 ile eğitim hizmetleri yer almaktadır. Eğitim ve sağlık harcamalarına ayrılan payın yüksek olması kapasite yaklaşımına göre önemlidir.

Grafik 7: Norveç: Kamu Harcamalarının GSYİH'deki Payı (%)

Kaynak: EUROSTAT, 2022

Norveç'in kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payı 2021 yılı için %49.1'dir. Bu oran, 2020 yılı için %58.5, 2019 yılı için ise %51.6'dır. Önceki yıllara bakıldığında 2021 yılında harcamalarda azalma olduğu görülmektedir.

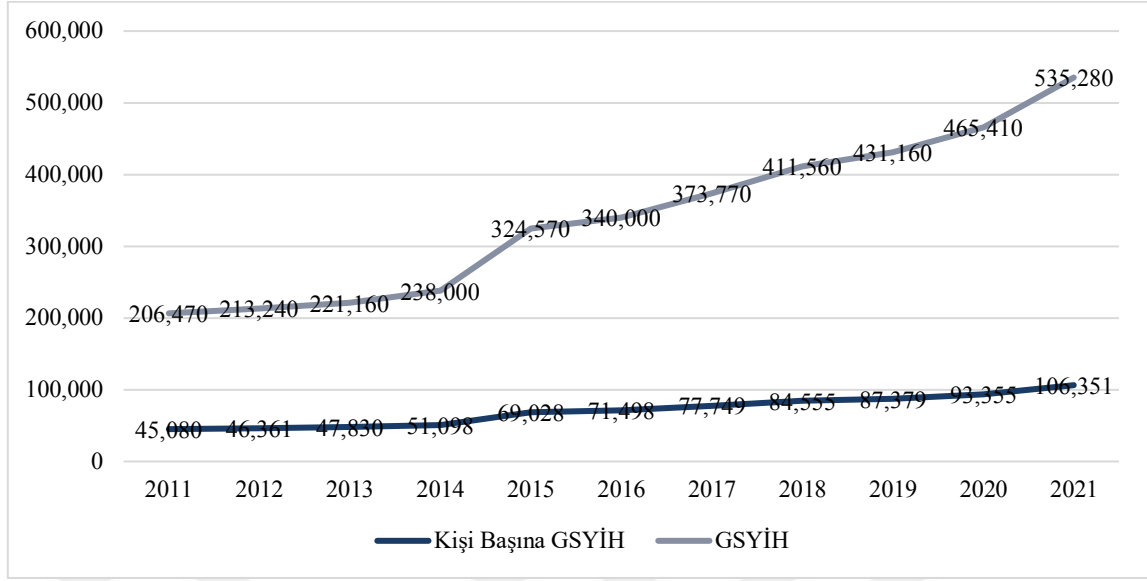
Norveç'te harcamaların özellikle eğitim ve sağlık alanlarında yoğunlaşması bireylerin refahını etkilemektedir. Kapasite yaklaşımına göre eğitim ve sağlık ülkede en önemli faktörler arasında yer almaktadır. Bu alanların gelişimi bireylerin kapasitelerinin genişletilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bireylerin kapasitelerindeki artış refahın daha da artmasını sağlamaktadır.

3.2.1.2. İrlanda

İrlanda, 2021 yılı veya son mevcut verilere göre 5 milyon nüfuslu bir ülkedir (OECD, 2022). Uzun bir süre Avrupa'nın en zayıf ekonomisi olarak kalmış olan İrlanda 1990'lı yıllardan sonra yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. İrlanda'da Ulusal Programlar hazırlanmış, eğitime ayrılan pay arttırılmış, yeni bilgi ve iletişim çağında rekabet edebilecek nitelikli işgücünün yetiştirilmesi hedeflenerek bu hedefte başarıya ulaşılmıştır. Kurumlar vergisi %10'lara indirilmiş, diğer teşvikler ve İrlanda'nın konumu ve İngilizce konuşulması gibi faktörlerin avantajıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkeye çekilmiştir (Gidirişlioğlu, 2005: 1-2).

Ekonomi başta olmak üzere birçok alanda önemli bir gelişme gösteren İrlanda insani gelişme endeksine göre ikinci sırada yer almaktadır. Grafik 8'de, İrlanda'nın 2011-2021 yılları arasında satın alma gücü paritesine göre GSYİH ve kişi başına GSYİH'si yer almaktadır.

Grafik 8: İrlanda: Kişi Başına GSYİH ve GSYİH (SAGP ABD Doları)

Kaynak: World Bank, 2022.

Grafik incelendiğinde, çok yüksek gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alan İrlanda'nın satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH'si 2011 yılında 45.080 ABD doları iken artış eğilimi göstererek 2021'de 106.351 ABD doları olmuştur. Satın alma gücü paritesine göre GSYİH ise 2011 yılında 206.470 ABD doları iken 2021 yılında 535.280 ABD dolarına ulaşmıştır.

2021 yılı son mevcut OECD verilerine göre, İrlanda'nın yoksulluk oranı 7.4 olarak belirlenmiştir (OECD, 2022). Aşağıdaki tabloda ise İrlanda'nın 2020 ve 2021 yılı gini katsayıları yer almaktadır.

Tablo 5: İrlanda: Gini Katsayısı

	2020	2021
Gini Katsayısı (%)	28.5	27.0

Kaynak: Central Statistics Office (CSO), 2022

Gini katsayısı ise, 2020 yılı için 0,28, 2021 yılı için 0,27'dir. Gelir dağılımında eşitsizliği ölçen bu katsayının düşük olması İrlanda'nın gelir dağılımı eşitsizliğinin az olduğunu göstermektedir.

Tablo 6'da ise İrlanda'nın 2020 ve 2021 yılı için cinsiyet ve yaş grubuna göre yoksulluk riski ve oranlarına yer verilmektedir.

Tablo 6: İrlanda: Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Yoksulluk Riski ve Oranı

	Yoksulluk Riski Oranı		Yoksunluk Oranı	
	2020	2021	2020	2021
Cinsiyet				
Kadın	13.4	12.0	15.1	14.8
Erkek	13.1	11.3	13.6	12.9
Yaş grubu				
0-17	16.4	13.6	18.9	17.0
18-34	12.9	8.7	14.2	15.2
35-49	11.2	10.0	14.4	12.8
50-64	14.6	14.4	13.0	13.9
65+	9.8	11.9	8.1	8.4

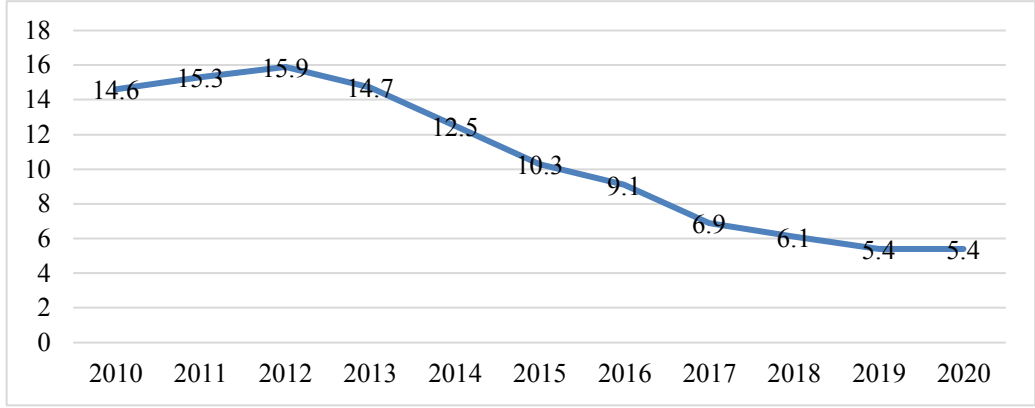
Kaynak: CSO, 2022

İrlanda’da cinsiyete göre yoksulluk oranlarına bakıldığında, kadınların 2020 yılı yoksulluk oranı 13.4, 2021 yılı ise 12.0; erkeklerin yoksulluk oranı ise 2020’de 13.1, 2021’de 11.3’tür. Bu oranlara göre 2020 yılında kadın ve erkek gruplarındaki yoksulluk oranı yakın bir değer olsa da 2021 yılında aradaki fark artmıştır. Bu verilere göre kadınlar erkeklere göre daha yoksuldur.

Yoksunluk oranı ise kadınlar için 2020’de 15.1, 2021’de 14.8; erkekler için ise 2020’de 13.6, 2021’de 12.9 olarak belirlenmiştir. Bu oran her iki cinsiyet için 2021 yılında düşmüştür. Yoksulluk ve yoksunluk oranlarında görülen azalma bireylerin gelirini ve refahı arttırmaktadır.

Aşağıdaki grafik ise İrlanda’nın 2010-2020 yılları arasındaki işsizlik oranlarını göstermektedir.

Grafik 9: İrlanda: İşsizlik Oranı, 2010-2020

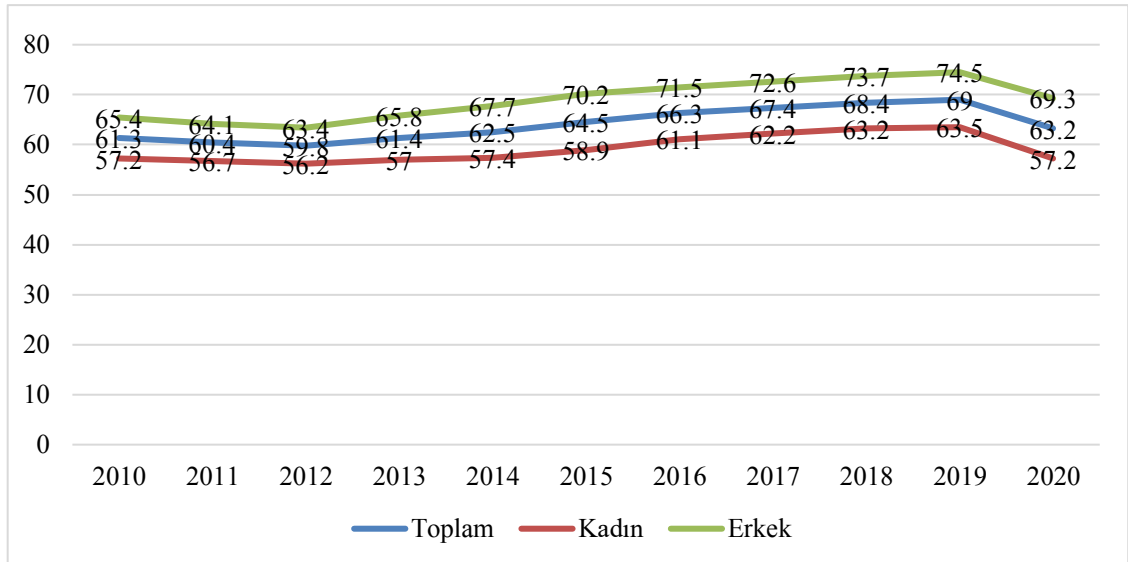

Kaynak: CSO, 2022.

İrlanda'nın 2010-2020 yılları arasında işsizlik oranına bakıldığında, 2010 yılında 14.6 olan oran 2012 yılında 15.9'a yükselmiştir. 2013 yılından itibaren ise düşme eğilimine geçmiştir. 2019 ve 2020 yıllarında değişim göstermeyerek 5.4'te kalmıştır. Önceki yıllar ile karşılaştırıldığında önemli bir azalma yaşandığı görülmektedir. Grafiğe göre, işsizlik oranında yaşanan düşüş bireylerin istihdam oranının arttığını göstermektedir. Bu ise bireylerin refahının yükselmesinde önemli bir faktördür.

Grafik 10 ise cinsiyete göre istihdam oranlarını 10 yıllık süreç içerisinde göstermektedir.

Grafik 10: İrlanda: Cinsiyete Göre İstihdam Oranları, 2010-2020

Kaynak: CSO, 2022.

İrlanda'nın 2010 ile 2020 yılları arasında cinsiyete göre istihdam oranlarına bakıldığında, kadınların istihdam oranının erkeklerin istihdam oranından daha düşük

olduğu görülmektedir. Kadın ve erkek istihdam oranları arasındaki fark ise diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında daha azdır. Bu bağlamda kadınların işgücüne katılımı erkeklere göre düşük olsa da az gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında 57,2 yüksek bir orandır. Bu oranın yüksek olması özellikle kadınların kapasitelerinin gelişiminde önemlidir.

İrlanda’da COVID-19 kısıtlamalarının 2022’nin başlarında kaldırılması ve hizmet sektörünün tamamen yeniden açılmasıyla istihdamda olumlu ilerlemeler kaydedilmiştir. Gençlerin ve kadınların işgücüne katılımındaki artış nedeniyle ülkede istihdam seviyesi yüksektir (European Commission, 2022: 10).

Vergileme alanına bakıldığında ise aşağıdaki tabloda, 2010 ile 2020 yılları arasında vergilerin GSYİH’nin ne kadarını oluşturduğu yüzde olarak verilmektedir.

Tablo 7 : İrlanda: Vergilerin GSYİH’deki Payı (%)

	GSYİH Yüzdesi	
	Dolaylı Vergiler	Doğrudan Vergiler
2010	10,9	20,8
2011	10,5	21,5
2012	10,6	21,1
2013	10,9	19,2
2014	11,0	17,5
2015	8,7	10,8
2016	8,9	10,9
2017	8,4	10,5
2018	8,0	10,7
2019	7,8	10,4
2020	6,6	10,2

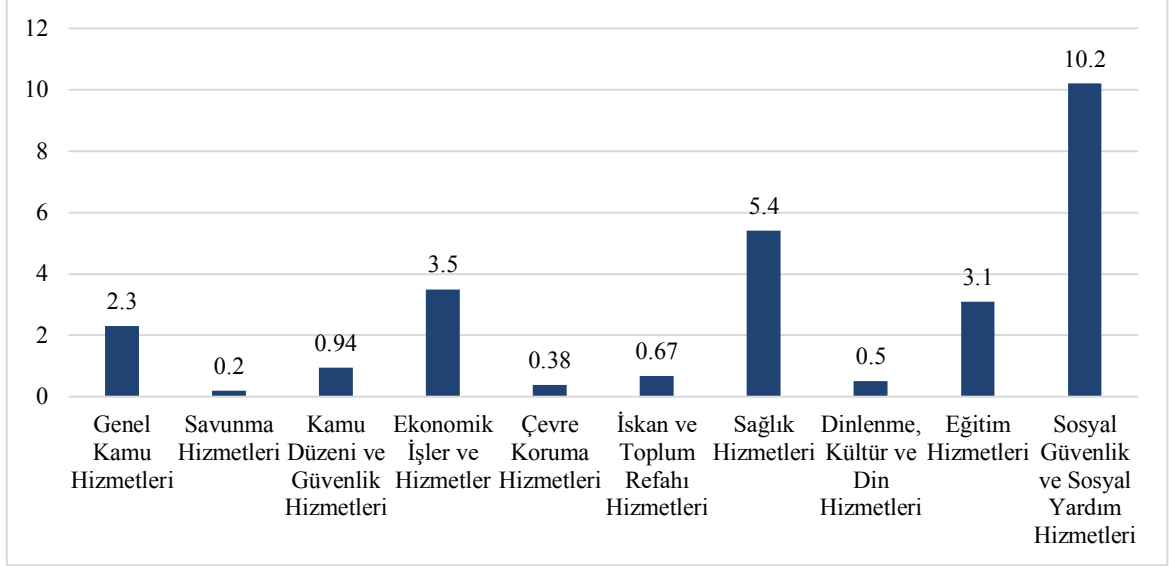
Kaynak: European Commission, 2022.

Dolaylı ve doğrudan vergilerin GSYİH içerisindeki payına bakıldığında 2020 yılı dolaylı vergilerin oranının %6,6, doğrudan vergilerin ise %10,2 olduğu görülmektedir. Önceki yıllar ile kıyaslandığında her iki vergi türünde de düşüş yaşanmıştır. Dolaylı vergilerin payının az olması gelir dağılımında adaletin yüksek olduğunu göstermekte,

kapasite yaklaşımı bağlamında değerlendirildiğinde bu oranın düşük olması refahın artmasında önemli bir etkidir.

Harcama alanına bakıldığında, aşağıdaki grafikte İrlanda'daki harcamalarının sınıflandırılması yer almaktadır.

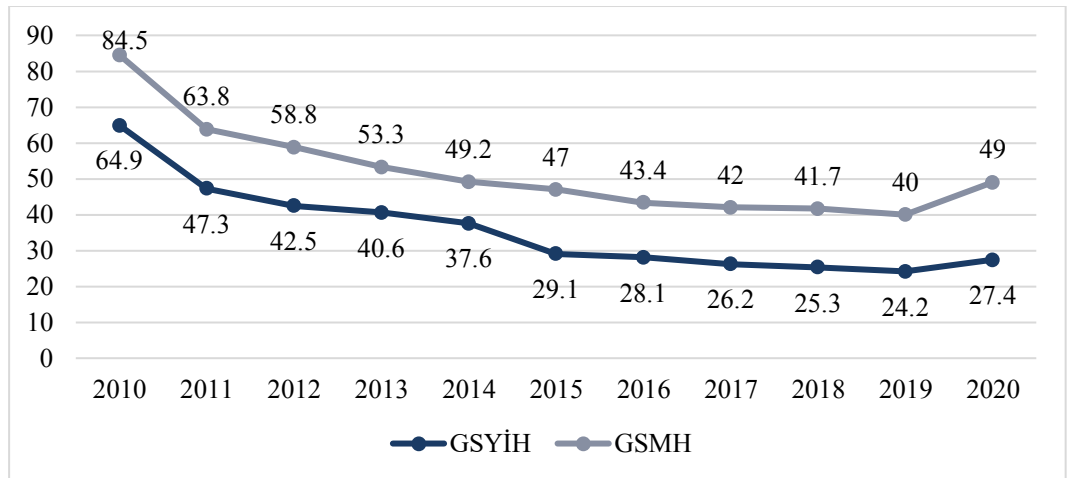
Grafik 11: İrlanda: Harcamaların Sınıflandırılması (%), 2019

Kaynak: OECD, 2022.

Yukarıdaki grafiğe göre, 2019 yılında İrlanda'da % 10,2 ile en fazla sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerine, %5,4 ile sağlık hizmetlerine, %3,5 ile ekonomik işler ve hizmetlere, %3,1 ile eğitim hizmetlerine harcama yapılmıştır. Kapasite yaklaşımına göre özellikle sağlık ve eğitim hizmetlerine yapılan harcamalar bireylerin refahını artırıcı etki göstermektedir.

Grafik 12: İrlanda: Harcamalarının GSYİH VE GSMH İçerisindeki Payı (%), 2010-2020

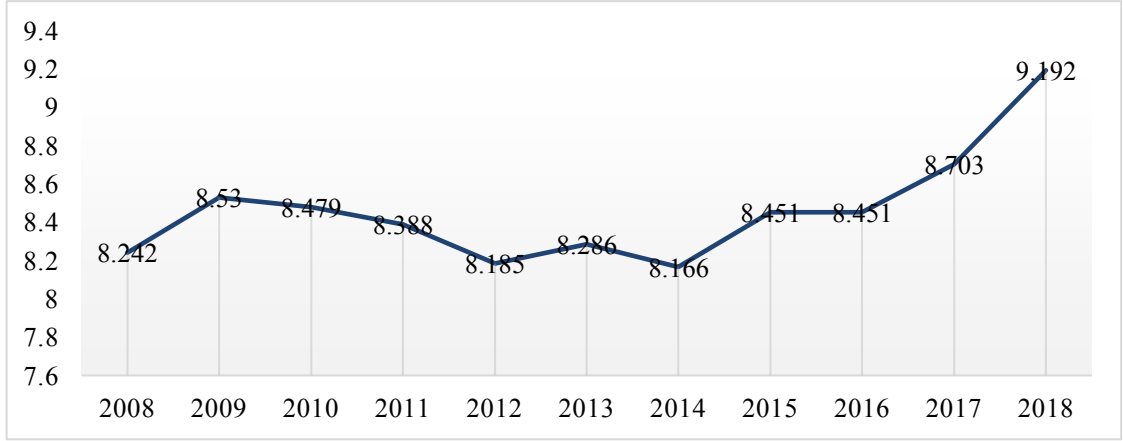
Kaynak: CSO, 2022.

İrlanda'da kamu harcamaları 2010'da GSYİH'nin %64.9'unu kapsarken 2019 yılına kadar azalma eğilimi göstermiş ve 2019'da %24.2'ye düşmüştür. 2020 yılında ise bu oran %27.4'e yükselmiştir. GSMH'nin yüzdesi olarak kamu harcamaları ise benzer şekilde 2010 yılında %84.5'den 2019'da %40.0'a düşmüş, 2020 yılında 49.0'a yükselmiştir.

İrlanda'nın kalkınmasını sağlayan faktörlerden biri eğitimidir. İrlanda için eğitim yıllar boyunca önemli bir konu olmuştur. Aşağıda İrlanda'daki eğitim alanına yönelik bazı uygulamalar yer almaktadır (Gidirişlioğlu, 2005: 40-47):

- Eğitime ayrılan kamu harcamaları payı artırılmıştır.
- 1960'lı yıllara kadar ilkokul ve lise eğitimi gören öğrencilerden alınan katkı payı 1967 yılında kaldırılmış ve harcamalar devlet tarafından karşılanmaya başlamıştır.
- Devlet kırsal bölgelerde yaşayan öğrenciler için taşımacılık uygulaması getirmiş ve bu hizmeti finanse etmiştir. Böylece okula devam eden öğrenci sayısı artmış, daha önce okulu bırakmak zorunda kalan öğrenciler eğitimlerine devam etmişlerdir.
- Bölgesel Teknik Okulların açılarak teknik konularda uzmanlaşacak olan öğrencilerin üniversite eğitimine başlamadan teknik altyapı formasyonuna sahip olmaları ve dolaylı olarak orta dereceli eğitime katılım oranının artması hedeflenmiştir.
- Zorunlu eğitim yaşı önce 14'den 15'e, daha sonra ise 15'den 16'ya çıkarılmıştır. Böylelikle çocuklar daha çok eğitim sisteminin içinde tutulmaya ve eğitim seviyesi yükseltilmeye çalışılmıştır.
- Bölgesel okulların kurulmasıyla öğrencilerin büyük şehirlere gitmesine ve barınma gibi zorunlu harcamalar yapmalarına gerek kalmamıştır.
- Üniversiteler tarafından öğrencilere psikolojik danışmanlıktan farklı olarak kariyer danışmanlık hizmeti sağlanmaktadır.
- İşsiz kişilerin iş bulabilmesi için çeşitli eğitimler düzenlemişlerdir.

Grafik 13: İrlanda: Eğitime Yönelik Kamu Harcamaları (Milyon €)

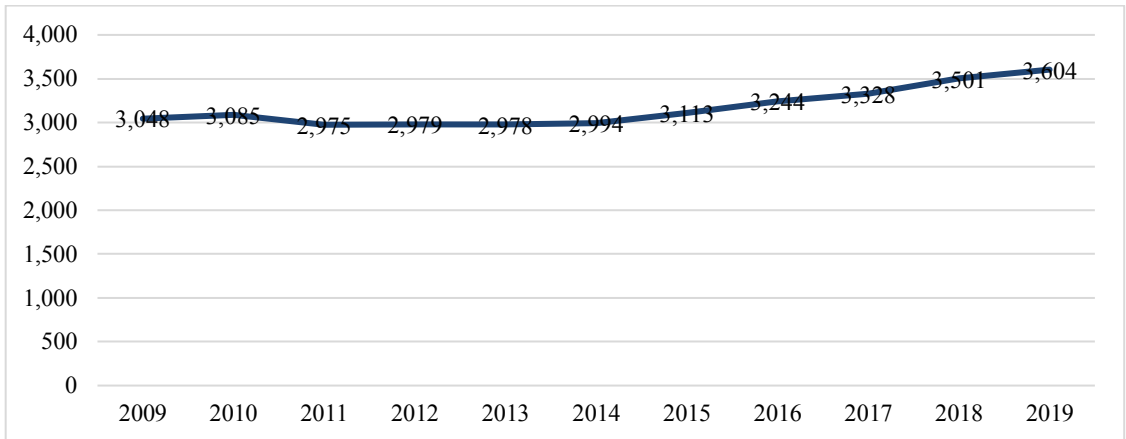
Kaynak: CSO, 2022.

İrlanda’da eğitime yönelik gerçek cari kamu harcaması (sabit fiyatlarla) 2018 yılında 9,2 milyon Euro olarak gerçekleşmiştir. 2008 ile 2018 yılları arasında ise gerçek cari kamu harcaması %11,5 artmıştır (CSO, 2022). Eğitim harcamaları bazı yıllarda düşüş gösterse de 2016 yılından itibaren artış eğilimi göstermiştir.

İrlanda’da uygulanan politikalar dikkate alındığında eğitimin önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Refah artışında eğitim etkili olmuştur. Eğitim harcamalarına ayrılan pay ile birlikte refahın artması kapasite yaklaşımında belirtilen, eğitimin bireylerin kapasitesini artırdığı görüşü ile örtüşmektedir.

Aşağıdaki grafikte ise 2009-2019 yıllarına ait sağlık hizmetlerine yönelik kamu harcamaları yer almaktadır.

Grafik 14: İrlanda: Sağlık Hizmetlerine Yönelik Mevcut Kamu Harcamaları, 2009-2019

Kaynak: CSO, 2022.

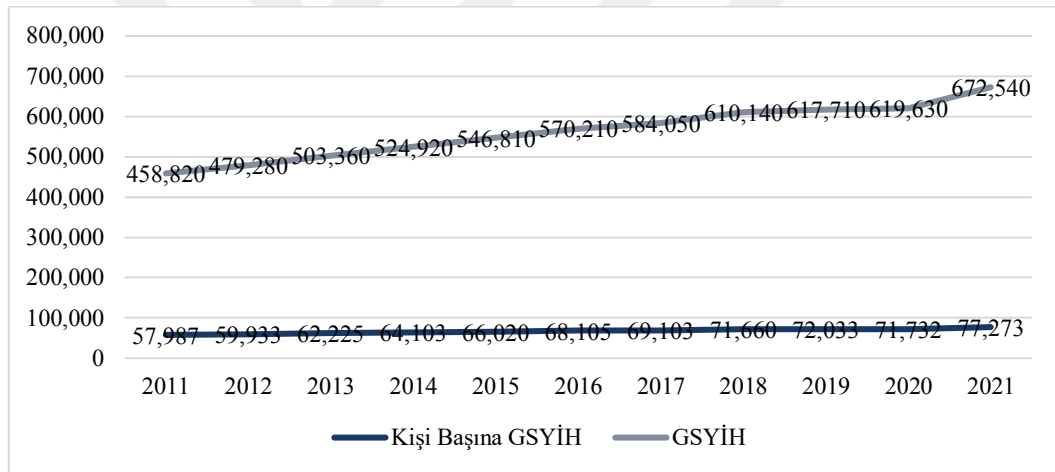
Sağlık harcamaları ise 2009 ile 2019 arasında 3.048 Euro'dan 3.604 Euro'ya yükselmiştir. Yıllara bakıldığında sağlık harcamaları artış eğilimindedir. Kapasite yaklaşımına göre bireylerin refahının artmasında sağlık önemli bir etkindir.

3.2.1.3. İsviçre

Çok yüksek gelişmiş ülkeler arasında yer alan İsviçre 2021 yılı verilerine göre 8,7 milyon nüfusu olan bir ülkedir (World Bank, 2022). Refahın yüksek, yoksulluk ve işsizlik oranlarının düşük, gelir eşitsizliğinin az, kaliteli eğitim ve sağlık sistemi olan İsviçre İGE sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadır.

Aşağıda yer alan grafiklerde, İsviçre'nin gelir, vergileme ve harcama alanlarına yönelik bilgi verilmektedir. Grafik 15'de, İsviçre'nin GSYİH ve kişi başına düşen GSYİH'si yer almaktadır.

Grafik 15: İsviçre: Kişi Başına GSYİH ve GSYİH (SAGP ABD Doları), 2011-2021

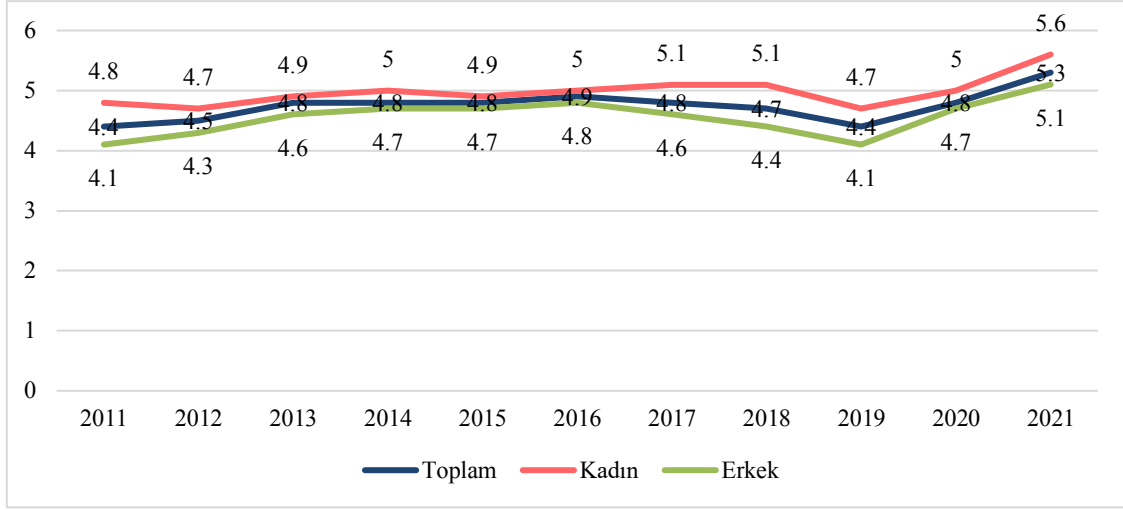

Kaynak: World Bank, 2022.

İsviçre'nin SAGP'a göre GSYİH'si 2011 yılı için 458.820 ABD doları iken 2021 yılında 672.540 ABD doları olmuştur. SAGP'a göre kişi başına düşen GSYİH'ye bakıldığında 2011 yılından 2021 yılına artış göstermiş ve 2021 yılında 77.273 ABD dolarına ulaşmıştır.

İsviçre'nin 2011 ile 2021 yılları arasındaki işsizlik oranları aşağıdaki grafikte verilmektedir.

Grafik 16: İsviçre: İşsizlik Oranı (İşgücünün Yüzdesi), 2011-2021

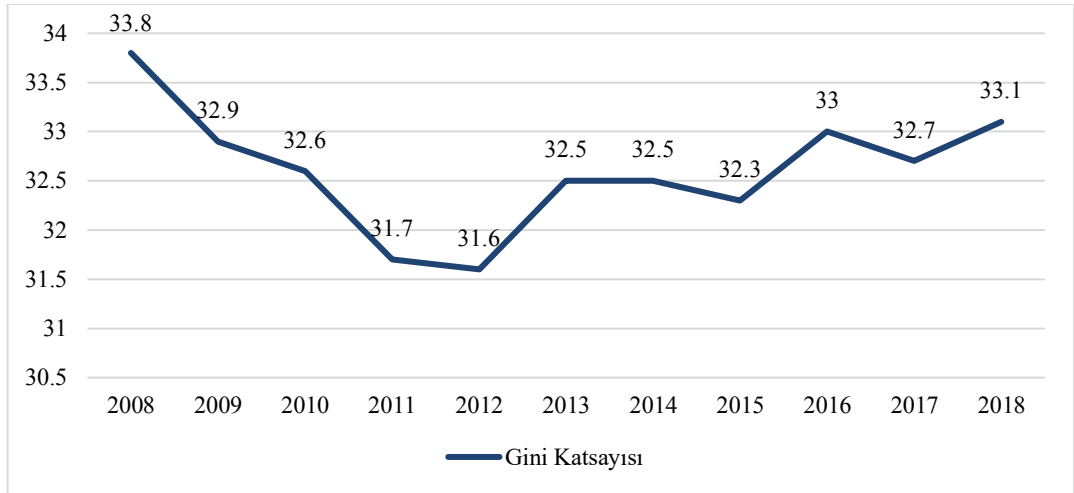

Kaynak: World Bank, 2022.

İsviçre’deki işsizlik oranına bakıldığında, bu oran genel anlamda düşük seviyede olsa da bazı yıllarda artma eğilimi göstermiştir. 2011 yılında toplam işsizlik oranı 4,4 iken 2021 yılında 5,3’e ulaşmıştır. Kadın ve erkek işsizlik oranlarına bakıldığında, bu oranlar 2019 yılında düşüş gösterse de 2011 yılından 2021 yılına artış gerçekleşmiştir. Kadınların işsizlik oranı erkeklerin işsizlik oranına göre yüksektir.

Grafik 17’de ise İsviçre’nin 2008 ile 2018 yılları arasındaki gelir dağılımında eşitsizliğin göstergesi olan gini katsayısı verileri yer almaktadır.

Grafik 17: İsviçre: Gini Katsayısı, 2008-2018

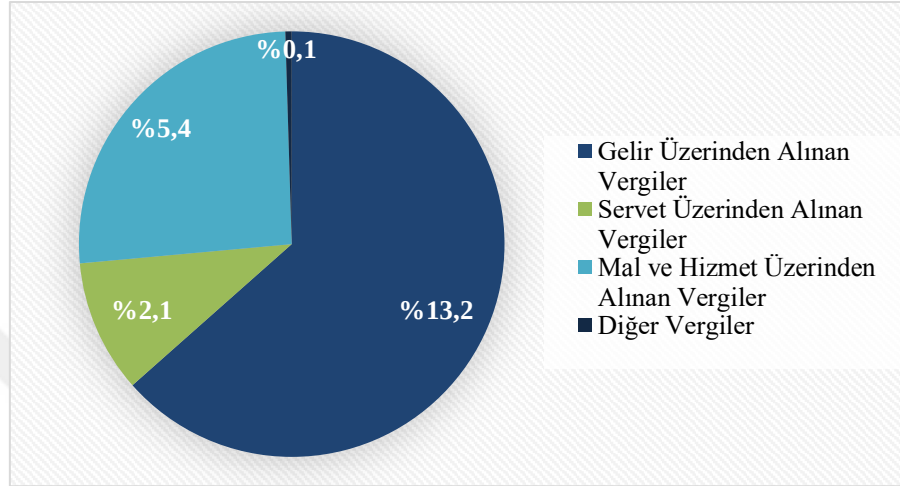
Kaynak: World Bank, 2022

Gini katsayısına bakıldığında, 2008 yılında 0,33’den 2012 yılında 0,31’e düşerek en düşük değere ulaşmıştır. Gini katsayısındaki düşüş gelir eşitsizliğinin azaldığını

göstermektedir. Bu değer 2012'den 2018 yılına ise artış göstermiş ve 0,33'e yükselmiştir. Bu değerın sıfıra yakın olması gelir eşitsizliğinin az olduğunu göstermektedir.

Vergi sistemi bireylerin refahına yönelik çıkarımlar yapılmasında önemlidir. Grafik 18'de, İsviçre'de vergilerin GSYİH'deki payı yüzde olarak gösterilmektedir.

Grafik 18: İsviçre: Vergilerin GSYİH'deki Payı (%)

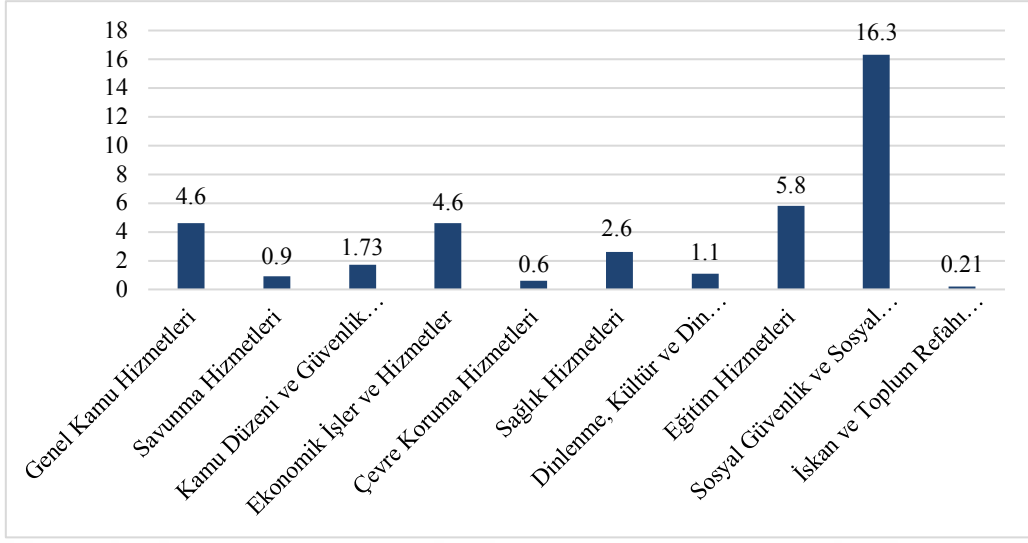
Kaynak: OECD, 2021

Gelir üzerinden alınan vergiler GSYİH'nin %13,2'sini, servet üzerinden alınan vergiler %2,1'ini, mal ve hizmet üzerinden alınan vergiler %5,4'ünü, diğer vergiler %0,1'ini kapsamaktadır. Vergi gelirleri GSYİH'nin 2019 yılı için %27,36'sını, 2020 yılı için %27,59'unu oluşturmaktadır (OECD, 2022).

Mal ve hizmet üzerinden alınan vergilerin payının az olması vergileme konusunda daha adaletli bir yapının olduğunu göstermektedir. Bu ise bireylerin refahında önemli bir rol oynamaktadır.

Aşağıdaki grafikte ise 2019 yılına ait İsviçre'nin genel yönetim harcamaları yer almaktadır.

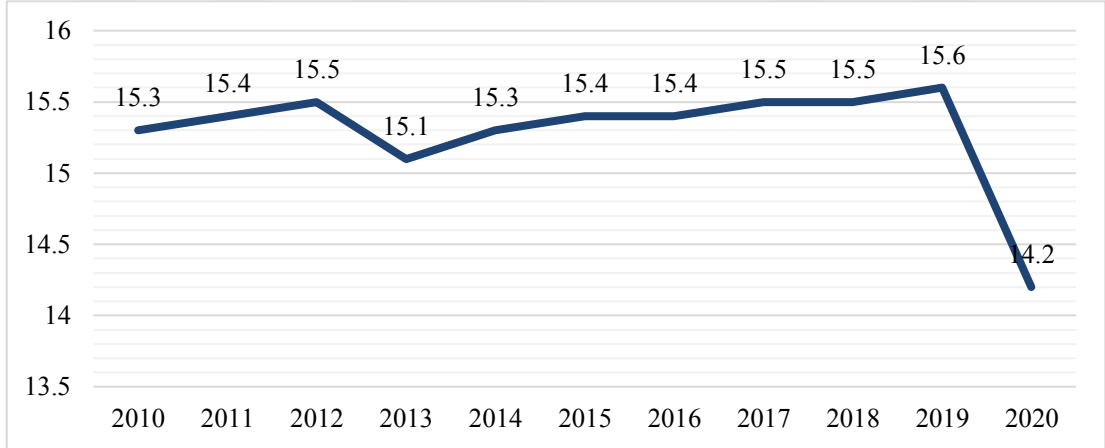
Grafik 19: İsviçre: Harcamaların Sınıflandırılması (%), 2019

Kaynak: OECD, 2022

İsviçre'deki harcamalara bakıldığında, 2019 yılında %16,3 ile en fazla sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerine harcama yapılmıştır. Bu sıralamayı %5,8 ile eğitim hizmetlerine yapılan harcamalar, %4,69 ile genel kamu hizmetlerine ve ekonomik işler ve hizmetlere yapılan harcamalar izlemektedir.

Grafik 20: Eğitime Yönelik Devlet Harcamaları (%): 2010-2020

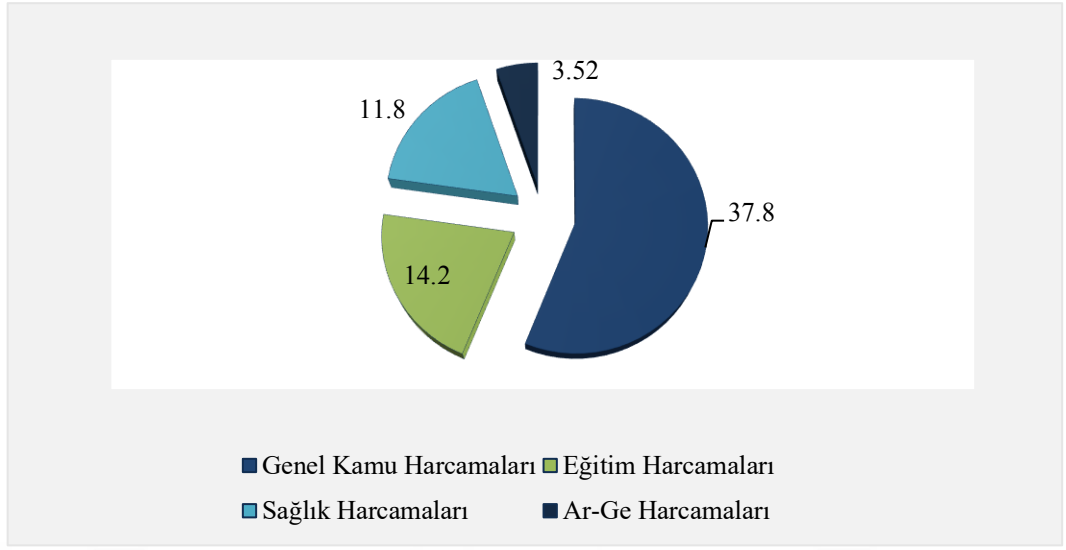

Kaynak: World Bank, 2022

Yukarıdaki grafiğe göre, İsviçre'de eğitime yapılan devlet harcamaları 2010 yılında %15,3 iken 2020 yılına kadar bu oranlar yaklaşık oranlarda gerçekleşmiştir. 2020 yılında ise %14,2'ye düşmüştür.

Aşağıdaki grafikte ise eğitim, sağlık, Ar-Ge harcamalarının GSYİH'deki payı yer almaktadır.

Grafik 21: İsviçre: Harcamaların GSYİH İçerisindeki Payı

Kaynak: EUROSTAT ve OECD verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Genel kamu harcamaları 2021 için GSYİH'nin %35,9'unu, 2020 yılı için %37,8'ini, 2019 için ise GSYİH'nin %32,8'ini kapsamaktadır. Eğitime yönelik kamu harcamaları 2020 yılı için GSYİH'nin %14,2'sini, 2019 yılı için %15,6'sını oluşturmaktadır. Sağlık harcamaları ise 2020 yılı için 11,8, 2019 yılı için GSYİH'nin %11,28'ini; Ar-Ge harcamaları ise 2018 için %3,32'sini, 2019 için %3,47'sini, 2020 için %3,52'sini oluşturmaktadır. Oranlara bakıldığında, genel kamu harcamalarından sonra en fazla eğitim alanına harcama yapılmıştır. Bu sıralamada eğitimden sonra ise sağlık harcamaları yer almaktadır.

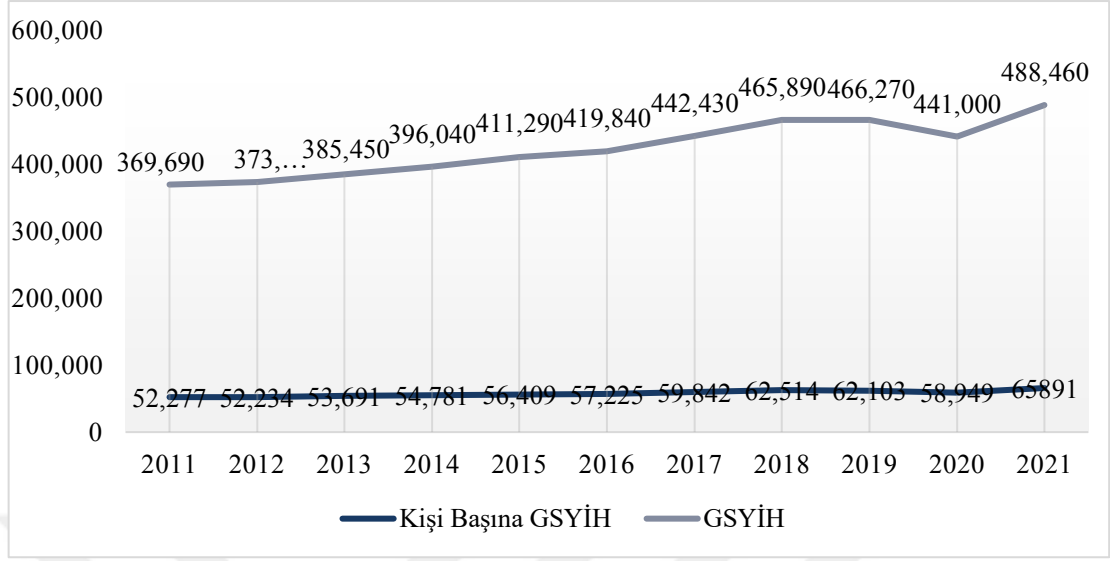
İsviçre'de gelir, vergi dağılımı ve harcamalar incelendiğinde ülke refahının yüksek olması bireylerin kapasitelerini genişletici yönde etkili olmaktadır. Vergi yapısı, eğitimin seviyesinin yüksek ve kaliteli olması bireylerin kapasitelerinin gelişmesini sağlamakta ülkenin kalkınmasını etkilemektedir.

3.2.1.4. Hong Kong

Çin Halk Cumhuriyeti Hong Kong Özel İdari Bölgesi'nin ya da kısaca Hong Kong'un nüfusu 7.4 milyonun üzerindedir (World Bank, 2022). İGE sıralamasında dikkat çeken Hong Kong dördüncü sırada yer almaktadır.

Hong Kong'un gelişmiş birçok ülke arasında çok yüksek gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alması nasıl mali politikalar uygulandığı sorusunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Hong Kong ile ilgili sınırlı verilere ulaşılmış olsa da aşağıda Hong Kong'un gelir, vergileme ve harcama alanlarına yönelik bazı grafiklere yer verilmektedir.

Grafik 22: Hong Kong: GSYİH ve Kişi Başına GSYİH (SAGP ABD Doları), 2011-2021

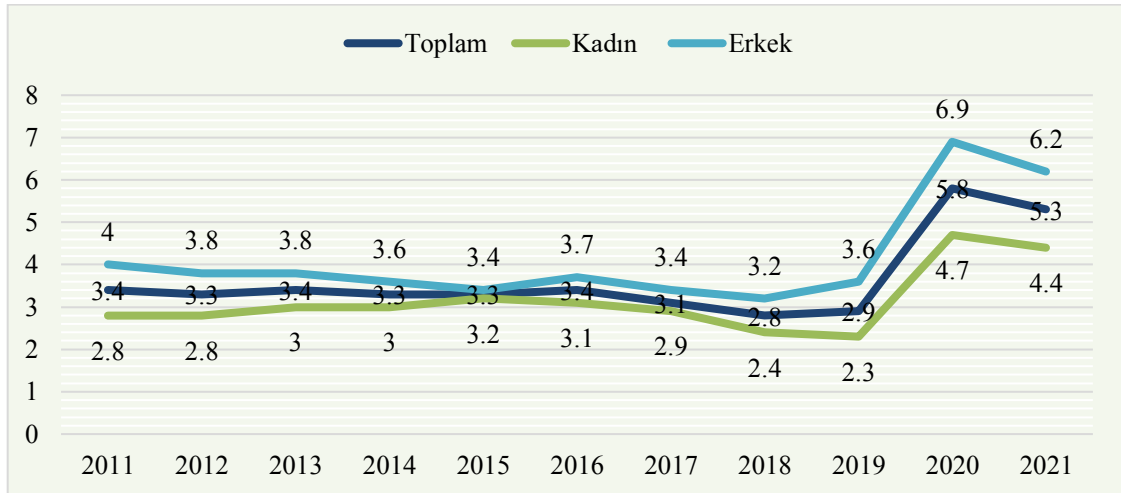

Kaynak: World Bank, 2022.

Hong Kong'un satın alma gücü paritesine göre GSYİH'si 2011 yılında 369.690 ABD dolarıyken 2021 yılında 488.460 ABD dolarına yükselmiştir. GSYİH 2020 yılında 441.000 ABD dolarına düşse de 10 yıllık süreçte GSYİH artış göstermiştir.

SAGP'a göre kişi başına GSYİH 2011 yılından 2021 yılına artış göstermiştir. 2011'de 52.277 ABD doları olan kişi başına GSYİH 2021 yılında 65.891 ABD dolarına ulaşmıştır. GSYİH ve kişi başına GSYİH'deki artış bireylerin refahının arttığının göstergesidir.

Grafik 23: Hong Kong: İşsizlik (İşgücünün Yüzdesi), 2011-2021

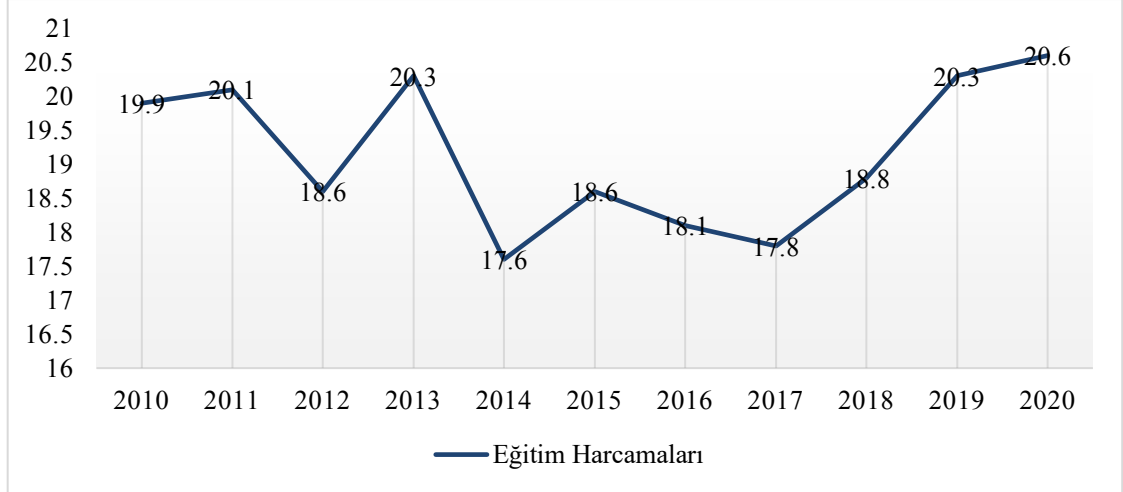

Kaynak: World Bank, 2022.

Grafik 23'e göre, 2011'de 3,4 olan toplam işsizlik oranı 2021 yılında 5,3'e yükselmiştir. Bu oran 2019 yılına kadar birbirine yakın değerler kaydetse de 2020 yılında

5,8 ile işsizlik oranının en yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Kadın ve erkek işsizlik oranlarına bakıldığında, kadınların işsizlik oranının erkeklerin işsizlik oranından daha düşük olduğu görülmektedir. İşsizlik oranları 2011 yılından 2021 yılına kadar artış göstermiştir.

Grafik 24: Hong Kong: Eğitime Yönelik Kamu Harcamaları, 2010-2020

Kaynak: World Bank, 2022.

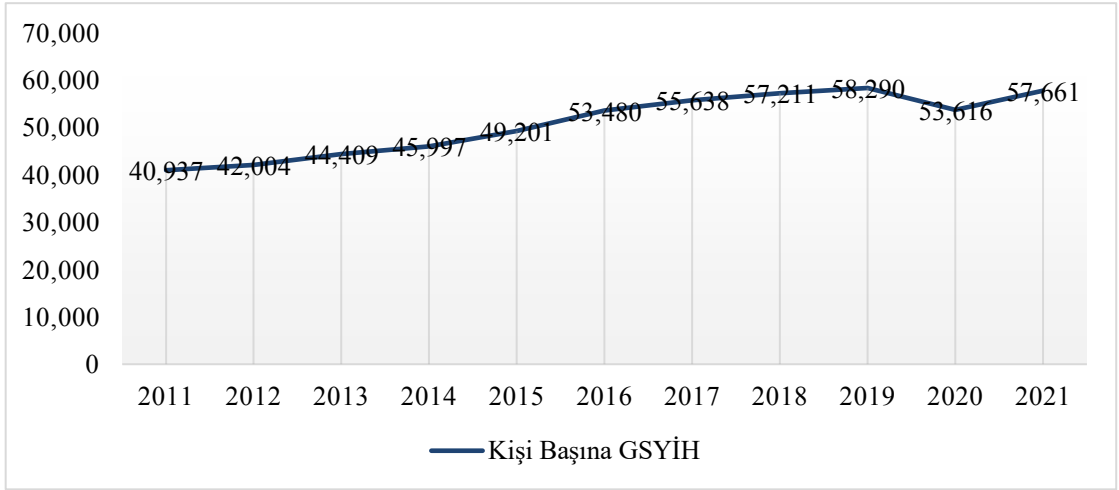
Grafik 24 ise Hong Kong'un eğitime yapılan kamu harcamalarını göstermektedir. 2010 yılından 2020 yılına artış göstermiş 19,9'dan 20,6'ya yükselmiştir. Harcamalar bu yıllar arasında bazı dönemlerde artış göstermiş bazı dönemlerde ise azalmıştır. Eğitime yönelik harcamaların artması bireylerin kapasitelerinin gelişmesinde etkili olmaktadır. Bu nedenle Hong Kong'un İGE sıralamasında çok yüksek gelişmiş ülkeler arasında yer almasında eğitim harcamalarının artmasının önemli olduğu söylenebilir.

3.2.1.5. İzlanda

İnsani gelişme endeksi sıralamasına göre İzlanda, çok yüksek gelişmiş ülkeler arasında beşinci sırada yer almaktadır. İzlanda'nın 2021 yılı nüfusu 372.295, 2020 yılı doğumda beklenen yaşam süresi ise 83 yıldır (World Bank, 2022).

Aşağıda İzlanda'nın gelir, vergileme ve harcama alanında yönelik bilgiler yer almaktadır. Grafik 25'de, İzlanda'nın satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH verilerine yer verilmektedir.

Grafik 25: İzlanda: Kişi Başına GSYİH (SAGP ABD Doları), 2011-2021

Kaynak: World Bank, 2022

İzlanda'nın 2011 yılı GSYİH'si kişi başına 40.937 ABD doları, 2021 yılı GSYİH'si ise kişi başına 57.661 ABD dolarıdır. Yıllara bakıldığında GSYİH'de artış görülmektedir. Bu da ülkedeki refahın yükseldiğini göstermektedir.

İzlanda'nın yoksulluk oranı 4.8 ve yoksulluk açığı 0.267, Gini katsayısı ise 0.25'dir (OECD, 2022). Gini katsayısının düşük olması gelir eşitsizliğinin az olduğunu göstermektedir. Tablo 8'de, İzlanda'nın 2007 ile 2017 yılları arasındaki Gini katsayıları yer almaktadır.

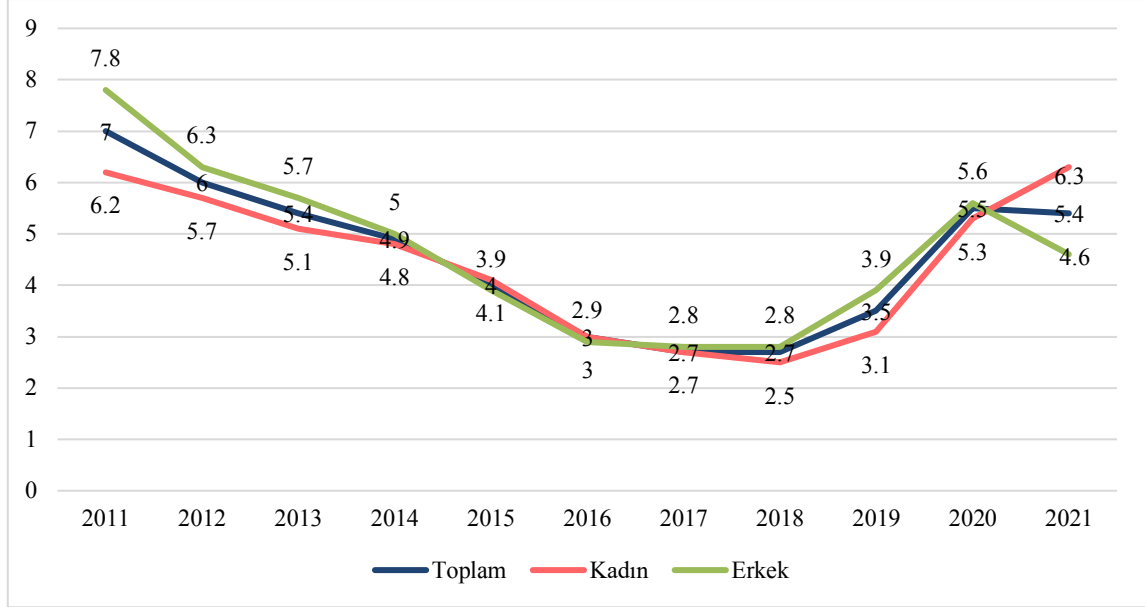
Tablo 8: İzlanda: Gini Katsayısı, 2007-2017

	Gini Katsayısı
2007	29,5
2008	31,8
2009	28,7
2010	26,2
2011	26,8
2012	26,8
2013	25,4
2014	27,8
2015	26,8
2016	27,2
2017	26,1

Kaynak: World Bank, 2022

Tabloya göre, 2007 yılında 0.29 olan gini katsayısı 2017 yılında 0.26'ya düşmüştür. Gini katsayısı sıfıra yaklaştıkça gelir eşitsizliği azalmaktadır. İzlanda bu verilere göre, gelir eşitsizliğinin az olduğu ülkelerden biridir. Grafik 26'da ise, ülkenin 2011-2021 yılları arasındaki işsizlik oranlarına yer verilmektedir.

Grafik 26: İzlanda: İşsizlik Oranı (İşgücünün Yüzdesi), 2011-2021

Kaynak: World Bank, 2022

İzlanda'nın işsizlik oranına bakıldığında, bu oran 2011 yılında toplamda yüzde 7 iken 2017 yılında en düşük seviyeye ulaşmış ve 2018 yılında aynı değerde kalmıştır. 2020 yılında 5,5 olan bu oran 2021 yılında 5,4'e düşmüştür. Kadınların işsizlik oranı ise 2011 yılında 6,2 iken 2021 yılında 6,3'e yükselmiştir. Bu oran 2018 yılına kadar düşüş gösterse de 2019'dan itibaren yükselmeye başlamıştır. Erkeklerin işsizlik oranı ise 2011'de 7,8 iken 2021'de 4,6'ya düşmüştür. Yine bu oran da 2018 yılına kadar düşüş göstermiş, 2019 ve 2020 yıllarında artmış 2021 yılında ise azalmıştır.

Tabloya göre, kadınların işsizlik oranının genel olarak bu yıllar aralığında erkeklerin işsizlik oranından daha düşük olduğu görülmektedir. Buna göre, kadınların işgücüne katılımı kadınların yoksulluk içerisindeki payını azaltmaktadır. Bu durum kadınların kapasiteleri bağlamında refahın artmasını etkilemektedir. Genel olarak bakıldığında İzlanda'da işsizlik oranları düşüktür.

Aşağıdaki tabloda ise İzlanda'daki vergi türleri yer almaktadır.

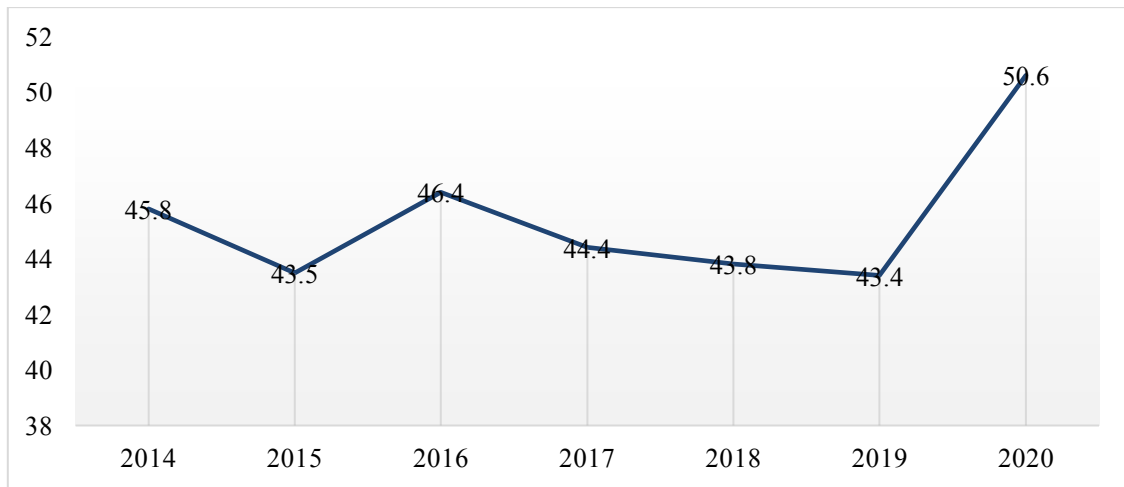
Tablo 9: İzlanda: Vergilerin GSYİH İçindeki Payı (%)

	GSYİH Yüzdesi	
	Dolaylı Vergiler	Doğrudan Vergiler
2010	13,1	15,3
2011	13,2	16,2
2012	13,8	16,6
2013	13,5	17,2
2014	15,1	18,5
2015	14,5	17,2
2016	13,8	33,1
2017	14,7	19,0
2018	14,3	18,7
2019	13,6	18,0
2020	13,8	19,2

Kaynak: European Commission, 2022.

Tablo incelendiğinde, vergi türleri içerisinde dolaylı vergiler 2020 yılı için GSYİH'nin %13,8'ini doğrudan vergiler ise % 19,2'sini kapsamaktadır. Dolaylı vergilerin az olması kapasite yaklaşımı bağlamında vergilemenin daha adaletli olduğunu göstermektedir.

Grafik 27: İzlanda: Kamu Harcamalarının GSYİH'deki Oranı (%), 2014-2020

Kaynak: OECD, 2022

Grafığe göre, İzlanda'nın kamu harcamaları 2014 yılında 45,8 iken 2020 yılında 50,6'ya yükselmiştir. 2019 yılında bu harcamalar diğer yıllar ile karşılaştırıldığında en düşük seviyededir.

OECD verilerine göre ise, genel kamu harcamaları 2021 yılı için GSYİH'nin %49,3'ünü oluşturmaktadır. Eğitime ayrılan kamu harcamaları GSYİH'nin %4,4'ünü, sağlık harcamaları GSYİH'nin %9,7'si kapsamaktadır. Ar-Ge harcamaları ise 2018 için %2,00, 2019 için %2,32, 2020 için %2,47 olarak gerçekleşmiştir (OECD, 2022). Buna göre, en fazla sağlık daha sonra ise eğitim harcamalarına pay ayrılmıştır. Kapasite yaklaşımı açısından bakıldığında, eğitim ve sağlık harcamalarına yönelik payın yüksek olması bireylerin kapasitelerinin genişletilmesinde önemlidir.

İzlanda'nın refah seviyesi yüksektir. Sağlık ve eğitim harcamaları GSYİH'nin en yüksek payını oluşturmaktadır. Ülkenin gelişmişlik seviyesinin yüksek olması bireylerin kapasiteleri açısından bakıldığında demokrasi, eğitim, adalet, sağlık vb. birçok faktörün gelişiminde birbirini desteklemektedir.

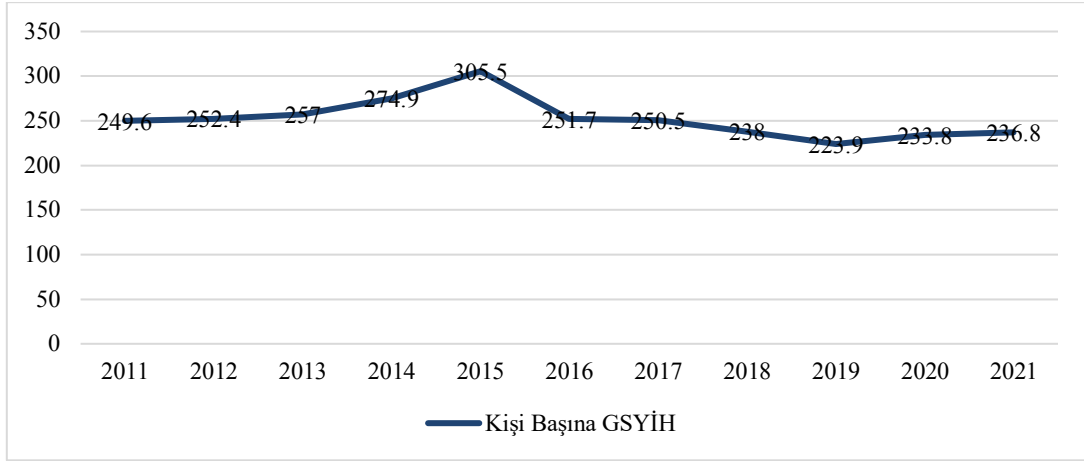
3.2.2. Az gelişmiş ülkeler

3.2.2.1. Burundi

Burundi, 2021 yılı verilerine göre 12,26 milyon nüfuslu bir ülkedir (World Bank, 2022). Burundi'nin makroekonomik performansı, sürekli olarak tekrarlanan iç siyasi çatışma döngülerinden çıkamamasıyla şekillenmiştir. Dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olan Burundi insani gelişme göstergesine göre geride kalmaktadır (Mawejje ve Odhiambo, 2019: 181).

2020 yılı doğumda beklenen yaşam süresi 62 yıl olan Burundi'nin en son verinin ulaşıldığı 2013 yılına ait yoksulluk oranı 65.1'dir (World Bank, 2022). Aşağıdaki grafikte Burundi'nin 2011-2021 yılları arasındaki kişi başına düşen GSYİH'si yer almaktadır.

Grafik 28: Burundi: Kişi Başına GSYİH (Cari ABD Doları), 2011-2021

Kaynak: World Bank, 2022

Burundi'nin kişi başına düşen GSYİH'si 2011 yılında 249.6 ABD doları iken 2021 yılında 236.8 ABD dolarına düşmüştür. 2015 yılında 305.5 ABD dolarına çıkarak bu süreçte en yüksek seviyeye ulaşmıştır. GSYİH'nin düşmesi refahın da azaldığının göstergesidir.

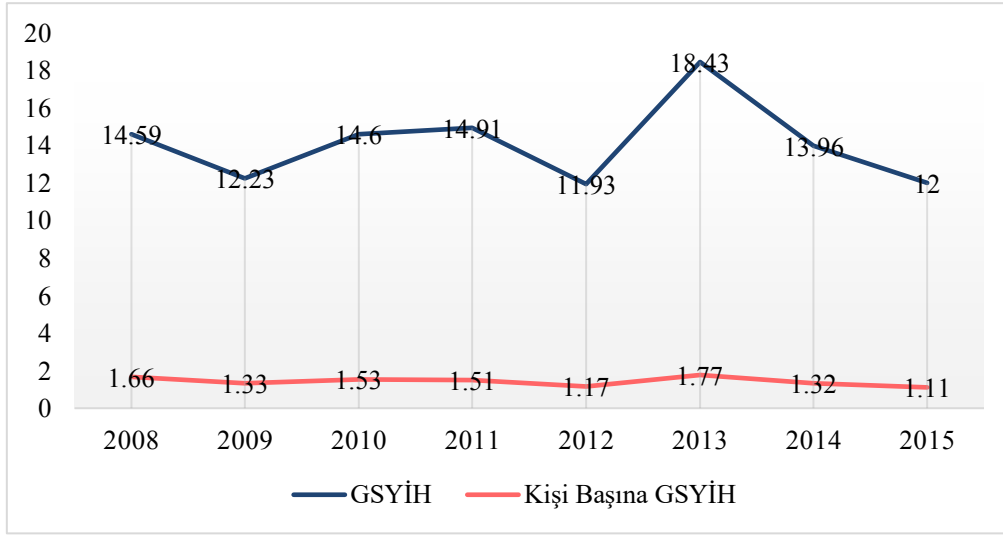
Ülke, mali hedefleri ülkenin kalkınma ihtiyaçlarıyla daha uyumlu hale getirmeyi amaçlayan yoksulluğu azaltma stratejilerinin benimsenmesiyle başlayan bir reform sürecine girmiştir. Sonraki reformlar, gelir seferberliğini iyileştirmeye ve bütçelerin verimliliğini artırmaya odaklanmıştır (Mawejje ve Odhiambo, 2019: 193).

3.2.2.2. Güney Sudan

Güney Sudan, 2021 yılı verilerine göre 11,38 milyon nüfuslu bir ülkedir. İnsani Gelişim Endeksi'nde son sıralarda yer alan ülke az gelişmiş ülke kategorisinde yer almaktadır. Dünya Bankası'nın son veri olarak temel aldığı 2006 yılına göre 2,15 ABD doları altındaki yoksul kişi oranı nüfusun yüzdesine göre 67.3'tür (World Bank, 2022).

Aşağıdaki grafikte, Güney Sudan'ın 2008 ile 2015 yılları arasındaki GSYİH ve GSMH'si yer almaktadır.

Grafik 29: Güney Sudan: GSYİH ve Kişi Başına GSYİH (Cari ABD Doları), 2008-2015

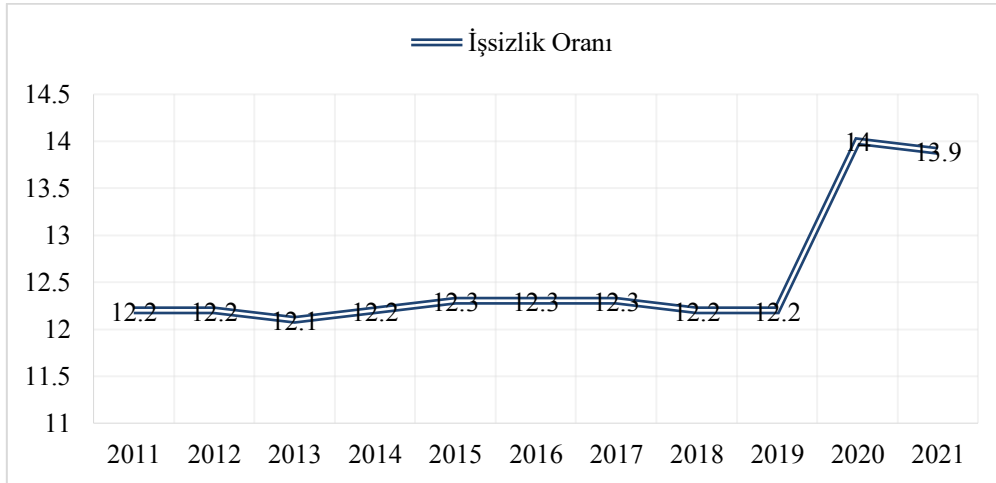

Kaynak: World Bank, 2022

Grafiğe göre, Güney Sudan'ın GSYİH'si 2008 yılında 14,59 cari ABD doları iken en son ulaşılan veri yılı 2015 yılında 12,0 ABD dolarıdır. GSYİH, 2013 yılında en yüksek seviyeye ulaşmış sonraki yıllarda düşüş göstermiştir.

Kişi başına düşen GSYİH ise 2008 yılından 2015 yılına kadar düşüş göstermiş, 2013 yılında en üst seviyeye çıkmıştır. Bu rakamların düşük olması refahın düşük olduğunu göstermektedir.

Grafik 30: Güney Sudan: İşsizlik Oranı, 2011-2021

Kaynak: World Bank, 2022

Güney Sudan'ın işsizlik oranına bakıldığında, 2011 yılında 12,2 olan oran 2021 yılında artış göstererek 13,9 olmuştur. Bireylerin işgücüne katılımının az olması refahlarının düşük olmasına neden olmakta bu ise kapasite gelişimini olumsuz etkilemektedir.

3.2.2.3. Çad

Nüfusu 2021 yılına göre 16,91 milyon olan Çad, dünyanın en yoksul ülkelerinden biridir. Kişi başına düşen GSYİH 2021 yılına göre 696,4 ABD doları, yoksulluk oranı ise 2018 yılına göre 30.9'dur (World Bank, 2022).

Yoksulluk, aile büyüklüğüne, eğitim düzeyine ve hane reisinin mesleğine göre değişmektedir. Nüfusun en yoksul kesimleri hane reisi ilkokul mezunu olan, kırsal kesimde ise reisi kadınların olduğu ailelerdir. Okula kayıt oranları hızla artmasına rağmen, özellikle kadınların okuma yazma bilmeme oranı yüksektir (IMF, 2010: 1).

Çad nüfusunun okuma yazma bilmeme oranının yüksek olması okula kayıt oranlarının düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Nüfusun her 10 kişiden 7'si hane reisinin eğitim görmemiş olduğu hanelerde yaşamakta, hane reisinin yükseköğrenimini tamamladığı hanelerde ise sadece yüzde 1'i yaşamaktadır. Okula kayıt oranlarında son 20 yılda iyileşmeler olsa da, hane reislerinin çoğu (ortalama yaş 42) bu fırsattan büyük ölçüde yoksun bırakılmış bir kuşağa aittir (IMF, 2010: 22).

Sağlık hizmetlerine erişimdeki kolaylık, nüfusun sağlık tesislerine olan ortalama uzaklığı ile de ölçülebilmektedir. Çad Hane Halkı ve Kayıt Dışı Sektör Tüketim Araştırması (ECOSIT) verilerine göre, Çad halkının bir sağlık tesisine ulaşmak için ortalama 14 km yol kat etmesi gerekmektedir. Hükümet, ekonomik ve sosyal hedefleri arasında önceliği yoksulluğun azaltılmasına vermiştir. Eğitim, hane reisinin eğitim düzeyi ve hanenin gelir-giderleri arasındaki yakın ilişki yoksulluğun azaltılmasında kilit bir rol oynamaktadır (IMF, 2010: 23).

GSYİH, işsizlik oranı ve eğitim düzeyinin düşük olması, sağlık hizmetlerinin yeterli olmaması gibi birçok faktör bireylerin refahının düşük olmasına neden olmaktadır.

3.2.2.4. Orta Afrika Cumhuriyeti

Yoksulluk oranlarının genellikle yüksek olduğu Afrika'da yoksulluğun nedenleri ve kapsamı ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Eğitime yönelik olumsuz yaklaşımlar, yüksek işsizlik oranları, verimli topraklara erişimin sınırlı olması, yetersiz sermaye veya finansal hizmetler, kadınların işgücüne katılımının önemsenmemesi, sağlık imkânlarının kötü olması, kentleşme, cinsiyet eşitsizliği, iç karışıklıktan kaynaklanan güvensizlik ve kıtadaki silahlı çatışmalar gibi çeşitli faktörler bu bölgedeki yüksek yoksulluk düzeyini etkilemektedir. Aileler eğitim ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için okulu terk oranları yüksektir (Bekun ve Akadiri, 2019: 3).

Dünyada en yoksul ülkelerden biri olan Orta Afrika Cumhuriyeti 4,92 milyon nüfuslu bir ülkedir. İGE sıralamasında en az gelişmiş ülkeler kategorisinde yer almaktadır. Dünya Bankası tarafından en son verinin yer aldığı 2008 yılına göre ülkedeki yoksulluk oranı 61.9’dur (World Bank, 2022).

3.2.2.5. Nijer

Nijer dünyadaki en yoksul ülkelerden biridir. Nüfusu 25,13 milyon olan bu ülkenin son verinin yer aldığı 2018 yılına göre yoksulluk oranı 50.6’dır (World Bank, 2022).

Nijer’de eğitim ücretsizdir ancak köyler merkeze uzak olduğu için okula erişim sorunu, gelenekler sebebiyle ailelerin izin vermemesi, dini inançlar, erken evlilik, tarım sektöründe çocukların çalıştırılması, yoksulluk gibi sebepler çocukların okula gitmemesine neden olabilmektedir (Mahamadou, 2017: 42).

Nijer’de, kadınlar sınırlı seviyede sağlık hizmetlerine erişmekte ve var olan hizmetlerden yararlanmaktadır. Bu durum Nijer gibi az gelişmiş ülkelerin, kadının toplumdaki yerinin, yasal ve politik hakları bakımından yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Teorik olarak kadın ve erkek yasalarda eşit olsa bile, farklılık kendini uygulamalarda göstermektedir. Bu ülkelerde, kadınlar evde kalmakta, evdeki çocuklara, eşlerine ve yaşlılara bakmakla yükümlü olarak görülmektedir. Nijer’de kız çocukları, özellikle de kırsal alanda yaşayanlar, eğitimsizlik, erken yaşta evlilik ve yoksulluk gibi nedenlerle genç yaşlarda yaşamlarını kaybedebilmekte ya da bazı hastalıklara yakalanabilmektedirler (Mahamadou, 2017: 43).

3.3. Türkiye’nin İnsani Gelişme Endeksi Verileri

İnsani gelişme endeksi üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama, bir ülkenin yaşam beklentisi, okuryazarlık ve kişi başına düşen reel GSYİH olmak üzere üç temel değişkenin her birinde ortaya çıkan yoksunluğun bir ölçüsünü tanımlamaktadır. Gerçek değerler verildiğinde üç değişkenin her biri için maksimum ve minimum bir değer belirlenmektedir. Yoksunluk ölçüsü, bir ülkeyi 0 ile 1 aralığına yerleştirmektedir. İkinci aşamada ortalama bir yoksunluk göstergesi belirlenmektedir. Üçüncü aşamada ise insani gelişme endeksini bir eksi ortalama yoksunluk endeksi (1- Ortalama Yoksulluk Endeksi) ölçmektir. Bu formüle aşağıdaki tabloda yer alan X ülkesi verileri üzerinden şu şekilde örnek verilebilir (UNDP, 1990: 109):

Tablo 10: İGE Hesaplama Örneği

Maksimum yaşam beklentisi	78.4
Minimum yaşam beklentisi	41.8
Maksimum yetişkin okuryazarlık oranı	100.0
Minimum yetişkin okuryazarlık oranı	12.3
Kişi başına maksimum reel GSYİH	3.68
Kişi başına minimum reel GSYİH	2.34
X ülkesinin yaşam beklentisi	59.4
X ülkesinin yetişkin okuryazarlık oranı	60.0
X ülkesinin kişi başına reel GSYİH	2.90
X ülkesinin yaşam beklentisi yoksunluğu	$(78.4 - 59.4) / (78.4 - 41.8) = 0.519$ (1. Aşama)
X ülkesinin okuryazarlık yoksunluğu	$(100.0 - 60.0) / (100.0 - 12.3) = 0.456$
X ülkesinin GSYİH yoksunluğu	$(3.68 - 2.90) / (3.68 - 2.34) = 0.582$
X ülkesinin ortalama yoksunluğu	$(0.519 + 0.456 + 0.582) / 3 = 0.519$ (2. Aşama)
X ülkesinin İnsani Gelişme Endeksi (İGE)	$1 - 0.519 = 0.481$ (3. Aşama)

Kaynak: UNDP, 1990

2010 yılı İnsani Gelişme Raporu'nda bazı bileşen göstergelerinde yapılan değişiklikler sonucu 1990 ve 2010 yılları arasındaki İGE değerleri güncellenmiştir. Tablo 11'de, 1990 ve 2010 yılları arasında beşer yıllık sürelerle Türkiye'nin İGE değerlerini göstermektedir.

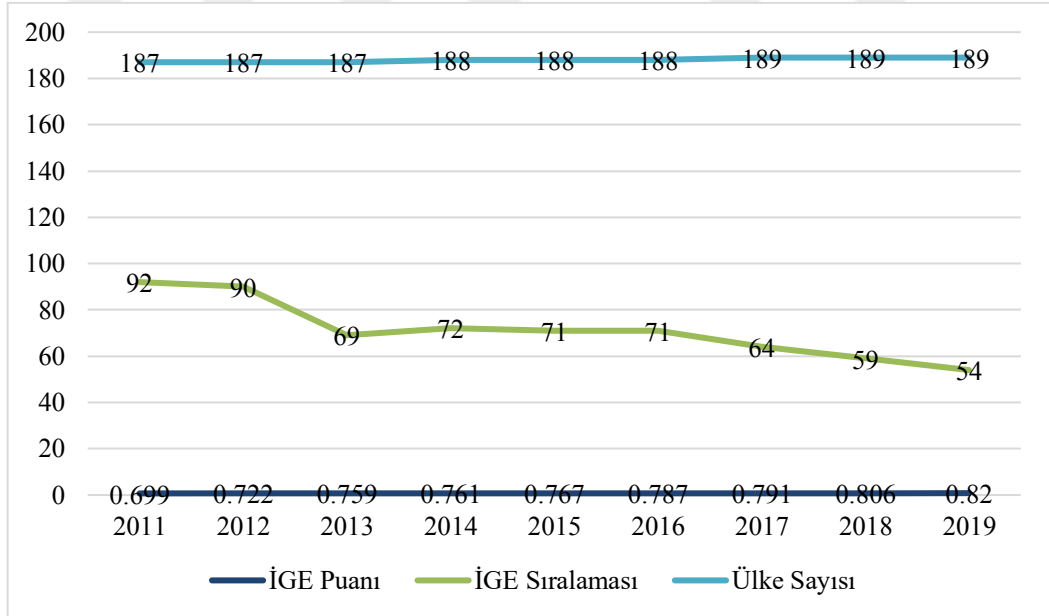
Tablo 11: 2010 Yılı İGR’de Güncellenmiş İGE Puanları

	İGE Puanı
1990	0,552
1995	0,583
2000	0,629
2005	0,656
2010	0,679

Kaynak: UNDP, 2010

1990 yılında İGE puanı 0,552 olan Türkiye’nin 1990-2010 yılları arasındaki İGE değeri giderek artış göstermiştir. Tabloya göre, 2010 yılında Türkiye’nin İGE değeri 0,679’dur. Bu değere göre Türkiye yüksek insani gelişme kategorisinde ve 169 ülke içerisinde 83. sırada yer almaktadır (UNDP, 2010). Aşağıdaki grafikte ise Türkiye’nin 2011 ile 2021 yılları arasındaki insani gelişme endeksi verileri bulunmaktadır.

Grafik 31: Türkiye: İGE Puanı, Sıralaması ve Ülke Sayısı, 2011-2019

Kaynak: UNDP tarafından yayınlanan İGR’lerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Grafığe göre, Türkiye’nin 2011’de İGE puanı 0,699’dur. Bu değere göre Türkiye 187 ülke arasında 92. sırada ve yüksek insani gelişme kategorisinde yer almıştır. Türkiye’nin 2012’deki İGE değeri ise 0,722 olmuştur. Yine bu değere göre Türkiye yüksek insani

gelişme kategorisinde yer almaktadır. Bir önceki yılın ülke sayısı ile 2012'deki ülke sayısı aynıdır. 2012'deki verilere göre 2011 yılında Türkiye 187 ülke arasında 90. olmuştur.

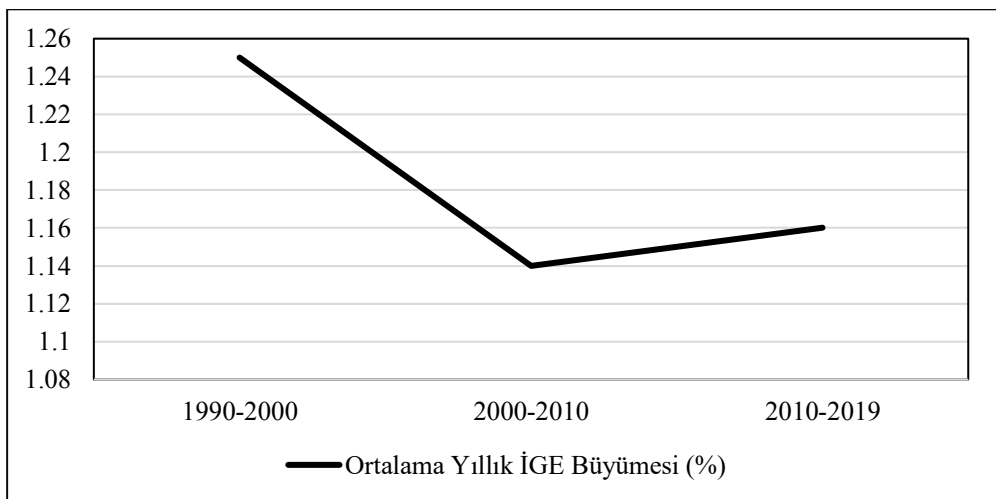
2013 yılında ise İGE değeri 0,759'a yükselmiştir. Ülke sayısının aynı olduğu 2011 ve 2012 yıllarına göre sıralaması önemli ölçüde artmış ve 69. sırada yer almıştır. Türkiye'nin 2014 yılındaki İGE değeri 0,761 olmuştur. Türkiye, bu değerle yüksek insani gelişme kategorisinde yer almaya devam etmiş ve 188 ülke arasında 72. olmuştur.

Türkiye'nin 2015 yılındaki İGE değeri 0,767'ye yükselmiş ve bu değerle Türkiye, yüksek insani gelişme kategorisinde yer almış ve 188 ülke arasında 71. sırada yer almıştır. 2017 yılındaki İGE değeri 0,791'e yükselen Türkiye yine yüksek insani gelişme kategorisinde yer almış ve 189 ülke içerisinde 64. olmuştur. 2018 yılında ise 0,806 İGE değeri ile çok yüksek insani gelişme kategorisine yükselen Türkiye 189 ülke arasında 59. sırada bulunmaktadır. Çok yüksek insani gelişme kategorisinde ilk kez 2018 yılında yer almıştır.

2019 yılında ülke sayısı 2017 ve 2018 yılları ile aynıdır. 2020 İnsani Gelişme Raporu'na göre 2019 yılı İGE puanı 0,820 olmuş ve 189 ülke içerisinde Türkiye sıralamada 54'üncü sırada yer almıştır. Türkiye yıllar itibarıyla bu endeks sıralamasında yükselme göstermiştir.

Grafik 32 ise Türkiye'nin 1990 ve 2019 yılları arasındaki ortalama yıllık İGE büyümesini yüzde olarak üç kategoriye ayrılmış şekilde vermektedir.

Grafik 32: Türkiye'nin Ortalama Yıllık İGE Büyümesi (%)

Kaynak: <https://hdr.undp.org> (E.T. 02.07.2022)

Grafiğe bakıldığında, 1990-2000 yılları arasında Türkiye'nin ortalama yıllık İGE büyümesi % 1,24, 2000-2010 yıllarında ise %1,14, 2010-2019 yıllarında ise %1,16'dır.

2000 yılından sonraki on yıllık dönemde yıllık İGE büyümesi düşüşe geçmiş, 2010 yılından itibaren on yıllık süreçte yükselmeye başlamıştır.

1990 yılından bu yana İGE değerlerine bakıldığında Türkiye'nin önemli bir ilerleme kaydettiği görülmektedir. İGE değerini yükseltebilmek ve İGE'nin önemli göstergeleri arasında yer alan eğitim ve sağlık gibi alanlarda da gelişme gösterebilmek gerekmektedir. Yalnızca gelire odaklanmak yeterli olmamaktadır.

3.4. Türkiye’de Yoksulluğun Durumu

Bu bölümde Türkiye’deki yoksulluk durumu 2010 ve 2022 yılları arasındaki TÜİK verileri kullanılarak kapasite yaklaşımı çerçevesinde açıklanacaktır.

Önceki bölümlerde belirtildiği üzere, gelir temelli yaklaşımlar yoksulluğu belirli bir sınırın altında gelire sahip olunması şeklinde tanımlarken, Amartya Sen ise yoksulluğu belirli kapasitelerden yoksunluk olarak tanımlamıştır. Tablo 12’de Türkiye’nin 2010-2021 yılları arasındaki eşdeğer hane halkı kullanılabilir gelirleri kullanılarak (eşdeğer hane halkı kullanılabilir medyan gelirin % 50’sine göre) hesaplanan yoksul sayıları, yoksulluk oranı ve yoksulluk açığına dair TÜİK verileri yer almaktadır.

Tablo 12: Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Hesaplanan Yoksul Sayıları, Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Açığı, 2010-2021

Yıllar	Yoksulluk Sınırı (TL)	Yoksul Sayısı (Bin Kişi)	Yoksulluk Oranı (%)	Yoksulluk Açığı (*)
2010	3714	12 025	16,9	26,6
2011	4069	11 670	16,1	26,3
2012	4515	11 998	16,3	26,9
2013	5007	11 137	15,0	26,0
2014	5554	11 332	15,0	24,4
2015	6246	11 219	14,7	25,3
2016	7116	11 026	14,3	24,3
2017	7944	10 622	13,5	22,6
2018	8892	11 091	13,9	23,7
2019	10 793	11 641	14,4	24,1
2020	12 394	12 267	15,0	25,9
2021	14 034	11 936	14,4	25,0

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/> (E.T. 04.07.2022)

Tabloya göre, yoksulluk sınırı 2021 yılında 14.034 ile en yüksek düzeyde, 2010 yılında ise 3.714 ile en düşük seviyededir. Yoksul sayısı 2017 yılında 10.622 ile en düşük seviyedeysen 2020 yılında 12.267 ile en yüksek sayıdadır. Yoksulluk oranı 2010 yılında 16,9 ile en yüksek, 2017 yılında 13,5 ile en düşük orandadır. Tablo incelendiğinde 2010 yılından 2017 yılına kadar yoksulluk oranında düşüş görülse de son yıllarda düşük oranda da olsa artış gözlenmektedir. Yoksulluk açığı ise yoksulluğun derecesi hakkında bilgi vermektedir. Bu açık 100'e yaklaşırsa yoksulluk riski derecesi çok fazla, 100'den uzaklaşırsa yoksulluk riski derecesi daha az olduğu anlamına gelmektedir. Yoksulluk açığı 2012 yılında 26,9 oranı ile en yüksek, 2017 yılında 22,6 oranı ile en düşük olarak görülmüştür.

TÜİK tarafından Mayıs 2022'de yayınlanan Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırmasına göre 2021 yılı göreceli yoksulluk oranı %14,4 olarak belirlenmiştir. Aynı araştırmada yayınlanan maddi yoksunluk oranı ise %27,2 olarak belirlenmiştir. Maddi yoksunluk,

finansal anlamda sıkıntıda olma durumu olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda belirlenen dokuz maddeden en az dördüne olumsuz olarak cevap verenlerin oranı maddi yoksunluk oranını oluşturmaktadır. Bu maddeler; çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon ve otomobile sahip olma, ekonomik olarak beklenmedik harcamaları yapabilme, evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayabilme, kira, konut kredisi ve faizli borçları ödeyebilme, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek yiyebilme ve evin ısınma ihtiyacını karşılayabilmedir (TÜİK, 2022). Bu maddeler çerçevesinde değerlendirildiğinde görece yoksulluk ve maddi yoksunluk arasında önemli bir fark oluşmaktadır. Maddi yoksunluk tanımına göre yoksul sayısı görece yoksulluk ile karşılaştırıldığında daha yüksek çıkmaktadır.

TÜRK-İŞ, çalışanların geçim şartlarını her ay düzenli olarak yaptığı açlık ve yoksulluk sınırı araştırmasıyla ortaya koymaktadır (TÜRK-İŞ, 2022). Tablo 13’de TÜRK-İŞ’in yaptığı araştırma sonuçlarına göre açlık ve yoksulluk sınırları yer almaktadır.

Tablo 13: TÜRK-İŞ Verilerine Göre 2010-2021 Açlık ve Yoksulluk Sınırları

	Açlık Sınırı (TL)	Yoksulluk Sınırı (TL)
2010	867,80	2826,70
2011	940,39	3063,17
2012	985	3208,48
2013	1065	3470
2014	1232	4014
2015	1385	4512
2016	1432	4665
2017	1608	5238
2018	1942	6323
2019	2163	7045
2020	2590	8436
2021	4013	13073

Kaynak: <https://www.turkis.org.tr> (E.T. 04.07.2022)

TÜRK-İŞ’in ilgili yıllarda yaptığı araştırmalara göre açlık sınırı 2010 yılında 868 TL ile en düşük, 2021 yılında ise 4.013 TL ile en yüksek seviyededir. Yine yoksulluk

sınırlarına bakıldığında 2010 yılı 2.827 TL ile en düşük, 2021 yılı 13.073 TL ile en yüksek olduğu yıldır. Tabloya göre, açlık ve yoksulluk sınırlarında her yıl artış olmuştur. Ancak 2021 yılına bakıldığında önceki yıllara göre önemli derecede artış görülmektedir.

Tablo 14’de, TÜRK-İŞ tarafından yapılan araştırmaya göre 2022 yılına ait açlık ve yoksulluk sınırları verilmektedir.

Tablo 14: TÜRK-İŞ 2022 Açlık ve Yoksulluk Sınırları

	Açlık Sınırı	Yoksulluk Sınırı
Ocak	4.249,95 TL	13.843,50 TL
Şubat	4.552,56 TL	15.139,90 TL
Mart	4.928,08 TL	16.052,40 TL
Nisan	5.323,64 TL	17.340,47 TL
Mayıs	6.017,85 TL	19.602,14 TL
Haziran	6.391,17 TL	20.818,14 TL
Temmuz	6.839,64 TL	22.278,98 TL
Ağustos	6.889,76 TL	22.442,20 TL
Eylül	7.245,18 TL	23.599,93 TL
Ekim	7.425,23 TL	24.186,42 TL
Kasım	7.786,85 TL	25.364,35 TL
Aralık	8.130,56 TL	26.483,93 TL

Kaynak: <https://www.turkis.org.tr> (E.T. 25.12.2022)

Araştırma sonucuna göre, dört kişilik bir ailenin sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenebilmek için yapması gereken aylık gıda harcaması tutarı (açlık sınırı) 8.130,56 TL’ye, gıda harcaması ile birlikte giyim, konut, ulaşım, eğitim, sağlık vb. ihtiyaçlar için

yapılması zorunlu diğer aylık harcamalarının toplam tutarı (yoksulluk sınırı) 26.483,93 TL'ye yükselmiştir.

Tabloya bakıldığında, asgari ücretin 5.500 TL olduğu Aralık 2022 dönemi itibariyle dört kişilik bir ailede yalnızca bir kişinin çalıştığı düşünüldüğünde, hane halkının TÜRK-İŞ'in yine aynı dönem için belirlenen açlık sınırı 8.130 TL'nin altında gelire sahip olduğunu görülmektedir. Aileden iki kişinin çalışması ile aylık gelirin 11.000 TL olması aynı dönem için 26.485 TL olan yoksulluk sınırını aşamamaktadır. Bu hane halkının ekonomik olarak yetersiz olmasına ve birçok faaliyetten yararlanamamasına neden olmaktadır. Örneğin aileler artan kiralar nedeniyle daha ucuz ev kiralayabilecekleri bölgelere göç etmekte bu ise toplumsal faaliyetler, eğitim, sağlık gibi yararlanabilecekleri birçok alana ulaşamamalarına neden olmaktadır.

Tablo 15'de, 2010-2021 yıllarına ait eğitim durumuna göre göreceli yoksul sayıları ve yoksulluk oranları verilmiştir.

Tablo 15: Eğitim Durumuna Göre Göreli Yoksul Sayıları ve Yoksulluk Oranları

Yıllar	Yoksul Sayısı (Bin Kişi)						Yoksulluk Oranı (%)					
	Yoksulluk riski	Okur-yazar olmayan	Bir okul bitirmeyen	Lise altı eğitimi	Lise ve dengi okul	Yükseköğretim	Yoksulluk riski	Okur-yazar olmayan	Bir okul bitirmeyen	Lise altı eğitim	Lise ve dengi okul	Yükseköğretim
2010	%50	1733	1085	4055	424	50	%50	28,8	27,5	14,3	4,5	1,0
	%60	2359	1471	5933	731	86	%60	39,3	37,3	20,9	7,8	1,8
2011	%50	1708	1072	3789	552	55	%50	28,9	27,0	13,1	5,8	1,1
	%60	2265	1420	5792	844	103	%60	38,4	35,8	20,0	8,9	2,0
2012	%50	1800	1044	3948	566	66	%50	30,1	26,1	13,5	5,9	1,1
	%60	2336	1355	5839	892	114	%60	39,1	33,8	20,0	9,3	1,9
2013	%50	1577	938	3696	537	115	%50	26,6	23,7	12,4	5,6	1,8
	%60	2222	1324	5952	881	175	%60	37,5	33,5	20,0	9,1	2,7
2014	%50	1667	1043	3731	553	90	%50	27,7	25,1	12,5	5,7	1,3
	%60	2297	1418	5861	910	153	%60	38,1	34,2	19,6	9,3	2,2
2015	%50	1637	957	3808	576	129	%50	27,2	23,7	12,8	5,6	1,6
	%60	2189	1375	6039	1038	213	%60	36,3	34,1	20,3	10,2	2,7
2016	%50	1523	929	3734	642	150	%50	26,2	24,1	12,5	6,2	1,7
	%60	2053	1290	5872	1079	274	%60	35,3	33,5	19,6	10,4	3,2
2017	%50	1451	843	3566	599	139	%50	25,4	21,7	11,7	5,5	1,5
	%60	2005	1200	5632	1036	296	%60	35,1	30,9	18,5	9,6	3,3
2018	%50	1529	906	3708	639	207	%50	27,5	23,6	12,1	5,8	2,2
	%60	2016	1275	6057	1143	351	%60	36,2	33,2	19,8	10,3	3,7
2019	%50	1405	840	4114	791	251	%50	26,1	22,4	13,4	6,9	2,5
	%60	1895	1230	6296	1361	422	%60	35,2	32,8	20,4	11,9	4,2
2020	%50	1386	928	4296	1042	336	%50	26,7	25,7	14,0	8,3	3,2
	%60	1861	1289	6486	1621	538	%60	35,8	35,7	21,2	12,9	5,1
2021	%50	1203	860	4178	1005	292	%50	24,1	24,4	13,8	7,5	2,5
	%60	1727	1202	6310	1684	528	%60	34,6	34,1	20,9	12,6	4,5

Kaynak: <https://www.tuik.gov.tr/> (E.T.04.07.2022)

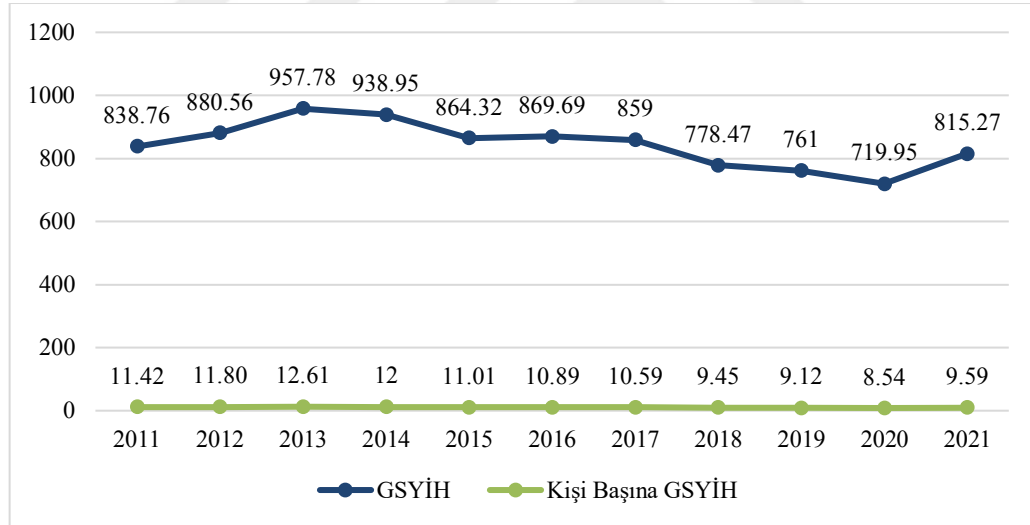
Tabloya bakıldığında, yoksulluk oranının okur-yazar olmayan ve bir okul bitirmeyen grupta daha yüksek olduğu, lise ve dengi okul bitiren kişilerin yoksulluk oranının bu iki gruba oranla daha az olduğu görülmektedir. Yükseköğretim mezunu bireylerin ise yoksulluk oranı en az olan grup olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar nitelikli eğitimin yoksulluğun azaltılmasında ve gelir dağılımının düzeltilmesinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

3.5. Kapasite Yaklaşımı Bağlamında Türkiye’de Yoksulluk

Türkiye, 2021 verilerine göre 85 milyon nüfuslu bir ülkedir (World Bank, 2022). İnsani gelişme endeksi sıralamasında 54. sırada yer alan Türkiye çok yüksek gelişmişlik kategorisinde yer alan ülkeler arasındadır. Bu kategoride yer almasına rağmen aşağıda yer alan veriler incelendiğinde bazı uyumsuzluklar görülmektedir.

Öncelikle gelir alanına bakmak gerekirse, aşağıdaki grafikte Türkiye’nin 2011-2021 yılları arasında GSYİH’si ve kişi başına düşen GSYİH’si yer almaktadır.

Grafik 33: Türkiye: GSYİH, 2011-2021

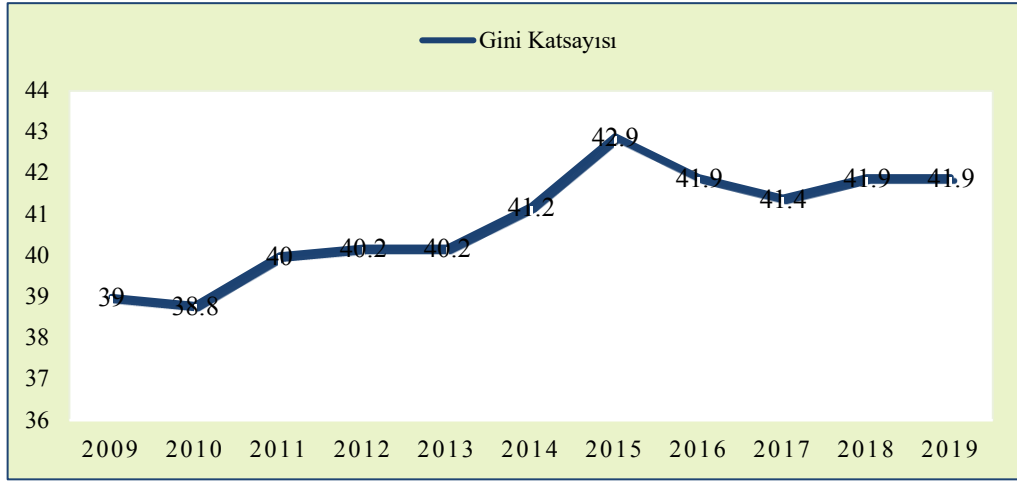

Kaynak: World Bank, 2022.

2011 yılı Dünya Bankası verilerine göre, Türkiye’nin GSYİH’si 838.76 ABD dolarıdır. 2013 yılında 957.78 ABD dolarına ulaşmış olsa da 2021’de 815.27 ABD doları ile düşüş yaşamıştır. Türkiye’nin kişi başına GSYİH’si 2011 yılında 11.420 ABD doları iken 2021 yılında 9.586 ABD dolarına düşmüştür. 2013 yılında en üst seviyede yken yıllar itibarıyla düşüş göstermiştir.

Aşağıdaki grafikte ise gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren gini katsayısı verileri yer almaktadır.

Grafik 34: Türkiye'nin Gini Katsayısı, 2009-2019

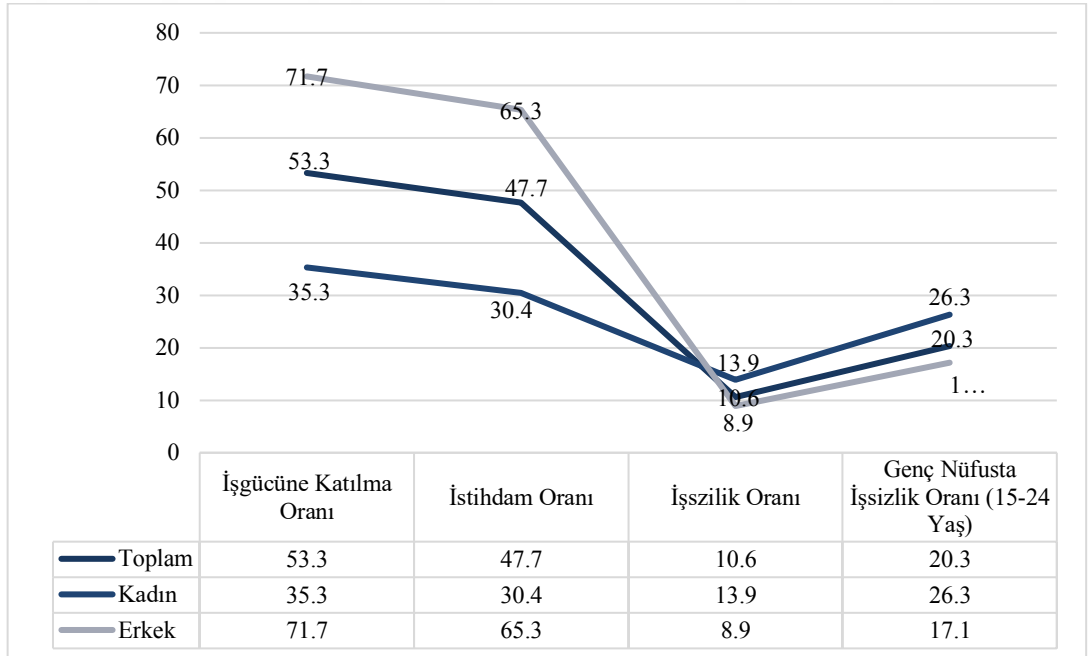

Kaynak: World Bank, 2022

Türkiye'nin 2009 yılı gini katsayısı 0,39'dur. 2011 yılında 0,38'e düşmüş ancak 2011 yılından itibaren bu katsayı sıfırdan uzaklaşmıştır. 2019 yılları gini katsayısı 0,41 olmuştur. Gelir dağılımında eşitsizliği ölçen bu katsayının yüksek olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki grafikte TÜİK tarafından yayınlanan 2022 yılına ait ikinci çeyrek temel işgücü göstergeleri yer almaktadır (TÜİK, 2022).

Grafik 35: Türkiye'nin İşgücü Verileri

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/> (E.T.28.07.2022)

Grafik 35'e göre, 2022 yılının Nisan-Haziran aylarına ait işgücüne katılma oranı toplamda %53,3, kadınlar için %35,3, erkekler için ise %71,7'dir. Erkeklerin kadınlara göre işgücüne katılım oranının daha yüksek olduğu görülmektedir.

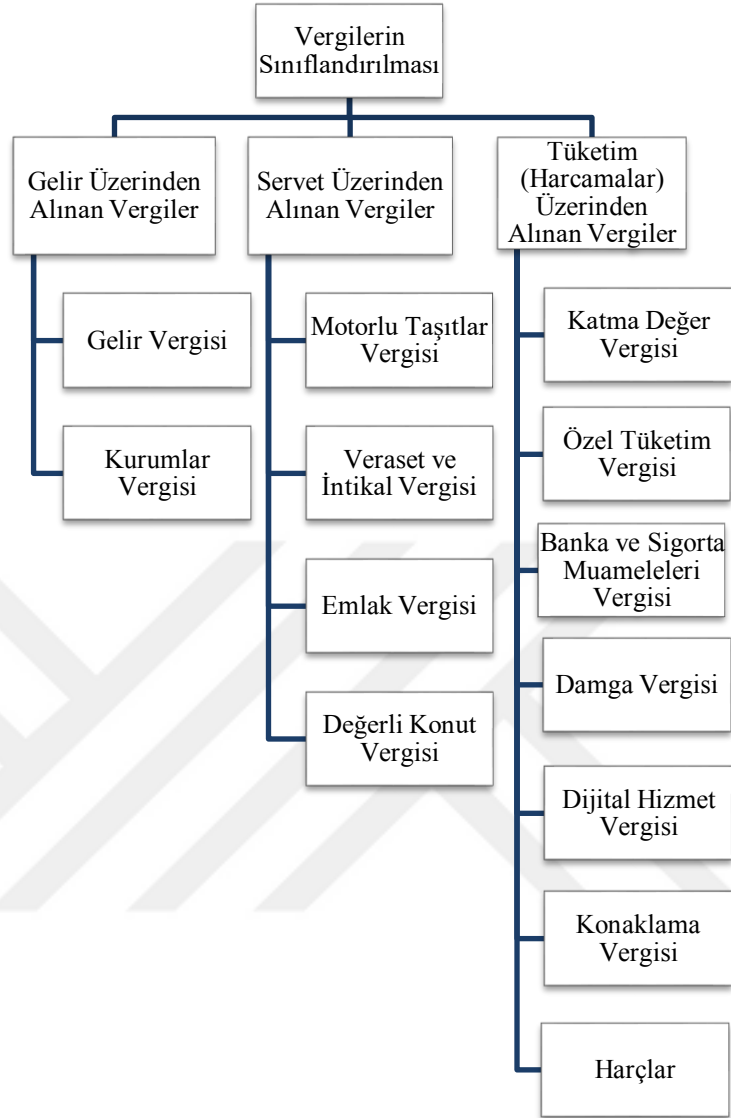
İstihdam oranı ise %47,7 olarak belirlenmiştir. Önceki yıllara göre bu oranda düşüş görülmektedir. Yine kadınların istihdam oranı erkeklerin oranına göre düşük kalmaktadır. İşsizlik oranlarına bakıldığında, toplamda bu oran %10,6, kadınlar için %13,9, erkekler için ise %8,9'dur. Genç nüfustaki işsizlik oranına bakıldığında ise, toplamda bu oran %20,3, kadınlarda %26,3, erkeklerde ise %17,1'dir. Bu oranlara göre, kadınların işsizlik oranının erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

İnsana yakışır bir iş ve ekonomik büyümeyi sağlamak, istikrarlı, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyüme, tam ve üretken istihdam ve tüm bireyler için insana yakışır işlerin desteklenmesi Sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında yer almaktadır. Düzenli ve iyi bir ücret veren sistem yoksulluğun azaltılmasında etkili olmaktadır. Dünyada yoksulluk sınırı altında yaşayan kişi sayısının arttığı göz önüne alınırsa yoksulluğun önlenmesi konusunda yeni istihdam alanları oluşturmak ve hâlihazırda çalışan kişilerin çalışma koşullarını iyileştirmek önemlidir (UNDP, 2022). Türkiye'de önceki konularda da yer verildiği gibi işsizlik sorununun giderek artması yoksulluğun artmasını da doğru orantılı olarak etkilemektedir.

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden bir diğeri olan eşitsizliklerin azaltılması, hem ülkeler arasında hem de ülkeler içerisinde yaşanan eşitsizliklerin azaltılmasını kapsamaktadır._Yıllardır devam eden cinsiyet, gelir, engellilik, yaş, cinsel tercih, dini inançlar, ırk gibi nedenler insanlar arasında eşitsizlikler oluşturmaktadır. Eşitsizlikler suç oranlarının, hastalıkların, çevre tahriplerinin artmasına neden olabilmektedir (UNDP, 2022). İGE sıralamasında çok yüksek gelişmişlik gösteren Norveç, İrlanda gibi ülkelere bakıldığında eşitsizliğin bu ülkelerde az olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise eşitsizlikler giderek artmaktadır. Bu durum yoksulluk sorununun da artmasına neden olmaktadır.

Türkiye'de vergilendirme sistemine bakıldığında, aşağıda yer alan grafikte vergiler ne üzerinden alındığına göre sınıflandırılmaktadır.

Grafik 36: Türkiye: Vergilerin Sınıflandırılması

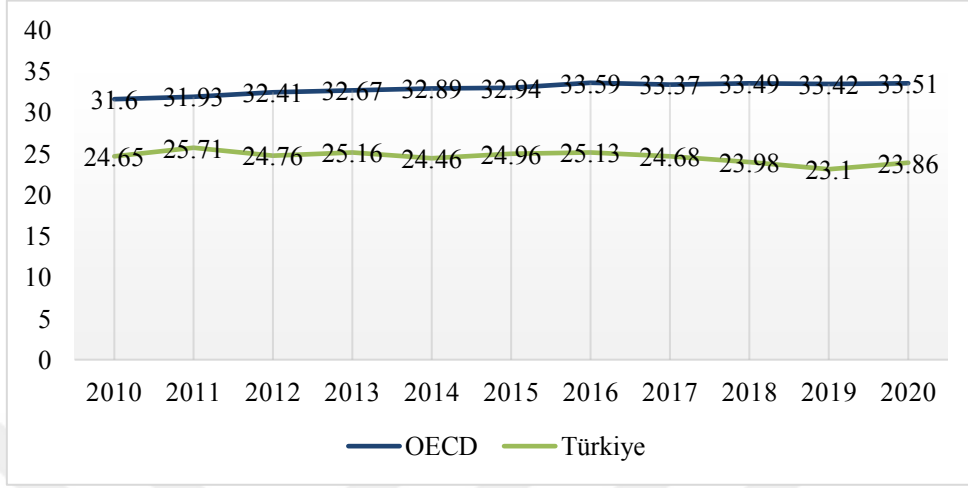
Kaynak: (Gencel, 2005: 152), (Gürdal, vd. 2016: 35).²

Vergiler gelir, servet ve tüketim üzerinden alınan vergiler olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi gelir üzerinden alınan vergileri, Motorlu Taşıtlar Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi, Emlak Vergisi ve Değerli Konut Vergisi servet üzerinden alınan vergileri, Katma Değer Vergisi (KDV), Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi (BSMV), Damga Vergisi, Dijital Hizmet Vergisi ve Harçlar ise tüketim üzerinden alınan vergileri oluşturmaktadır (Gencel, 2005: 152).

² Tablo üzerinde güncelleme yapılmıştır.

Grafik 37’de ise OECD ve Türkiye’nin 2010-2020 yılları arasındaki vergi gelirlerinin GSYİH’deki payı yüzde olarak verilmektedir.

Grafik 37: Vergilerin GSYİH İçerisindeki Payı (%): OECD ve Türkiye, 2010-2020

Kaynak: OECD, 2022

Vergi gelirlerinin GSYİH’deki payına bakıldığında, 2010 yılında %24.65 iken 2020 yılında %23.86’ya düşmüştür. OECD’ye göre ise bu oran 2010 yılında %31.6 iken 2020 yılında %33.51’e yükselmiştir. Grafiğe göre, Türkiye ile OECD karşılaştırıldığında, Türkiye’nin OECD ortalamasının altında kaldığı görülmektedir.

Vergi gelirleri içerisinde vergi türlerinin payının ne kadar olduğu ülkenin refahının değerlendirilmesinde önemlidir. Ekonomik faaliyetler bakımından bir sınıflandırma yapıldığında, gelir ve servet üzerinden alınan vergiler doğrudan vergileri; harcamalar üzerinden alınan vergiler ise dolaylı vergileri oluşturmaktadır (Kılıçaslan ve Yavan, 2017: 35). Vergi sistemi, nüfus içindeki farklı grupların yaşam standardını farklı şekillerde etkilemektedir. Bu nedenle doğrudan ve dolaylı vergilerin yaşam standardı üzerindeki etkileri kamu ekonomisinde önemli bir konudur (Aasness vd., 2002: 4).

Tablo 16: Türkiye: Alınan Vergilerin GSYİH ve Toplam Vergiler İçindeki Payı

	Alınan Vergilerin GSYİH İçindeki Payı				Alınan Vergilerin Toplam Vergiler İçindeki Payı			
	2010	2018	2019	2020	2010	2018	2019	2020
Gelir ve Kar Üzerinden Alınan Vergiler	5,3	5,8	5,6	5,2	21,3	24,1	24,2	21,9
Servet Üzerinden Alınan Vergiler	1,0	1,0	1,0	1,1	4,1	4,3	4,2	4,4
Mal ve Hizmetler Üzerinden Alınan Vergiler	11,8	9,7	9,0	10,2	47,4	40,5	39,0	43,0
Diğer Vergiler	-	-	0,3	0,2	-	-	-	1,0

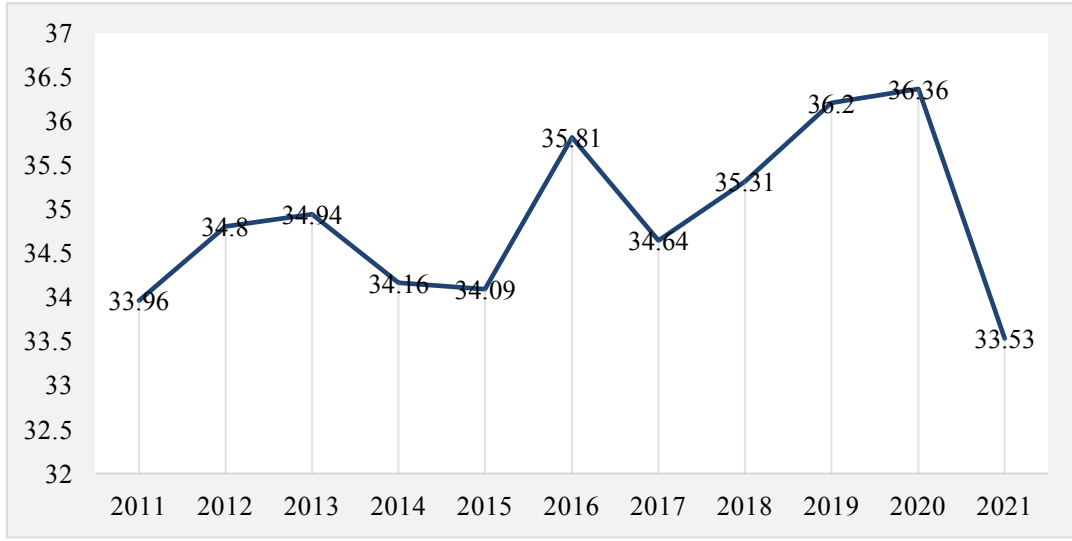
Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tabloya göre, 2020 yılı için, gelir ve kar alınan vergiler GSYİH'nin %5,2'sini, servet üzerinden alınan vergiler %1,1'ini, mal ve hizmet üzerinden alınan vergiler %10,2'sini, diğer vergiler ise % 0,3'ünü oluşturmaktadır. Aynı yıl için alınan vergilerin toplam vergiler içindeki payına bakıldığında, gelir ve kar üzerinden alınan vergiler %21,9'unu, servet üzerinden alınan vergiler %4,4'ünü, mal ve hizmetler üzerinden alınan vergiler %43,0'ını, diğer vergiler ise %1,0'mı oluşturmaktadır. Türkiye'de vergi gelirleri dağılımına bakıldığında en yüksek payın dolaylı vergilere ait olduğu görülmektedir. Bu bağlamda dolaylı vergilerin yüksek olması refahı olumsuz etkilemektedir.

Ekonomik büyüklüğüne bakıldığında Türkiye'nin gelişmiş ülke standartlarına göre toplam vergi kapasitesi düşüktür ancak dolaylı vergi oranları bu ülkelere göre yüksektir. Bu oranın yüksek olması refahın azalmasına neden olmaktadır (Soydal ve Yılmaz, 2009: 297). Kapasite yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde refahın artmasında dolaylı vergilerin azaltılması etkili bir faktördür.

Harcama alanına bakıldığında, aşağıdaki grafikte 2011-2021 yılları arasında Türkiye'nin genel devlet toplam harcamalarının GSYİH'ye oranı yer almaktadır.

Grafik 38: Türkiye: Toplam Harcamaların GSYİH'ye Oranı, 2011-2021

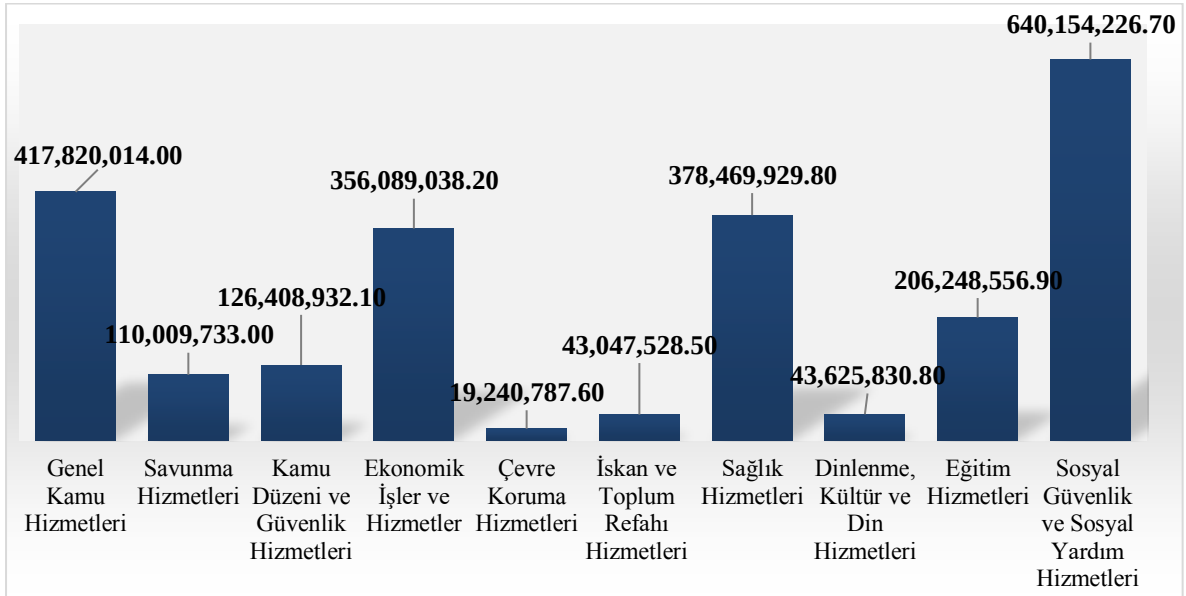

Kaynak: <https://www.sbb.gov.tr/> (E.T. 16.09.2022)

Grafiğe göre, toplam harcamaların GSYİH'ye oranı 2011 yılında %33,96 iken 2021 yılında %33,53'e düşmüştür. Bu dönemde bazı yıllarda artış göstermiş bazı yıllarda ise azalmıştır.

Aşağıdaki grafikte ise çeşitli hizmetlere yönelik sınıflandırılan harcamalara ait 2021 yılı verilerine yer verilmiştir.

Grafik 39: Genel Yönetim Harcamalarının Fonksiyonel Sınıflandırılması (Bin TL)

Kaynak: <https://muhasibat.hmb.gov.tr> (E.T. 18.01.2023)

Grafiğe göre, en fazla harcama yapılan alanlar arasında sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri, genel kamu hizmetleri, ekonomik işler ve hizmetler, eğitim hizmetleri ve sağlık hizmetleri yer almaktadır.

Kapasite yaklaşımına göre, eğitim ve sağlık alanlarındaki gelişim bireylerin kapasiteleri ve refahlarını olumlu anlamda etkilemektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde eğitime yönelik hedefler; nitelikli eğitimi sağlamak, kaliteli eğitime erişebilmek, eğitim için eşit fırsatlara sahip olabilmek ve mesleki eğitim ve yaşam boyu öğrenmeye odaklanmaktadır. Eşit fırsatlara ve yaşam boyu öğrenme olanaklarına dayalı kapsayıcı ve kaliteli eğitime erişimin sağlanması yoksulluğun azaltılması, nitelikli istihdam ve ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi dâhil tüm sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde en önemli politikalardan biridir.

Türkiye ise son yıllarda eğitime erişimde ve öğretmenlerin niteliklerinin iyileştirilmesi yoluyla eğitimin kalitesinin artırılması konusunda önemli ilerleme göstermiştir. Eğitim sisteminde bireylerin kişilik ve yeteneklerini fırsat eşitliği yoluyla geliştirmeye yönelik bir dönüşüm programı uygulanmaktadır. Kaliteli eğitim için okullaşma oranları artırılmış, beşeri ve fiziki altyapı iyileştirilmiş, derslik başına düşen öğrenci sayısı azaltılmış, müfredat güncellenmiş, öğretmenlerin hizmet içi eğitimine özel önem verilmiş ve eğitimin her kademesine ayrılan kaynak artırılmıştır (UNDP, 2019: 64).

Erişim olanaklarının artması ile Türkiye’de ortalama eğitim süresi 7,6 yıla, beklenen eğitim süresi ise 17,7 yıla çıkmıştır. Yükseköğretime erişim de artmıştır (UNDP, 2019: 65). Eğitim göstergelerinin artış göstermesi ülkelerin İGE değerinin yükselmesinde etkili olmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde eğitime yönelik hedeflerin gerçekleşmesi aynı zamanda ülkelerin İGE değerinin de yükselmesini sağlayacaktır. Çok yüksek gelişmişlik kategorisinde yer alan ülkelerin eğitim seviyesinin yüksek ve kaliteli olması sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde belirlenen hedeflerin yerine getirilmesinin ülkelerin gelişiminde oynayacağı rolü destekler niteliktedir. Bu doğrultuda gerçekleşen hedefler bireylerin kapasitelerinin gelişmesini sağlamaktadır.

2018 yılında kurulan devlet ve vakıf üniversiteleri ile Türkiye’deki üniversite sayısı toplam 207’ye ulaşmış, yükseköğretimdeki öğrenci sayısı ise 8 milyonu aşmıştır. Böylece Türkiye, Avrupa’da yükseköğretimde en fazla öğrenciye sahip ikinci ülke olmuştur (UNDP, 2019: 65). Bu noktada üniversite sayısının artması eğitimin nitelikli olduğu

anlamına gelmemektedir. Eğitimdeki gelişim üniversite sayısından farklı göstergelerle ölçülmelidir.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan 2019-2023 Stratejik Planına göre 7 amaç bulunmaktadır. Bunlardan biri, “*Öğrencileri ilgi, yetenek ve kapasiteleri doğrultusunda hayata ve üst öğretime hazırlayan bir ortaöğretim sistemi ile toplumsal sorunlara çözüm getiren, ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasına katkı sunan öğrenciler yetiştirilecektir.*” olarak belirtilmektedir. Bu amaca göre dört hedef belirlenmiştir (MEB, 2019, s: 42);

“Hedef 4.1: Ortaöğretime katılım ve tamamlama oranları artırılacaktır.

Hedef 4.2: Ortaöğretim, değişen dünyanın gerektirdiği becerileri sağlayan ve değişimin aktörü olacak öğrenciler yetiştiren bir yapıya kavuşturulacaktır.

Hedef 4.3: Ülkemizin entelektüel sermayesini artırmak, medeniyet ve kalkınmaya destek vermek amacıyla fen ve sosyal bilimler liselerinin niteliği güçlendirilecektir.

Hedef 4.4: Örgün eğitim içinde imam hatip okullarının niteliği artırılacaktır.”

Örneğin, ilk hedefin gerçekleştirilebilmesi için yoksulluk oranının azaltılması önemlidir. Çünkü yoksulluk bireylerin eğitime devam edebilmesinin önünde büyük bir engeldir. Asgari ücretli bir ailenin mevcut ekonomik şartlarda çocukların eğitimine yönelik masrafları karşılaması çok zordur.

Bir diğer amaç ise “*Mesleki ve teknik eğitim ve hayat boyu öğrenme sistemleri toplumun ihtiyaçlarına ve iş gücü piyasası ile bilgi çağının gereklerine uygun biçimde düzenlenecektir.*” dir. Bu amaca yönelik hedefler ise (MEB, 2019: 42);

“Hedef 6.1: Mesleki ve teknik eğitime atfedilen değer ve erişim imkânları artırılacaktır.

Hedef 6.2: Mesleki ve teknik eğitimde yeni nesil öğretim programları geliştirilecek, beşeri ve fiziki altyapı iyileştirilecektir.

Hedef 6.3: Mesleki ve teknik eğitim-istihdam-üretim ilişkisi güçlendirilecektir.

Hedef 6.4: Bireylerin iş ve yaşam kalitelerini yükseltmek amacıyla hayat boyu öğrenme nitelik, katılım ve tamamlama oranları artırılacak ve yurt dışındaki vatandaşlarımıza yönelik eğitim öğretimle ilgili faaliyetlere devam edilecektir.” şeklindedir.

Ülkede yetiştirilmek istenen işgücüne yönelik mesleki ve teknik eğitimler bireylerin kapasitelerinin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Böylelikle ihtiyaç duyulan işgücüne yönelik, bireylerin kapasiteleri göz önüne alınarak yapılan planlama ile nitelikli istihdam sağlanarak ülkede refahın artması sağlanabilir.

SONUÇ

Ülkelerin en önemli sorunlarından biri olan yoksulluk gelişmişlik seviyesi fark etmeksizin birçok ülkede görülmektedir. Kapasite yaklaşımı ise yoksulluk kavramına farklı bir perspektiften bakmaktadır. Amartya Sen'in bu yaklaşımında yoksulluğun tanımı "kapasitelerden yoksun olma" çerçevesinde şekillenmektedir. Bireylerin kapasiteleri ve özgürlüklerine odaklanan bu yaklaşımda ülkelerin kalkınması için kişilerin kapasitelerinin ve seçeneklerinin genişletilmesi önemli bir konudur.

Ülkelerin gelişmişliğini ölçen insani gelişme endeksi ise kapasite yaklaşımını temel almaktadır. Ülkeler bu endekste belirli göstergelere göre sıralanmaktadır. Çalışmada, bu endeks sıralamasında çok yüksek gelişmişlik ve az gelişmişlik kategorisinde yer alan ülkeler incelenmiştir. Ulaşılan veriler çerçevesinde ülkelerin gelir dağılımı, vergileme ve harcama alanlarına yönelik verilere yer verilmiştir.

Norveç, İrlanda, İsviçre, Hong Kong ve İzlanda çok yüksek gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır. Bu ülkelerin gelir alanında ortak özelliklerine bakıldığında gayri safi yurtiçi hasılları yüksek, yoksulluk oranları ve işsizlik oranları düşüktür. Gini katsayıları sıfıra yakındır bu ise gelir dağılımında adaletin yüksek olduğunu göstermektedir. Az gelişmiş ülkeler arasında yer alan Burundi, Güney Sudan, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Nijer'de ise bu göstergeler tam tersi durumdadır. Kapasite yaklaşımı bakımından değerlendirildiğinde, ülkelerdeki refah bireylerin kapasitelerinin etkin kullanımında ve kapasitelerin genişletilmesinde önemlidir.

Türkiye ise çok yüksek gelişmişlik gösteren ülkeler kategorisinde yer alsa da diğer ülkelerin GSYİH, gini katsayısı, yoksulluk oranı, işgücü gibi verileri ile karşılaştırıldığında bu ülkelere göre az gelişmiş olduğu görülmektedir. Türkiye'de özellikle son yıllarda gelir adaletsizliği ve yoksulluk artmıştır.

Vergi yapılarına bakıldığında, çok yüksek gelişmiş ülkeler ve Türkiye'de gelir ve servet üzerinden alınan vergiler, sosyal güvenlik kesintileri ve harcamalar üzerinden alınan vergiler daha ön plandadır. Özellikle tüketim üzerinden alınan vergiler bireyler üzerinde ağır bir yük oluşturmaktadır. İGE sıralamasında çok yüksek gelişmiş ülkelerin vergi dağılımlarına bakıldığında bireylerin harcamaları üzerinden alınan dolaylı vergilerin payının az olduğu görülmektedir. Bu bireylerin refahının yüksek olduğunu göstermektedir.

Aynı kategoride yer alan ülkeler ile karşılaştırıldığında Türkiye’de dolaylı vergilerin payı bu ülkelere göre daha yüksektir. Kapasite yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde Türkiye’de vergileme alanında dolaylı vergilerin payının yüksek olması bireylerin refahını ve kapasitesini olumsuz olarak etkilemektedir. Gelir vergisi dilimlerinde ve vergi oranlarında düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Harcama alanına bakıldığında ise çok yüksek gelişmiş ülkelerin kamu harcamaları GSYİH’nin önemli bir yüzdesini kapsamaktadır. Harcamalar içerisinde en yüksek payı sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri, sağlık ve eğitim hizmetleri oluşturmaktadır. Veriler incelendiğinde Türkiye’de yıllara göre harcamalarda artış görülmektedir.

Çok yüksek gelişmiş ülkelerin refahının yüksek olmasında eğitim önemli bir rol oynamaktadır. Bu ülkelerde eğitim seviyesi yüksek, kaliteli ve niteliklidir. Türkiye’nin ise aynı kategoride yer aldığı ülkelere göre eğitim seviyesi düşüktür. Düşük gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alan ülkelere bakıldığında, eğitim seviyesinin düşük olması yoksulluk başta olmak üzere birçok sorunun temelini oluşturmaktadır.

Eğitim sistemine yönelik bir planlama yapılması ve eğitim alanında harcamaların artırılması bireylerin kapasitelerinin gelişmesinde, refahın artması ve yoksulluk sorununun çözümünde etkili olmaktadır. Türkiye’de mesleki eğitim veren okulların daha da yaygınlaştırılması, eğitimin kaliteli, nitelikli, yenilikçi ve bilimsel yollarla yapılmasına yönelik çalışmalara daha fazla önem verilmesi gerekmektedir.

Üniversitelerin bireyler için yalnızca meslek edinebilecekleri bir kurum olarak görülmesi ve bu nedenle bireylerin kapasiteleri göz önüne alınmadan “iyi bir gelir düzeyi sağlayan” mesleklere yönlendirilmesi önemli sorunlardan biridir. Öğrencilerin yönlendirilmesinde eğitimcilere de önemli bir pay düşmektedir. Eğitimcilere yönelik destekleyici ve gelişimlerine katkı sağlayacak eğitimler verilmelidir.

Bir diğer sorun olarak yoksulluk ile beslenme arasındaki ilişki önemli bir husustur. Beslenme sorunu bireylerin eğitimden yoksun kalmasına neden olabilmektedir. Yemek ücreti ödeyemeyecek durumda olan öğrenciler aç kalmayı tercih etmektedir. Yoksul aileler için yemek ve servis ücretleri önemli bir masraf olmakta bu nedenle öğrencilerin eğitim hayatlarına devam etmesinde engel olabilmektedir. Bu anlamda, devletin “sosyal devlet” olarak tüm öğrencilere ücretsiz taşıma ve yemek hizmeti sağlaması, aileler için önemli bir maddi sorun olmaktan çıkabilir ve öğrencilerin eğitim hayatına devam etmesinde etkili olabilir. Türkiye’de taşınmalı öğrenci modülü uygulamasına göre, okula belirli bir mesafe

uzaklıkta yaşayan öğrencilere devlet tarafından yemek ve okul servisi hizmeti ücretsiz olarak verilmektedir. Bu hizmet tüm öğrenciler için sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, insani gelişme raporlarında ortaya sunulan veriler ile uygulamadaki veriler birbiriyle uyuşmamaktadır. Raporlardaki verilere göre Türkiye’de ilerleme kaydedilmiş olsa da yoksulluk gittikçe derinleşmektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri içerisinde de yer alan yoksulluğun ve eşitsizliklerin azaltılması hedeflerine yönelik bireylerin kapasitelerini arttırıcı politikalara odaklanmak ülkelerin refahının artmasında etkili olabilir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- HATTI, N., OISSON, C-A., & RAUHUT, D. (2005). *Economists and Poverty: From Adam Smith to Amartya Sen*, Vedams Books.
- MARSHALL, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. O. Akınhay, & D. Kömürcü), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- NUSSBAUM, M. C. (2018). *Yapabilirlikler Yaratmak:İnsani Gelişmişlik Yaklaşımı*, (Çev. S. Somuncuoğlu), İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1. Baskı.
- PEKİN, T. (2014). *Ekonomiye Giriş*, İzmir, Zeus Kitabevi Yayınları, 11. Baskı.
- SEN, A. (1993). *The Quality of Life*, New York, Clarendon Press, 1. Baskı.
- SEN, A. (1999). *Development as Freedom*, New York, Anchor Books, 1. Baskı.
- ŞENSES, F. (2006). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü:Yoksulluk*, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı.

MAKALELER

- AJAKAIYE, D. O. & ADEYEYE, V. A. (2001). “Concepts, Measurement and Causes of Poverty”, *CBN Economic and Financial Review*, cilt 39, sayı 4, ss. 8-44.
- AK, M. (2016). “Toplumsal Bir Olgu Olarak Yoksulluk”, *Akademik Bakış Dergisi*, sayı 54, ss. 296-306.
- AKBULUT, N. & YÜCE M. (2021). “Mali Düşünce Sisteminde Yoksulluk Kavramına Bakış ve Yoksulluğun Giderilmesine Yönelik Çözüm Önerileri”, *International Journal of Social Inquiry*, cilt 14, sayı 1, ss. 27-52.
- AKSAN, G. (2012). “Yoksulluk ve Yoksulluk Kültürünün Toplumsal Görünümleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 27, ss.9-19.
- ALKIRE, S. (2005). “Why the Capability Approach?”, *Journal of Human Development*, cilt 6, sayı 1, ss. 115-135.
- ALTAY, A. (2005). “Yoksulluk Sadece Devletin Sorunu Mu? Kamu Harcamaları Açısından Bir Değerlendirme”, *Sosyoekonomi Dergisi*, sayı 2005-2, ss.155-178.

- ARABACI, R. Y. (2019). “Dünya Bankasının Yeni Uluslararası Yoksulluk Sınırları ve Küresel Yoksulluğun Yeniden Değerlendirilmesi”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, cilt 9, sayı 1, ss.123-140.
- ARENDS-KUENNING, M., & AMIN, S. (2001). “Women’s Capabilities and the Right to Education in Bangladesh”, *International Journal of Politics, Culture and Society*, cilt 15, sayı 1, ss. 125-142.
- ARMAĞAN, R. & DİKMEN, S. (2015). “İskandinav Ülkeleri Vergi Sistemleri ve Gelirlerinin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *AKÜ İİBF Dergisi*, cilt 17, sayı 2, ss. 67-81.
- ARPACIOĞLU, Ö. & YILDIRIM, M. (2011). “Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi”, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, cilt 4, sayı 2, ss.60-76.
- AYDEMİR, C. (2013). “Türkiye’de İşgücü Yapısı, İşsizlik ve Kırsal Alan”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt 27, sayı 1, ss. 115-138.
- BIGSTEN, A., & LEVIN, J. (2000). “Growth, Income Distribution, and Poverty: A Review”. Working Papers in Economics, Department of Economics Göteborg University, sayı 32, ss. 1-36.
- BUZ, S. & Aygüler, E. (2017). “Amartya Sen’in Kapasite - Yapabilirlik Yaklaşımı Bağlamında Türkiye’de Yoksulluk Durumu”, *Journal of Academic Value Studies*, cilt 3, sayı 15, ss. 177-189.
- CHIAPPERO MARTINETTI, E. (2000). “A Multidimensional Assessment of Well-Being Based On Sen’s Functioning Approach”, *Rivista Internazionale di Scienze Sociali*, sayı 2.
- CLARK, D. A. (2005). “Sen’s Capability Approach and the Many Spaces of Human Well-being”, *The Journal of Development Studies*, cilt 41, sayı 8, ss.1339-1368.
- CLARK, D. A. (2006). “The Capability Approach: Its Development, Critiques and Recent Advances”, *Global Poverty Research Group Working Paper*, WPS-032, ss. 1-18.
- COŞKUN, S., & TİRELİ, M. (2010). “Dünya Bankası ve UNDP’nin Küreselleşme - Yoksulluk İlişkisine Yönelik Yaklaşımları”, *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, cilt 1, sayı 1, ss.41-55.

- ÇALIŞKAN, Ş. (2010). “Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, sayı 59, ss. 89-132.
- DAĞDEMİR, Ö. (1999). “Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluğun Analizi: 1987-1994”, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 17, sayı 1, ss.23-40.
- DEMİRTÜRK, R. B., BOZKUŞ, N., CEPHE, A., AKTAŞ, B., AFŞAR, S. T., & ÇINGİ, H. (2011). “Yoksulluk Düzeyinin Modellenmesi Üzerine Bir Araştırma”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, cilt 14, sayı 1, ss.30-67.
- DİDİNMEZ, İ. (2021). “Yoksulluk ile Mücadelede Vergi Politikalarının Rolü”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 10, sayı 2, ss.292-312.
- DOĞAN, E.M., & TATLI, H. (2014). “İnsani Gelişme ve İnsani Yoksulluk Bağlamında Türkiye’nin Dünyadaki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt 28, sayı 1, ss.99-124.
- DURAN, H.E. (2015). “Türkiye’de Yoksulluğa Bölgesel Bir Bakış”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 30, sayı 2, ss. 87-103.
- ERDOĞDU, S., & KUTLU, D. (2014). “Dünyada ve Türkiye’de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, sayı 2, ss.63-114.
- FREDIANI, A. A., BONI, A., & GASPER, D. (2014). “Approaching Development Projects from a Human Development and Capability Perspective”, *Journal of Human Development and Capabilities*, cilt 5, sayı 1, ss.1-12.
- FUKUDA-PARR, S. (2003). “The Human Development Paradigm:Operationalizing Sen’s Ideas on Capabilities”, *Feminist Economic*, cilt 9, sayı 2-3, ss.301-317.
- GASPER, D. (2007). “What Is The Capability Approach? Its Core, Rationale, Partners and Dangers”, *The Journal of Socio-Economics*, sayı 36, ss. 335-359.
- GENCEL, U. (2005). “Türk Vergi Sisteminde Vergi Adaleti”, *Vergi Sorunları Dergisi*, sayı 201, ss. 150-162.
- GÜRDAL, T. & YARDIMCIOĞLU, F. & BEŞEL, F. (2016). “Türk Vergi Sisteminin Popülerlik Analizi”, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, cilt 2, sayı 2, ss. 33-52.

- KABAŞ, T. (2006). “A. Sen’in Kapasite Yaklaşımına Göre Türkiye’de Yoksulluğun Boyutları”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, cilt 17, sayı 60-61, ss. 77-92.
- KAHRAMAN, F. (2015). “Yoksulluğun Çalışma İle İmtihani: Çalışan Yoksullar Üzerine Bir Araştırma”, *İdealkent Dergisi*, cilt 6, sayı 16, ss.50-70.
- KAN, A. & OĞUZ, C. (2016). “Türkiye’de Yoksulluk ve Ölçüm Yöntemleri”, *21. Yüzyılda Fen ve Teknik Dergisi*, cilt 3, sayı 5, ss. 19-27.
- KANBİR, Ö. (2020). “Ekonomik Gelişmenin Ölçümüne Bir Katkı: Gelir Dağılımı Adaletine Göre Düzeltilmiş İnsani Gelişme Endeksi”, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, cilt 5, sayı 11, ss.1-20.
- KARABIÇAK, M. & ÖZDEMİR, M.B. (2015). “Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Temelleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, cilt 6, sayı 13, ss.44-49.
- KARADAĞ, A. K. (2018). “Göç, Yoksulluk ve İnsan Hakları”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt 9, sayı 2, ss. 485-498.
- KILIÇ, S. (2012). “Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışının Ekonomik Boyutuna Ekolojik Bir Yaklaşım”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, sayı 47, ss.201-226.
- KILIÇASLAN, H. & YAVAN, S. (2017). “Türkiye’de Vergi Yükünün Değerlendirilmesi: OECD Ülkeleri İle Karşılaştırma”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 2, cilt 13, ss. 33-51.
- KÜÇÜKOĞLU, M., & ERCAN, H. (2019). “Norveç’te Refah Devletinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, cilt 11, sayı 8, ss. 2275-2308.
- MAKOKA, D., & KAPLAN, M. (2005). “Poverty and Vulnerability - An Interdisciplinary Approach”, *Centre for Development Research, University of Bonn*, MPRA Paper No. 6964, ss. 1-33.
- MAWEJJE, J., & ODHIAMBO, N. M. (2019). “The Dynamics of Fiscal Deficits in Burundi: An Exploratory Review”, *Acta Universitatis Danubius. (Economica)*, cilt 15, sayı 5, ss. 181-195.
- MITRA, S. (2006). “The Capability Approach and Disability”, *Journal Of Disability Policy Studies*, cilt 16, sayı 4, ss. 236-247.

- OLATOKUN, W. M. (2009). "Analysing Socio-Demographic Differences in Access and Use of ICTs in Nigeria Using the Capability Approach", *Issues in Informing Science and Information Technology*, cilt 9, ss. 479-496.
- OOSTERLAKEN, I. (2009). "Design for Development: A Capability Approach", *Massachusetts Institute of Technology Design Issues*, cilt 25, sayı 4, ss. 91-102.
- ÖKTEN, Z., & KALE, T. (2009). "Türkiye’de Bölgesel Yoksulluğun Yapısı ve Yoksulluğa Karşı Politikalar", *Amme İdaresi Dergisi*, cilt 42, sayı 3, ss. 59-91.
- ÖZTORNACI, B., & DEMİRDÖĞEN, A. (2015). "Farklı Eşdeğerlik Ölçeklerine Göre Temel Yoksulluk Göstergelerinin Değişimi: Türkiye Örneği", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, cilt 21, sayı 1, ss. 7-15.
- ÖZTÜRK, M., & ÇETİN, B. I. (2009). "Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluk ve Kadınlar", *Journal of Yasar University*, cilt 3, sayı 11, ss. 2661-2698.
- ROBEYNS, I. (2000). "An Unworkable Idea or a Promising Alternative? Sen's Capability Approach Re-examined", *Center for Economic Studies Discussions Paper Series (DPS)*, ss.1-32.
- ROBEYNS, I. (2005). "The Capability Approach: A Theoretical Survey", *Journal of Human Development*, cilt 6, sayı 1, ss. 93-117.
- ROBEYNS, I. (2006). "The Capability Approach in Practice", *The Journal of Political Philosophy*, cilt 14, sayı 3, ss. 351-376.
- SAATÇI, E., & AKPINAR, E. (2007). "Assessing Poverty and Related Factors in Turkey", *Croatian Medical Journal*, cilt 48, sayı 5, ss. 628-635.
- SAGAR, A. D., & NAJAM, A. (1998). "The Human Development Index: A Critical Review", *Ecological Economics*, cilt 25, sayı 3, ss.249-264.
- SOYDAL, H., & YILMAZ, L. (2009). "Türkiye’de Dolaylı ve Dolaysız Vergiler ve Ekonomiye Etkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, cilt 12, sayı 1-2, ss.295-308.
- SUNAL, O. (2011). "Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt 66, sayı 3, ss.283-305.
- TAŞ, H. Y., & ÖZCAN, S. (2012). "Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Üzerine Bir Araştırma", *International Conference on Eurasian Economies*, cilt 423, ss.423-430.

- TEMİZ, H. E. (2008). “Dünyada Kronik Yoksulluk ve Önleme Stratejileri”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, cilt 2, sayı 17, ss.61-100.
- TOPGÜL, S. (2013). “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluğun Kadınlaşması”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt 14, sayı 1, ss.277-296.
- TÜRK, T., & ÜNLÜ, H. (2016). “Yoksullukla Mücadele Politikaları: 2000 Sonrası Türkiye Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, cilt 7, sayı 14, ss.92-104.
- UZUN, A. M. (2003). “Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt 4, sayı 2, ss. 155-173.
- YALÇIN, A.Z. (2016). “Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yeşil Ekonomi Düşüncesi ve Mali Politikalar”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 6, sayı 1, ss. 749-775.
- YAŞAR, S., & TAŞAR, M. O. (2019). “Kavramsal Olarak Yoksulluk ve Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Politikalarının Etkileri”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, cilt 19, sayı 38, ss.118-144.
- YILDIRIM, A. (2019). “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele”, *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, cilt 1, sayı 1, ss.15-33.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- E-Kaynak-1 “Amartya Sen”, Vikipedi Özgür Ansiklopedi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Amartya_Sen, (Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2021).
- E-Kaynak-2 “OECD Üyesi Ülkelere İlişkin Çeşitli Vergi İstatistikleri”, Gelir İdaresi Başkanlığı, <https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/HTML/VI/OECD13.htm>, (Erişim Tarihi: 27 Kasım 2022).
- E-Kaynak-3 “Yıllar Bazında Genel Devlet İstatistikleri”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. <https://www.sbb.gov.tr/yillar-bazinda-genel-devlet-istatistikleri/>, (Erişim Tarihi: 16 Eylül 2022).
- E-Kaynak-4 “Genel Yönetim Sektörü Mali İstatistikleri”, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, <https://muhasibat.hmb.gov.tr/genel-yonetim-sektoru-mali-istatistikleri>, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2023).

- AKTAN, C. C., & VURAL, İ. Y. (2002). “Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-yoksulluk.pdf>, (Erişim Tarihi: 10 Mart 2022).
- BEKUN, F. V., & AKADİRİ, S. S. (2019). “Poverty and Agriculture in Southern Africa Revisited: A Panel Causality Perspective”, SAGE Open, <https://doi.org/10.1177/2158244019828853>, (Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2021).
- CSO. (2022). “Measuring Ireland’s Progress 2020”, Central Statistics Office, <https://www.cso.ie/en/>, (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2022).
- EUROPEAN COMMISSION. (2021). “Turkey 2021 Report”, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkey-report-2021_en, (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2022).
- EUROSTAT. (2022). “Total General Government Expenditure”, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00023/default/table?lang=en>, (Erişim Tarihi: 16 Eylül 2022).
- IMF. (2010). “Chad: Poverty Reduction Strategy Paper”, International Monetary Fund, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2010/cr10230.pdf>, (Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2022).
- OECD. (2021). “Revenue Statistics 2021”, <https://www.oecd.org/tax/revenue-statistics-2522770x.htm>, (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2021).
- OECD. (2022). “Income Inequality”, <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2022).
- OECD. (2022). “Public Spending On Education”, <https://data.oecd.org/eduresource/public-spending-on-education.htm>, (Erişim Tarihi: 2 Eylül 2022).
- OECD. (2022). “General Government Spending”, <https://data.oecd.org/gga/general-government-spending.htm>, (Erişim Tarihi: 02 Eylül 2022).
- OECD. (2022). “Health Spending”, <https://data.oecd.org/healthres/health-spending.htm>, (Erişim Tarihi: 02 Eylül 2022).
- OECD. (2022). “Gross Domestic Spending On R&D”, <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>, (Erişim Tarihi: 02 Eylül 2022).

- OECD. (2022). “Gross Domestic Product (GDP)”, <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm>, (Erişim Tarihi: 02 Eylöl 2022).
- REEVES, R. V. (2015). “Two Anti-Poverty Strategies”, [brookings.edu, https://www.brookings.edu/opinions/two-anti-poverty-strategies/](https://www.brookings.edu/opinions/two-anti-poverty-strategies/), (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2021).
- TÜİK. (2022). “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması”, Türkiye İştatistik Kurumu, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581>, (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2022).
- TÜRK-İş. (2022). <http://www.turkis.org.tr/>, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2022).
- UNDP. (2022). “Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar”, <https://www.kureselamaclar.org/>, (Erişim Tarihi: 8 Ekim 2022).
- WORLD BANK. (2022). <https://data.worldbank.org/>, (Erişim Tarihi: 21 Ekim 2022).

TEZLER

- ASANDAş, N. (2019). “Türkiye ve Dünyada Kalkınma-Gelir Dağılımı-Yoksulluk İlişkisi: Ekonometrik Bir Uygulama”, (Yüksek Lisans Tezi), Ekonometri Anabilim Dalı, Kırıkkale Üniversitesi.
- BOZ, . (2009). “Amartya Sen’in Yetkinlik Yaklaşımı: Teori ve Uygulama”, (Doktora Tezi), İktisat Anabilim Dalı, Yıldız Teknik niversitesi
- ÇAKMAK CEYLAN, Z. “İnsani Yoksulluk ve İnsani Gelişme Endeksi Alanında Gelişmiş ve Gelişmekte Olan lkelerin Karşılaştırılması”, (Yüksek Lisans Tezi), İktisat Anabilim Dalı, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- DOĞAN, E. (2014). “Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi”, (Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi).
- EKER, T. (2021). “Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Analizi: Türkiye rneği”, (Yüksek Lisans Tezi), İktisat Anabilim Dalı, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- ERGÜNGÖR, B. (2010). “Bireysel zgrlk ve Kültürel zgrlk Tartışmalarına Katkı Olarak Amartya Sen’in Kapasite Yaklaşımı”, (Doktora Tezi), Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi.

- ESMER, S. (2021). “Amartya Sen’s Capability Approach And Its Relation With John Rawls’ Justice As Fairness”, (Yüksek Lisans Tezi), Felsefe Anabilim Dalı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- GİDİRİŞLİOĞLU, G. (2005). “İrlanda Ekonomik Kalkınması ve Türkiye Karşılaştırması”, (Düzeltilmiş Yüksek Lisans Tezi), Avrupa Birliği Anabilim Dalı, İstanbul Üniversitesi.
- GÜNEŞ, Z. (2009). “Türkiye’de Yoksulluk Araştırmaları: 1990 Sonrası Çalışmaların Bibliyografik Analizi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi.
- HASHIM, S. M. (1995). “Income inequality and poverty in Malaysia”, (Doktora Tezi), Faculty of Economics, University of London.
- İNCEDAL, S. (2013). “Türkiye’de Yoksulluğun Boyutları: Mücadele Politikaları ve Müdahale Araçları”, (Aile ve Sosyal Politikalar Uzmanlık Tezi), Ankara.
- KAYA, Z. (2011). “Türkiye’de Yoksulluk Analizi: Bir Probit Model Uygulaması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İktisat Anabilim Dalı, Atatürk Üniversitesi.
- KOCATEPE, H. (2011). “Yoksulluk ve Kent Yoksulluğu: Yalova İli Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yalova Üniversitesi.
- MAHAMADOU, T. B. (2017). “Nijer’in Dış Borç Sorunları ve Çözümleri”, (Yüksek Lisans Tezi), İktisat Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi.
- NAMBIAR, S. (2008). “Sen’s Capability Approach: A Critical Appraisal”, (Doktora Tezi), Felsefe Anabilim Dalı, Universiti Sains Malaysia.
- OLGUN, A. (2018). “Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Bilecik İli Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi), Maliye Anabilim Dalı, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
- PİRE, Ö. (2011). “Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Uygulanan Sosyal Politika Programları: Ispart İli Örneği”, (Yüksek Lisans Tezi), Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Süleyman Demirel Üniversitesi.
- TİRELİ, M. (2009). “Küreselleşme ve Yoksulluk: Birleşmiş Milletler (UNDP) ve Dünya Bankası Göstergeleri Işığında Bir Analiz”, (Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi).

TSENG, C. C. (2011). “Microfinance and Amartya Sen’s Capability Approach”, (Doktora Tezi), Institute of Philosophy, University of Birmingham.

WELLS, T. R. (2013). “ Reasoning about Development: Essays on Amartya Sen’ s Capability Approach”, (Doktora Tezi), Erasmus University Rotterdam.

DiĞER KAYNAKLAR

AASNESS, J., & BENEDICTOW, A., & HUSSEIN M. F. (2002). “Distributional Efficiency of Direct and Indirect Taxes”. Economic Research Programme on Taxation, Oslo.

ALEMDAR, T., & DEMİRDÖĞEN, A., & ÖREN, M.N. (2012). “Kırsal Yoksulluk Ölçüm Sorunu ve Türkiye”. 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Konya.

ALKIRE, S., & DENEULİN, S. (2009). “The Human Development and Capability Approach”.

ANAND, S., & SEN, A.K. (1994). “Human Development Index: Methodology and Measurement”, New York: Human Development Report Office, United Nations.

BARRIENTOS, A., & SHEPHERD A. (2003). “Chronic Poverty and Social Protection”, CPRC Conference on Chronic Poverty, University of Manchester.

COMIM, F. (2001). “Operationalizing Sen’s Capability Approach. Conference”, Cambrigde.

EUROPEAN UNION. (2022). “Taxation Trends in the European Union”, 2022 edition, Directorate-General for Taxation and Customs Union, European Commission, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

EUROPEAN COMMISSION. (2022). “Post-Programme Surveillance Report Ireland, Spring 2022”, Luxembourg.

MEB. (2019). Milli Eğitim Bakanlığı 2019–2023 Stratejik Planı. Ankara.

PHIPPS, Shelley (1999). “The Well-Being of Young Canadian Children in International Perspective”, LIS Working Paper Series, No. 197, Luxembourg Income Study (LIS), Luxembourg.

SINGH, M., LI, B., & HARREVELD, B.(2009). Sen’s Capability Approach and Year 12 Completers’ post-school destinations: Implications for teacher education. Paper presented at ‘Teacher education crossing borders: Cultures, contexts, communities

and curriculum' the annual conference of the Australian Teacher Education Association (ATEA), Albury.

UNDP. (1990). "Human Development Report", New York: Oxford University Press.

UNDP. (1993). "1993 Ulusal İnsani Gelişme Raporu".

UNDP. (1997). "Human Development Report", New York: Oxford University Press.

UNDP. (2001). "Human Development Report", New York: Oxford University Press.

UNDP. (2010). "Human Development Report 2010", New York.

UNDP. (2018). "Human Development Report", New York.

UNDP. (2019). Turkey's 2nd VNR 2019 Sustainable Development Goals "Strong Ground towards Common Goals".

UNITED NATIONS. (1987). "Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future".

YAR, F. (2015). "Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Yoksulluk".

WORLD DEVELOPMENT REPORT. (2000). "World Development Report 2000/2001 : Attacking Povert", New York: Oxford University Press.

ÖZGEÇMİŞ

Eğitim Bilgileri

Yüksek Lisans:

Lisans:

Lise:

İş Deneyimi

